Уйғур Әдәбиятиға Беғишланған Универсал Әдәбий Журнал ISSN: 2602–389X

ИЗДИНИШ

2017– Йиллиқ 2 – Сан Омумий 2 – Сан

Үстидики Рәсим: 2015–йили 18–декабир күни түркийә пайтәхти Әнқәрәдики Ғази Университетида Уйғур Түрколог Мирсултан Османоф туғулғанлиқиниң 85 йиллиқи, язғучи вә шаир абдуреһим өткүр вапатиниң 20 йиллиқиға беғишланған "Уйғур Тәтқиқати Илмий Муһакимә Йиғини" хатирә сүрити.

Астидики Рәсим: Уйғур әдиблиримиз (оңдин солға: һаҗи Нурһаҗи, Мирсултан Османоф, Абдуреһим Өткүр, Имин Турсун, Турғун Алмас).

журнилимиз һәққидә

Мәзкур журнал Уйғур әдәбиятини өз ичигә алған дуня әдәбиятидики килассик вә надир әсәрләрни оқурмәнләргә тәқдим қилиш, Уйғур тилида иҗадийәт билән шуғуллинидиған кәсп игилири вә һәвәскарларниң әсәрлирини елан қилиш, Уйғур әдәбиятини вә әдәбий тилини башқа түркий милләтләргә тонуштуруш, шундақла Уйғур тилидики бир журнални мәзмун вә сүпәт җәһәттин тәрәққий қилдуруп, хәлқарадики сүпәтлик әдәбий журналларниң сәвийәсигә йәткүзүшни мәқсәт қилидиған пәсиллик әдәбий журнал.

Мәзкур журналда пәқәт әдәбий әсәрләрла елан қилинидиған болуп, бивастә Уйғурчә йезилған яки башқа тиллардин Уйғурчиға тәрҗимә қилинған әсәләр қубул қилиниду.

Журналға Қобул Қилинидиған Әдәбий Әсәрләр:

1. Уйғур әдәбияти тарихидики килассик вә надир әсәрләр.
2. Иҗадий әсәрләр.
3. Башқа тиллардин Уйғурчиға тәрҗимә қилинған әсәрләр.
4. Хәлқ арисиға тарқалған әқлийә сөз, мақал–тәмсил, чөчәк, қошақ, юмур қатарлиқлар.
5. Уйғурлар тәсвирләнгән рәсимләр, фото–сүрәт, һәҗвий рәсимләр.
6. Мәлум районлардики Уйғур арисидила қоллинилидиған сөзләр (луғәт).

Әсәр Әвәтиш һәққидә:

1. Әсәрләр **uyjurnal@gmail.com** адреси арқилиқ қобул қилиниду.
2. Килассик вә надир әсәрләр һәққидики учурлар (аптори, жанири, елан қилинған журнал, китаб, йилнамә қатарлиқлар) еник әскәртилиши керәк.
3. Тәрҗимә қилинған әсәрләрниң әсли тили һәққидики изаһат вә әсли текисти тәминлиниши керәк.
4. Иҗадий әсәрләрниң жанири әскәртилиши керәк.
5. Әвәтилгән әсәрләрдә әвәткүчиләрниң (апторлар вә нәширгә тәйярлиғанлар) исими йезилмаслиқи керәк.

Әсәрниң Баһалиниши Вә Қобул Қилиниши:

1. Журналға әвәтилгән барлиқ әсәрләр жаниpиға қарап үч баһалаш һәйитигә әвәтилиду.
2. Қобул қилиниши үчүн әсәр аз дегәндә икки баһалаш һәйитиниң тәстиқидин өтүши керәк. әсәрләрниң адил баһалиниши үчүн, әвәтилгән әсәрләрдә апторларниң исми яки кимлики һәққидики учурлар билдүрүлмәйду.
3. Әсәрләр Уйғур әдәбий тили билән, тил–йезиқ имла қаидисигә риайә қилинған асаста йезилиши керәк.
4. Мәзмун җәһәттин журналниң қобул қилиш даириси ичидә болуш керәк.
5. Әсәр Қобул қилинса, әсәр апторидин исим, тәхәллус (әгәр ишлитидиған болса) вә қисқичә тонуштуруш (әгәр аптор тәминләшни халиса) тәләп қилиниду.
6. Әсәр қобул қилинмиса, қобул қилинмиғанлиқ учури тәклип вә пикирләр билән әвәтилиду.
7. Әсәрләрниң қобул қилиниши пүтүнләй баһалаш һәйтииниң қарари билән болиду.

Журналниң Елан Қилиниш Шәкли:
Журнал пәсиллик тор журнили болуп, Әрәб һәрплири, Латин һәриплири, Славиян һәрплири асасидики Уйғур йезиқида вә (башқа Түрк милләтлириниңму журнилимиздин пайдилиналиши үчүн) бирликкә кәлгән Түрк елипбәсидә болуп җәмий төт нусха елан қилиниду. Йилда бир қетим төт сан бирләштүрүлүп йиллиқ топлам шәклидә нәшир қилинип, университет вә аммиви кутупханиларға һәқсиз тарқитилиду.

һөрмәт билән: Издиниш журнили тәһрир һәйити
www.uyghuredebiyati.net
/izdinish /izdinish

Издиниш

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بېغىشلانغان ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
Уйғур Әдәбиятиға Беғишланған Универсал Әдәбий Журнал
Uyghur Edebiyatigha Béghishlanghan Uniwérsal Edebiy Jurnal
www.uyghuredebiyati.net

2017–йиллиқ 2–сан

Омумий 2– сан

ISSN: 2602–389X

Журнал мәсули, Муһәррири:
Мурат Орхун

Тәһрир һәйити:
Алимжан Инайәт (Түркийә)
Адәм Өгәр (Түркийә)
Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә)
Ридван Өзтүрк (Түркийә)
Әкбәржан Бавудун (Қирғизистан)
Мәғфирәт Камал (Түркийә)
Раһилә Қәшқири (Түркийә)
Маһирә Чалик (Түркийә)
Дил Рәйһан (Франсийә)
Молотжан Тохтахинов (Қазақистан)
Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан)
Айбикә Тәвпиқ (Түркийә)
Азад Рози (Түркийә)
Арзу Ғәмкүз (Голландийә)
Лутпулла Билиг (Түркийә)

Хәттат:
Нур Әфван

Бәтчик:
Алимжан Ибраһим

Мирсултан Османоф Хатирисигә

Тилшунас Мирсултан Османоф 6
Ғәзиничи .... Буғда Абдулла 8
Алим Өлмиди .... Хәндан 8

Балиларға Атап

Ана У Солмас Гүл .... Шахназ Ушамова (Қазақистан) 32
Ана Сени Охшитимән Таңниң Нуриға .... Маликә Ташбаәва (Қазақистан) 33
Мәктәп .... Мәсимжан Ташмагамәтов (Қазақистан) 33
Вәдә .... Галбийәм Юсупов (Қазақистан) 33

Һекайиләр Бағчиси

Ченикиш .... Зунун Қадир 10
Ақиллар Кеңиши .... Дилдар Әзиз (Америка) 27
Әлвида, Мениң Баһарим .... Гүлбәһрәм Хошаева (Қазақистан) 53

Шеирийәт Гүлзари

Нәвайи Ғәзәллиридин .... Әлишир Нәвайи 24
Икки Ғәзәл .... Абдуреһим Рахман (Қирғизистан) 25
Балилар Арзуси .... Мәтқурбан Исмаил 26
Шеирлар .... Шаирәм Баратова (Қазақистан) 31
Мән Өрләверимән .... Мая Әнҗило (Америка) 34
Инглизчидин Хәндан Тәрҗимиси
Шеирлар .... Фәридә Әфруз (Өзбекистан) 35
Әзизи Уйғурчилаштурған
Шеирлар .... Абдушүкүр Муһәммәт (Шиветсийә) 45
Сөйгү Җазаси .... Фәруқ Таран (Америка) 47
Гүл Нахшиси .... Җибран Хелил Җибран (Ливан) 50
Инглизчидин Фәруқ Таран тәрҗимиси
Лифт Ичидә Идуқ .... Җаркко Тонтти (Финландийә) 50
Инглизчидин Мурат Орхун тәрҗимиси

Икки Шеир ....Хәлил Ибраһим Өзҗан (Түркийә) 51
Түркчидин Мурат Орхун Уйғурчилаштурған
Бу Вәтән Мениң ....А. Әрваһ 62
Хатирҗәмлик ....Рияд Салиһ Һүсәйин (Сүрийә) 63
Әрәпчидин А. Әрваһ Тәрҗимиси
Истанбулни Тиңшаватимән ....Орхан Вәли Каниқ (Түркийә) 64
Түркчидин Фаруқ Уйғуруллаһ Уйғурчилаштурған
Мән Қорқмаймән ....Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан) 65
Чечәкләрдин Җанланған Һеслар ....Дилдуз Телман Һәсән (Америка) 84

Иҗадкарлиримиз

Қәшқәрдин Яңриған Сада ....Гүлбаһар Насирова (Қазақистан) 36
Қәлбим Сирлири ....Һакимҗан Гулийев (Қазақистан) 48

Билим Вә Тәтқиқат

Уйғурчә 100 Надир Әсәр .... Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә), Фурқан Мәһмуд Ғази (Малайсия) 66
"Қутадғу Билик" ниң Әсли Текисти Билән Һазирқи Заман Түркчә Вә Уйғурчә Селиштурмиси II ....
Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) 74
Түрк Әдәбиятида Муназирә Җанири .... Гуннар Ярриң (Шиветсийә) 88
Инглизчидин Зулһаят Өткүр Тәрҗимиси(Шиветсийә)
Бу Сан Журналдики Бир Қисим Сөзләрниң Мәниси .... Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) Тәйярлиған 97

Әдәбий Учурлар

Қазақистанлиқ Уйғур Язғучи Әхмәтҗан Һашири "Түрк Дуняси Дирама Йезиш Мусабиқиси" Дә Биринчиликкә Ериштиۦ... 92
Китаб Учури: Уйғур Йилнамиси 94
Китаб Учури: "Из" Романи Түркчә Тәрҗимә Қилинди 95
Китаб Учури: "Уйғур Авангарт Шаирларниң Шеирлири Топлими" Японча Нәшир Қилинди 96
Китаб Учури: "Сәнсиз Атқан Таңлар" Түркчә Нәшир Қилинди 96

Униңдин Буниңдин

Һүнәрниң Хасийити (Чөчәк) .... А. Ә. Мәнзил Тәйярлиған 79
Юмур .... А. Ә. Мәнзил Тәйярлиған 23, 73
Уйғурчә–Әрәбчә Селиштурма Мақал–Тәмсилләр .... Фаруқ Уйғуруллаһ 85

Муқавида: Уйғур Рәссам А. Ә. Мәнзил Сизған Рәсим Чәвәндаз

Тилшунас Мирсултан Османоф

Атақлиқ тилчи, һазирқи заман Уйғур тили вә диялектлири тәтқиқатидики даңлиқ устаз, чағатай тили тәтқиқатиға зор төһпә қошқан алим шундақла түркологийә саһәсидә йүзлигән Уйғур вә чәтәллик тәтқиқатчиларни тәрбийилигән устаз Мирсултан Осман әпәнди 2017–йили 12–айниң 1–күни сәһәрдә үрүмчидә 88 йешида аләмдин өтти.

Мирсултан Османоф 1929–йили 7–айниң 31–күни Қазақистан җумһурийитиниң Яркәнт шәһири Аққәнт йезисида Хотән қарақашлиқ Азнибақи аилисидә дуняға кәлгән. 1932– Йили атиси билән биллә Ғулҗа шәһиригә қайтип келип шу йәрдә оқуған вә 1943– йили Или билим юртини пүттүргән. Ғулҗида үч вилайәт инқилаби партлиғандин кейин, үч вилайәт инқилаби яшлар тәшкилати оргинида катип вә орган журнилида корректор болуп ишлигән. 1951–йили Бейҗиңға берип Мәркизий Милләтләр Институти аз санлиқ милләт кадирлирини йетиштүрүш курсида билим ашурған. Мирсултан Осман бир йилдин артуқ билим ашурғандин кейин, Мәркизий Милләтләр Институтиға оқутқучилиққа елип келинған вә Хәнзу оқуғучиларға Уйғур тилидин дәрс бәргән. У әнә шу йиллардин башлап ана тилини чоңқурлап өгиниш вә тәтқиқ қилишни башлиған.

Мирсултан Османоф һаятида Уйғурниң тәвәррүк маканлиридин шәһиданә Хотән, әзизанә Қәшқәр, ғалибанә Қумул вә ғазиянә Ақсуларни кәзгән, Лопнурдики қалпақлиқ Чаллар, Кучадики ақ ромал момайлар вә Турпандики қизил бөклүк ақсақаллар билән муңдишип уларниң тилидики хәзиниләрни

ачқан, үнчиләрни топлиған иди. Униң «Уйғур Деялектлири», «Қумул Шевиси», «Хотән Деялекти» вә «Лопнур Деялекти» һәққидә язған хас әсәрлири авам тилида чечилип ятқан шу қиммәтлик васийәт вә мирасий һекмәтләрниң бизгә қалдурулған хатириси иди.

Устаз йетәкчилик қилған «Түрки Тиллар Дивани», «Уйғур Тилиниң Акустикилиқ Тәтқиқати», «Уйғур Деяликт вә Шевиләр Луғити» қатарлиқ нәтиҗиләр өмлүкниң, уюшқақ Уйғур роһиниң намайәндисигә айланған. У ана тил гирамматикисиға аталған тунҗи китабини Нәсирулла Йолболди билән, тилшунаслиқ луғитини Мәтрейим Сайит билән, Нәвайи тәтқиқатини Хәмит Төмүр билән, «Қутадғубилик» тәтқиқатини Аминә Ғаппар билән ишләп Мәһмуд Қәшқири мәқбәрисини Ибраһим Мутий билән билл испатлап чиққан.

У йәнә «һазирқи Заман Уйғур Әдәбий Тилиниң Имла Луғити», «һазирқи Заман Уйғур Әдәбий Тилиниң Тәләппуз Луғити», «һазирқи Заман Уйғур Әдәбий Тилиниң Тәләппуз вә Имла Луғити» (баш түзгүчи) намлиқ луғәтләрни түзүшкә қатнашқан вә мәсул муһәррирликини ишлигән. «һазирқи Заман Уйғур Әдәбий Тилиниң Тәләппуз вә Имла Луғити» Аптоном Район бойичә иҗтимаий пән тәтқиқат әсәрлирини баһалашта алаһидә мукапатқа еришкән. Бу қиммәтлик тәтқиқатлири билән ана тилимизға мизан бекиткән иди. У Уйғур тилиниң һеч бир тилдин қелишмайдиған күчини «Уйғурчә–Хәнзучә Чоң Луғәт» арқилиқ испатлап Уйғурчә һәммигә қабил сөзләр арқилиқ Уйғурға нақайил көзләрни тәслим қиған иди.

Юқирида баян қилинғанлар устазимизниң иҗадийитиниң пәқәтла бир қисимидур. Устазимиз һаятиниң ахирқи вақитлириғичә тәтқиқат хизмәтлирини өзлүксиз давамлаштурулған иди. һәтта Түркийә, Австрийә вә Германийә қатарлиқ дөләтләргә берип муһим тәтқиқатларни қилған иди. Мәсилән, 85 йешида Германийәниң Берлин дөләт кутупханисиға берип издиниши нәтиҗисидә бурун Османличә яки Татарчә дәп тизимлинип қалған қол язмиларни Уйғурчә дәп тизимлитип, бәзилирини көпәйтип Уйғур дияриға елип кетип яш тәтқиқатчиларниң тәтқиқ қилишиға сунған иди.

Униң вапати пәқәтла ана вәтәндә әмәс, Түркийә илим саһәсидикиләрни, болупму Түркийәдики түркологларни матәмгә чөмдүрди. Ана вәтән вә чәтәлләрдики дөләт мәтбуатлирида, иҗтимаий тарқатқучиларда бу қайғулуқ матәм хәвәрлири тарқилип кәтти. Уйғур хәлқи бир қәдирлик алимидин айрилип қалған иди.

Мирсултан Османоф Түркийәдиму яхши тонулған түрколог болуп, 2004–йили Әнқәрә университетида «Уйғур Тили Тәтқиқати Тоғрисида» темисида мәхсус доклат бәргән иди. 2013–йили униң тил тәтқиқати вә түркологийә илмигә қошқан алаһидә төһписи үчүн алтун медал берилгән иди.

2015–йили 18–декабир күни Түркийә пайтәхти Әнқәрәдики Ғази университетида даңлиқ Уйғур түрколог Мирсултан Османоф туғулғанлиқиниң 85 йиллиқи, атақлиқ шаир, язғучи вә мәшһур җамаәт әрбаби Абдуреһим Өткүр вапатиниң 20 йиллиқиға беғишланған «Уйғур Тәтқиқати Илмий Муһакимә Йиғини» өткүзүлгән иди. Мәзкур йиғинниң ечилиш мурасимида сөз қилған Мирсултан Османоф әпәнди интайин кәмтәрлик билән өз хәлқигә һечқанчә иш қилип берәлмигәнликини, илмий тәтқиқат саһәсидә техи нурғун арзулириниң ишқа ашмиғанлиқини баян қилған иди.

Мәрһум Мирсултан Османоф һаятини һазирқи заман Уйғур тили, Уйғур диялектлири вә Чағатай Түркий тили тәтқиқатиға беғишлиған иди. У, бу саһәдә өчмәс изларни қалдуруп кәтти, нурғун оқуғучиларни тәрбийилигән иди. һазир шу оқуғучилар вәтән ичи вә чәтәлләрдә Уйғуршунаслиқ вә түркологийә тәтқиқатлирини давамлаштурмақта.

Бүйүк Тилшунас Мирсултан Османофниң Вапатиға

ғәзиничи

Буғда Абдулла

Бир қәдим, йитүк тилниң саһиби,
Мәшриқтин тартип мәғрибкичә.
Йиңнә қаян - йиплар саян,
Үзүлмәс карван бу әвлад – әвладқичә.

Муһит ичрә бир қәтрә гәвһәр,
Гәвһәр нури өчкән нәдә бар?
Шу әҗридә өтти бир һаят,
Тәңри тағлиридәк болуп улуғвар.

2017–йили 1–декабир

Алим Өлмиди

Хәндан

алим өлди, демәң,
Тағ йиқилди,
Алим өлмиди, тунҗуққан йәр сиқилди,
Үстигә бир парчә от йеқилди.
Йерилди, сиқилған йәр йерилди,
Йениватқан йәргә өзидәк көйүватқан,
Ичини ичи билән сөйүватқан
Алим берилди.

Алим өлди, демәң,
Җаһан тиқилди!
Алимниң йүрики путүн туриду,

Аләмниң йүрики аһтин титилди.
Алим өлди демәң, өлмиди, өлмәс,
Қараң, дәстиләнгән диванларға
Әйнәктәк сүзүк бәтләр чеқилди,
Әнә тирики– меһнити, сөзи,
Һаят, деди 32 һәрп чечилди.
Тупрақни көрсәтмәң, бир күн йетимиз,
Сораң нәвайи, хас һаҗиплардин,
Алим өлмиди, көзи йепилди,
Һаят дәптири қиммәт бабидин
Биз көрүп бақмиған бәт ечилди.

2017 - йили 1 - декабир

Түркийә Ғази университетида чақирилған Уйғур түрколог Мирсултан Османоф туғулғанлиқиниң 85 йиллиқи,язғучи вә шаир Абдуреһим Өткүр вапатиниң 20 йиллиқиға беғишланған "Уйғур тәтқиқати илмий муһакимә йиғини"да сөз қилмақта

ЧЕНИҚИШ

һекайә

Зунун Қадир

1

Мәтниязниң қичиси мушу йезидики деһқанларниң қичилиридин хели бурун терилған. Шуниң үчүн, аптап кишиниң тенини тонурдәк қизитидиған мәзгилдә пишип қалди; пишип қалдила әмәс, тоғриси, оридиған вақтидин бирнәччә күн өтүп кәтти. Адәттә деһқанлар қичиниң мосини қата–қатмастинла оруп елишатти.

Немишқа десиңиз пишип шалдирлап кәткән қичиға орғақ салғанда, униң алтундәк ялтирақ данлири һәр тәрәпкә чечилип зайә болуп кетиду. Мәтниязниң қичиси мана шу әһвалға чүшүп қалғаниди. Хәйр, қандақла болмисун, бүгүн қичиға орғақ тегипту. Қирикчә орунға бир тутам–бир тутам қилип тизип қойған үнчини әгәр чиң қилип бағлиса, икки–үч бағ қорайчилик болиду. Немә болса болсун, иш давам қилиши керәк иди. Әмма бу һәсрәтлик йетим етизни хушал қилип ишқа киришкән ормичи төт саәттин бери йоқ, у, нәгә кәткәнду?

Йеңидин еңизға айлиниватқан етизлар үстидики гиримсән йирақлардин көрүнгән судәк чимирлап туриду. Ериқниң яқисиға арқанлап қойған ат от чишлимәстин тинмай бешини силкимәктә. Ашлиқлар ичидики чекәткиләрниң авазлирини аран қозғиливатқан иссиқ шамаллар һурунлуқ билән хели йәрләргичә елип кетиду. «Чиж–чиж–чиж» қилип тинмай келиватқан бу авазлар Мәтниязниң ғәшликини кәлтүриду. Аптаптин қечип йоған қери чекир үҗминиң сайисиға келивалған болсиму, һеч чидап болмайдиған иссиқтин хәвәр берип туридиған бу авазму уни қийнайтти.

– һә, һим, һәммә нәрсә көйүп кетидиғу мундақ иссиқта,– дәп ғодуңшиди Мәтнияз, үҗминиң шехида қонуп турған тоң қағиға қарап. Онлап йиллап өмүр сүргән бу қери қаға шорлишип кепәк өрләп кәткән тумшуқини керип, һәлқумини липилдитип туратти. Мәтнияз болса, тәр пурап кәткән көңликини кокатқа орап бешиға қойған, ялиңач дүмбисини нәм йәргә чаплиған һалда өнда ятатти. Униң юмшақ тенигә чава–чатқаллар петип, безәң чивинлар болса, у йеридин қоғлиса, бу йеригә қонуп биарам қилатти. Мәтниязни бу йил әтияздин бери җан–җаниварларму, меһнәтму, мана һазирқидәк иссиқму қийнаватиду. Бу һеч ялған әмәсқу, әнә шу һасираватқан қери қаға Мәтниязни бозәк әтмигәнмиди.

Йерим путлуқ йәргә қонақ териса пәқәт 23 түп үнүп чиқипту. Әслидә у йәргә йерим челәкчә қонақ чачқан иди. Миңлап–миңлап данлар қени? Үҗминиң шехида олтурған мушу касапәтләр йәп кәтти – дә. Қағиниң пәйсиз липилдап турған һәлқумиға қарап йетип Мәтниязниң азрақ аччиқи кәлди.

— Қанатлириң көйүп кәтсун; һарам тамақ! – Деди әләм билән. Уни көзүмму көрмисун, дегәндәк қилип, дүм өрүлүп йетивалди. Униң көзлири уйқусирап пат–пат юмулуп қалсиму, хиялини оривалған пушайман вә еғир һәсрәтләр, буни аз дәп чивинларниң гижилдап ғидиқлашлири униң уйқусиға арам бәрмәйтти. Мәтнияз уссап кәтти. Өпкиси қуруп гәз бағлап кәткән қелин ләвлирини ялашқа башлиди. У қириқ яшқа келип бүгүнкидәк тәшналиқ азабини тартмиғаниди. Тәшналиқ һелиқи биз көрүп өткән қичиға орғақ селиш билән башланған. Мәтниязниң тәлийигә йеқин әтрапта еқиватқан муздәк суму йоқ иди. Шуниң үчүн, у өскиләң отлар қапливалған ерик ойманлиридики тохтам суларни ичиверип еғирлишип кәтти. Тәшналиққа ким чидайду. Су ичиш керәк иди. Бирақ мушу турқида һелиқи тохтам суларму иссип кәтти. Чоң өстәңгә барай десә, бу пекирға қизиқ аптапта алтә–йәттә йүз метир йол меңиш керәк. Мәтнияз болса, у йәргә беришқа җүрәт қилалмайду. У, шәһәрдин йезиға чиқип қалғиниға пушайман қилатти. Меһрибан мәрһум анисини ядиға кәлтүрди. Ялғуз оғул болғини үчүн аниси униңға толиму амрақ болуп, әркә өстүргәниди. Шуниң үчүн Мәтниязға деһқанчилиқ ишиға киришкән биринчи йили зәй, сайин йәрдә юмшақ қуруттәк мидирлап өткүзгән йилларға, йәни қириқ йиллиқ өмригә һеч охшимайтти. «Бу мушәққәтлик дуняға немишқиму туғулғандимән? Кашки кичик чағдила өлүп кәтсәмчу, бу дәрдләрни тартмас идим» дәп ойлиди у.

Бу йеңи деһқан мушу яшқа кәлгүчә һәмишә хиял қилсиму, лекин өйлинишкә җүрәт қилалмиған. Шуниң үчүн һазирқидәк уссиған чағда соғуқ чай әкелип берип һалидин хәвәр алдиған хотуниму йоқ. Деһқанчилиққа ишлитидиған ат, кала һәм қош җабдуқлири, һәтта тухум берип туридиған бирәр тохусиму йоқ. Пәқәт деһқанчилиққа керәк болидиған әпчил бир данә кәтмини, бүгүн биринчи қетим қича орушқа ишләткән әнә аву баш тәрипидә турған үҗмә яғичиға санчиқлиқ бир данә өткүр орғиқи вә икки данә тағири бар. Әмма деһқанчилиқ үчүн ишлитидиған йирик җабдуқлири болмиған билән йезидики деһқанларниң һечқайсисида йоқ бир мунчә җабдуқлири бар иди.

Силәр мушу йезиниң җәнубидики ериқни яқилап маңсаңлар коча тәрәптики тамлири өрүлүп от бесип кәткән 5-6 түп аччиқ өрүки бар, оттурисидики ғоллири қуруп қалған, лекин түвидин йәнә қоюқ шахлап чиқиватқан кичиккинә шаптуллуқ бағни көрисиләр. Бағниң шималидики далини өрүлүп кетип, ялғуз қалған бир еғиз өйгә кирип қарап беқиңлар: очақта датлишип кәткән кичиккинә бир қазан есиқлиқ туриду. Өйниң оттурисида бир киши ятқудәк орун бош болуп, атниң тоқумичилик бир парчә йиртиқ кигиз селиқлиқ. Кигиз йәргә чаплишип кетипту. Әтималим бурун ақ болуши керәк. Лекин һазир ундақ десә һеч киши ишәнмәйду. Чүнки чаң–топа вә көйүндиләрниң дәстидин қарамтул күлрәң болуп қалғаниди. Өйниң тоғра кәлгән бир йеридә төмүрчилик, яғаччилиқ, моздузлуқ вә сатирашлиқ үчүн керәклик түрлүк җабдуқлар бир–биригә арилишип чечилип ятиду. Қазан беши вә оюқларға бурунқи заманлардин қалған төмүр қутилар, дат басқан сунуқ устирилар, ушшақ винта, гайка, әски тақа вә михлар ташлап қоюлған. Оюқта келин, чөриси қирчилип яғлишип кәткән кона җәңнамә китабидинму иккиси туриду. Торусниң һәр тәрипидә вә ислишип кәткән тамларда есиқлиқ турған қол һәрә, яғач тешидиған үшкә, қелипни тартип чиқиридиған болҗурға охшаш нәрсиләргә өмүчүкләр тор бағлап кәткән.

Мәтниязниң төмүрчилик, яғаччилиқ, моздузлуқ вә сатирашлиқ һүнәрлиригә қоли келиду. У моздузлуқ қилса, өтүкниң қелипини өзи чапиду. Бәлчә, бүрәндә, бигиз, йиңнилирниму өзи ясивалиду. Әгәр сатирашлиқ қилса, устиридин тартип та қулақ колиғучқичә болған җабдуқлирини өзи ясивалиду.

У мәһәллидики кишиләрниң аяғ

кийимлирини ямап, дас–чиләклирини түвләп, сунған лиңгирчақ вә буға–җавәнлиринему түзәп бериду.

Лекин һәқ бәрсә талашмай алиду. Һечнәрсә бәрмәй қуруқ рәһмәт дәп қойсиму хушал болуп қеливериду. Бирәр чинә қаймақ чай яки тамаққа қичқирип қойсиғу тағдәк хуш болуп кетиду. Лекин тәмә қилип һечкимниң ишикигә бармайду. Қисқиси, униң пайда–зиян билән анчә кари болмайдиғанлиқи һәммигә мәлум болди. Шундақ болсиму көп кишиләр Мәтниязға нәрсилирини яситишқа анчә қизиқмайтти. Буниң сәвәби немидә?

Мәтниязниң әсли кәспи сатираш, у һүнәрни шәһәрдә дадисидин өгәнгән вә дадисиниң һәйдәкчилики билән он нәччә йил давам қилған. Бошишип кетәй дегәндә қулиқидин созуп, бурап–бурап қойидиған дадиси өлгәндин кейин, у һүнирини ташлап, сатирашлиқ қилидиған дуканни газир–пурчақ сатидиған тәнзә қиливалди. Бу тәнзә аз күндә қуруқ болуп қалди. Кейин әтиязда Мәтнияз өзи ясиған түрлүк ләгләкләр билән йәнә ечилди. Лекин бу нәрсиләр билән дукан иҗарисини төлийәлмигини үчүн игиси уни қайтурувалди. Шуниңдин кейин у буниңдин бирнәччә йил бурун дадисидин мирас болуп қалған йезидики һелиқи бир еғиз өйи бар кичик беғиға көчүп чиққаниди. Мәтнияз һәр нәрсигә зеһин қоюп йүргәнликтин көзи көргәнла ишни қилатти. Шуниң үчүн сатирашлиқтин башқа һүнәрләрни деһқанларниң һаҗәт болушиға қарап тәҗрибигә өз–өзидин өгинивалған. Бирақ, башлиған ишни ахириғичә давам қилдуралмайтти. Әгәр у анда–санда бир ишни пүттүргән болсиму, у йигирмә–оттуз қетим үзүлүп, ташлинип, игиси зерикмәй келип турувалғандин кейин пүткән иш болатти. Бир деһқан Мәтниязға ерголо һарвиниң бир чақини түзитиш үчүн берип, униң алдиға алтә ай давамида қатрап йүрди. Бирнәччә қетим ялвуруп, бирнәччә қетим тиллиди. Мәтниязни тиллисаңму, яхши гәп қилсаңму һиҗийипла туруверидү. Шундақ болғандин кейин униң билән һеч киши урушалмайду–дә, әлвәттә.

Һәр һалда бу деһқан мәһкәм турувалғанлиқтин чақ пүтүп кәтти. Мәтнияз бәзи вақитларда деһқанларниң чачлирини чүшүрүп, сақал - бурутлирини ясап қойиду.

Униңға баш чүшүрткән кишиниң алдираш иши болмаслиқи вә өзиму зерикмәслики керәк. У ишикниң алдидики ташта олтурған кишиниң бешини аввал он бәш минутқичә қуруқ увилайду. Кейин очумиға су елип ушшақ қоллириниң арисидин еқитип йәнә увилашқа башлайду. Бу һәрикәт хели вақитқичә давам қилип чач алдурғучиниң қулақ чөрилири вә қашлирини бойлап юнда еқип көңләклирини һөл қиливетиду. Сатираш болса униңға әһмийәт бәрмәстин әзмилик билән җәңнамә қиссилирини сөзләверип, қоллириниң тохтап қалғанлиқлирини сәзмәй қалатти, таки таш үстидә мүкчийип олтурған киши:

– Устам чач қуруп кәттиғу,– дегәндин кейин Мәтнияз йәнә һөлләп увилашқа киришиду вә шуниң билән тәңла түгимәс қиссилирини давам қилишқа башлайтти.

– Падишаһи Җәмшит Ләйливәшкә һәммә нәрсилирини уттуруп қойғандин кейин, әң чирайлиқ хотуни мәликә дилсузни қимарға тикти. Ләйливәш бу назинин пәризатниму утувалди–дә, һи, һи, һи… – у, өзиниң гепигә өзи һузур қилип күләтти. Лекин қарап турған кишигә униң күлкиси билән йиғисини ажритивелиш тәс иди. Униң пистә көзлири пүрүлүп, учлири җавиғийиға егилип туридиған кичиккинә шалаң сарғуч бурути көтүрүлүп кетәтти. У беши сәл алдиғирақ еңишкән, уйқуға майил мулайим қияпәтлик чақчақчи адәм иди. Шуниң үчүн, уни һечким артуқ яманму көрмәйду вә кишиниң ичини пушуридиған ишлирини көргәндә заңлиқ қилип күлмәйму туралмайду. Әмма у башқиларни вә өзиниму һәҗви қилип йүриду.

Кадирлар йәр ислаһатида мушу мәһәллидики зомигәр помешчикниң 550 мочә йерини кәмбәғәл деһқанларға бөлүп бәрди. Мана шу йәрдин Мәтниязғиму йәттә–сәккиз чарәк уруқ баридиған биринчи йәр һесабидики бир етиз тәгкәниди. 53–Йили у қириқ яшқа келип бу йәргә биринчи қетим деһқанчилиқ қилди. «Деһқанчилиқини Мәтнияз қилди» дәп ейтсақму, лекин у йәрни һәйдәшкә җүрәт қилалмиғаниди.

Пүтүн җанлиққа һаят зоқини қозғатқучи әтиязниң йеқимлиқ шамили учуп турған бир әтигәнлики, Мәтнияз икки қолини кәйнигә

тутуп чирайлиқ тәкши етизларни тамаша қилип айлинип йүрәтти. Күн барғансери исситишни күчәйтиватқан нурлирини йәргә сехийлиқ билән чачатти. Көпүшүп тавлиниватқан етизлардин нәм топиниң пуриқи билән шивақниң өткүр пуриқи келип димаққа урулатти.

Қишичә һәрикәтсиз ятқан қурт–қоңғузлар үчәклиридин чиқип йеңидин һәрикәткә чүшмәктә. Иссиқрақ җайларға қишлап келиш үчүн кәткән учар қанатларму қайтип келип, язичә қилидиған ишлириниң пиланини түзмәктә. Деһқанлар болса, қош һазирлиқини җиддий қилмақта. Мана бүгүн йеңи деһқинимизму етиз қирида туруп, «бу йәрни немә қилсам болидикин?» Дәп баш қатуруватқанда йениға келип қалған һәмрани сәзмиди.

– Хош устам! Бу йәрни немә қилмақчи болуватидила?– Деди һәмра күлүмсирәп.

– Оттурисини бағ, чөрисини тағ қилаймикин дәватимән, қандақ дәйсиз һәмраҗан?– деди чақчақ қилип Мәтнияз.

– Бегиңизға патмай қалған ява чөпләрни көчүрүп келидикәнсиз–дә, ундақта.

– Бөзчи һалвичи болса, көзини чапақ бесипту, дегәндәк бизгә қалған иш шундақ болмай немә болиду дәйсиз.

Мәтнияз кишиләрниң алдида өзиниң бипәрвалиқини вә мисмислиқини қизиқчилиқ қилип ейтиверәтти. Шуниң үчүн у: «мән дәрәш тутсам, униң учи өтүкниң чәмигә кирип ухлап қалиду» дәйтти. Һәмра Мәтниязниң шундақ очуқ көңүллүкини яхши көрәтти. Лекин униң қамлашмиған ишлирини даим тәнқид қилип, җиддийрәк иш қилишқа үндәйтти.

– Қолиңиздики чашқан маяқлири совуп қалди. Ағзиңизға селивәтсиңизчу,– деди һәмра, Мәтниязниң хелидин бери чәкмәй алқинида тутуп турған насвилиға шәрәт қилип,– наумид шәйтанниң иш, буни өзиңиз яхши билисиз.

Мәтнияз насивални калпукиниң астиға селип уни тили билән төвәнгә басти. Орунлашмай қалған икки данисини пүркиветип ғәлитә аһаң билән сөзлиди.

– Бу йәрни немә қилсам болидикин? Алдиған херидар болса, сетип раса яғ чайнивалаймикин–таң.

Һәмраниң аптапта пишип, гирдә нандәк қизарған йүзи җиддий түс алди. У қой көзлириниң үстидики қоюқ қара қашлирини чимирлитип:

– Партийә кәмбәғәлләргә йәрни содигәрчилик қилиш үчүн бәрмиди, деһқанчилиқ қилиш үчүн бәрди,– деди.

– Шундақ, шундақ.

– Һә, шундақ болса, бу йәргә бир нәрсә териң–дә, һосулни елип уни йәмсиз яки сетип яғ елип чайнамсиз, өзиңизниң ихтияри.

– Йәнә елип сатимән дәп йүргүчә яғниң өзинила теримайманму,– дәп хирқирап күлди Мәтнияз.

Һәмра униң сөзини аввал чақчақ дәп чүшәнди. Кейин қича тәрмәкчи болғинини билип күлүп кәтти:

– Мәйли устам бу йәргә қича чечиң,– деди һәмра қоғушундәк еғир алқини билән Мәтниязниң йәлкисигә уруп:

– Мән һәйдәп уруқниму чечип беримән. Сиз бир челәк қича тапсиңизла иш пүтиду.

Мана шуниңдин бери һәмраниң тәшәббуси билән Мәтниязниң деһқанчилиқи башланғаниди. Һәмра униң йәттә–сәккиз чарәклик етизини һәйдәп қича чечип бәрди. Буниң бәдилигә Мәтнияз бир парә топләй тикип бәрмәкчи болуп өз–өзидин вәдә бәргәниди.

Мәтнияз бир бай деһқанға лиңгирчақ ясап берип, униңдин он қадақ көммиқонақ алған. Буни йәнә бир деһқанниң өтүкини ямап берип бир путлуқ йәргә чачқузғаниди. Қонақлар үнмәй қалди. Әмма қичиси яхши айнип, сапсериқ гүлләп өзигә хас болған йеқимлиқ пуриқини чачатти. Қалған бир путлуқ йәргә болса, яңю терииймән, қоғун терииймән, дәп йүрүп һечнәрсә теримай ақ ташливәтти. Мәтниязниң деһқанчилиқ тоғрисида язичә қилған иши қичиға үч қетим су тутуш болди. Су тутушму наһайити асан өтти. Чүнки Мәтниязниң пүтүн етизи пәқәтла икки ечиқтин суғурулидиған болуп, қича терилган җай бир ечиқтинла суға қанғанлиқтин униңға җапа тартип туған селишқиму тоғра кәлмиди. У кечиси судин қорқатти. Шуниң үчүн үчла қетим күндүзи су тутти. Әмма биринчи қетим су униңға бой бәрмәй, йолларға, башқа кишиләрниң етизлириға қечип кетип нурғун аварә қилғаниди. Шу күни у суға, патқақларға

нәччә қетим йеқилип чүшүп, кийимлири чөп–чөп һөл вә лай һалда кишиләргә көрүнмәй өйгә аста киривалған. Шундақ болсиму, у башқилириниң аз–тола тапа–тәнисидинму қуруқ қалмиғаниди. Бу тәниләргә өз лайиқида чақчақ арилаш: «шәйтанниң шаптул йегинигә мән һәйран, дегәндәк, бу сунуң башлиған етиздин ешип, башқиларниң йеригә кәткинигә мән һәйран–ука, һи...һи...һи...» дәп түгәткәниди. Мәтнияз кечиси судин қорққан болса, мана әмди қичини өрүйдиған вақтида күндүзи аптаптин қорқуп, «үҗмә пиш, ағзимға чүш» дәп әнә сайда оңда ятиду.

У бешини аста көтүрүп йирақтики етизларға қариғаниди: һәмкарлиқ гуруппидики деһқанларниң болуқ буғдайлири башлирини егишип, аптапта алтундәк тавлинип турғанлиқини көрди. Етизниң бир четидә бир қанчә кишиләрниң тинмай қимирлаватқанлиқлири билинип туратти. Улар һәмкарлиқ гуруппа әзалири болуп, түнүгүн кәчқурун буғдайларни йиғивелиш үчүн музакирә өткүзгән, бүгүн таң йоруш билән өмлүктә қизғин ормиға чүшкәниди. Бу адәмләрниң тинимсиз һәрикәтлири, уни аз дегәндәк арилап оюн–чақчақлири, җараңлиқ нахшилири уни бир чәттин һәйран қалдурса, йәнә бир чәттин бу хил зерикишни йоқитиш үчүн өзигә җәлп қилатти. У ғәмкин көзлирини һәмкарлиқ гуруппа әзалири һәрикәт қиливатқан етиздин қачуруп, башқа тәрәпкә ташлиғаниди: егиз өскән қарамтул–йешил, кәң йопурмақлиқ қонақларни, қоғунлуқ бараңлирини, ерик яқисиға бесип қойған от дөвилирини көрди. Ерик бойидики чиғир йол билән бирнәччә хотун кетип баратти. Уларниң қолида челәк, бәзилириниң мүрисидә хурҗун яки йоған–йоған боғма қапақлар бар иди. Улар әлвәттә һәмкарлиқ гуруппа аилилиридики хотунлар болуп, орма оруватқан гуруппа әзалириға қаймақлиқ әткән чай, нан вә кечә қайнитип совутуп қойған соғуқ чайларни елип кетип баратти. Мәтнияз һәмминиң алдида кетип барған қизил көңләклик хотунни тонуди. У, яғлиқини чекиләвелип қулиқиға қандақтур гүлләрни қисивапту. Әтраптики хотунларға чақчақ қилип, һарғучә күлдүрүватиду. Мәтнияз һәмраниң сиңлиси бу хуш чақчақ Иззәтханниң әткән мәззилик тамақлирини йәп, қаймақлиқ чайлирини бирқанчә қетим ичкән. Қени мушу туркида ашу қапақтики муздәк соғуқ чайни әкелип бәрсә әҗәб яхши болатти. Мәтнияз тәлмүрүп қарап турған билән номус яр бәрмәстин варқирашқа җүрәт қилалмиди. У қуруп кәткән тамиқиға тиқилип қалған яман нәпсини басти–дә, бешини йәнә аста җайиға қоюп Иззәтханни ойлашқа башлиди. Иззәтхан әҗәб келишкән қавул чокан. У акисиға охшашла намратларға шәпқәтлик. Немишқа худайим шундақ хотунлардин бирәрини «ал қулум» дәп бериватмәйдиғанду; Мәтнияз Иззәтханниң акисиниңкигә охшаш қара әгмә қашлирини, қоюқ кирпиклик қой көзлирини, анардәк мәңзилирини, келишкән сумбатини көз алдиға кәлтүрди. У әтияз Иззәтханниң путини чигә билән өлчәватқанда, томбулақ пачиқи тегип кетип биликини исситиватқәнлики ядиға чүшүп биарам болди, у Иззәтханниң ююп йейип қойған гүллүк чит көңликини көргәндиму, өзидә қандақтур ғәлитә иссиқ бир туйғу пәйда болидиғинини биләтти. Һәтта Иззәтханға тикиватқан топлийиму техи униң путиға сепилмай туруп, өйдики пүтүн нәрсиләрдин башқичирәк йеқимлиқ көрүнәтти. Пат–пат «мушуни кийиду–һә» дәп алқини билән аста сийлап қоятти. Ғулҗа хурумидин тикилгән бу топләйниң бу раскарлиқи ع–айда пүтүп, ٥–айда қелипқа тартилғаниди. Чәми чаплинип, пашнилири созулуп болғандин кейин, әмди пәдәз қилип келиптин чиқиришла қалғанда ташлинип қалди. Мәтнияз топләйни мушу чағқичә апирип бәрмигәнликигә хиҗаләт болушқа башлиди. У йәнә бешини көтүрүп хотунлар кәткән тәрәпкә узақ қарап олтурди.

2

Мәтнияз қича орушни тохтитип Иззәтханниң топлийини пәдәз қилип чиқарди. Әмди топләйни игисигә апирип бериш үчүн орнидин турди–дә, уни алқиниға қоюп бирдәм қарап турди. Аҗайип яхши пәдәз қилинипту, каримамсән буниң паркириғинини! У топләйниң тумшуқини йеңи билән йәнә бир қатар сүркәп, каригүл тегип кәткән кир яғлиқиға чәгди. Яғлиқтин тәр пуриқи, топләйдин болса мум пуриқи келип туратти.

Кәчқурун һәмраниң пүтүн аилиси кава

бариңиниң астиға йиғилип аш ичиватқанда Мәтнияз топләйни көтүрүп кирип кәлди. Һойлиға кириш биләнла униң димиғиға юмғақсүт вә пиннә көки селинған суюқ ашниң мәззилик пуриқи келип тәгди.

Һәмра хушал қарши елип:

– Оһу, қени–қени устам буяққа!–Дәп Мәтниязни ширәгә тәклип қилди,– атлири һерип қалғили тас қапту–дә.

– Хош–хош мән қайтай,– деди Мәтнияз топләйни сунуп,– мани елип келиведим.

Иззәтхан күлүмсирәп келип топләйни алди, һәмра болса Мәтниязниң қолидин тартип җозиға олтурғузуветип:

– Бүгүн қаяқтин күн чиқти, устам?– Дәп сориди.

– Растинила мән техи қум чечәклигәндә, төгиниң қуйруқи йәргә тәгкәндә пүтәмдикин бу топләй дәп йүрәттим,– дәп чеқишти Иззәтхан. Мәтнияз мундақ сөз оюнлириға җаваб беришкә хели уста болсиму һазирқидәк әһвалда, болупму Иззәтханниң йенида чақчақ қилишқа җүрәт қилалмайтти. Шуниң үчүн, у һечнемә демәстин қизирип аш ичиватәтти. Башқилар болса, топләйни бир қатардин көрүп махтишатти. Ахир Иззәтханниң төт яшлиқ оғли әркин бир пай топләйни елип қачти. Аниси уни қоғлиғанди, қечип берип Мәтниязниң қучиқиға чиқивалди.

– Буни маңа әкәлдиңиз–һә?

– Һәә

– Буни мән кийимән һә, һәмя чоң дада?

– Буни апаңға беривәт оғлум, мән саңа буниңдин чирайлиқ қизил топләй елип беримән.

– Әкә! Җеним балам, өйгә әкирип қояй.

– Һә таза, саңа бейимән.

Иззәтхан балисидин топләйни тартип еливатқанда Мәтниязниң йүзигә униң иссиқ вә юмшақ тиниқи урулди. Мәтнияз симабтәк титрәп кетишкә аз қалған тенини аран–аран тутувалди. У бу һаләтниң йәнә бир дәм давам қилишини тиләйтти. Бирақ Иззәтхан топләйни балисидин тартивелип өйгә кирип кәтти. Устам анисиниң пуриқи сиңип қалған балиниң қулақлирини пурап әркилитәтти. Кичик бала бешини силиған вә өзи билән сәмимий хушхуй муамилә қилған кишиләргә амрақ болиду. Иззәтханниң оғлиму өзини қучиқида тутуп олтурған бу юмшақ муамилидик кишини обдан көрәтти.

Әркин алтә айлиқ вақтида дадиси өлүп кетип, аниси уни һәмраларниңикигә яндуруп елип кәлгән. Шуниң үчүн у ата меһригә тәшна болуп өскәниди. Иззәтхан болса ери өлүп кәткәндин бери төт йил тул йүриду. У бурунқи ерини яхши көргәнликидин йәнә башқа турмуш қурушқа анчә қизиқмайтти. Чиққан лайиқларниң бири урушқақмиш, дил азари тартимәнмикин, бәзисиниң балиси барикән, баламни патқузмасмикин, өгәйлик болармикин дәп унимай қоятти, әмди Мәтниязға келидиған болсақ, униңдин бу тоғриларда әндишә қилишқа орун йоқ иди, бирақ, Иззәтхан устамниң бошаңлиқ вә бипәрвалиқини яман көрүп заңлиқ қилатти. Әгәр устам башқиларға охшаш дадилрақ болуп, әмгәккә қатнишидиған болса әлвәттә Иззәтхан униң билән биллә турмуш кәчүрүшкә тәйяр иди.

Һәмра аш ичилип болған чиниләрни дәстиләп нерирақ иттирип қойди–дә, Мәтниязниң қичиси тоғрисида гәп башлиди:

– Устам, бу немә болғини, қичини қақшитип йәнә ташливетипсизғу?

– Орма орушму һүнәргә охшайду. Мән бу һүнәрни өгинәлмәйватимән.

Мәтниязниң өзиниң чидамсизлиқини «һүнәр» дегән сөз билән йепиватқанлиқини сезип, һәмраһ униңға мийиқида күлүп қараш билән:

– Бир тәрәптин қариғанда, топ–тоғра, бир тәрәптин қариғанда, муғәмбәр адәм–дә сиз,– деди,– униңдин аптапқа чидимидим дәп тоғрисини ейтисиңиз болмамду.

– Әмдиғу шундақ,– деди Мәтнияз һәмраниң дәл устидин чүшкәнликигә хиҗаләт болуп,– әмма лекин, қандақ оруштиму гәп бар икән. Мана қаримамсиз,– дәп орғақ кесиваткән қолини көрсәтти.

Һәмра униң қолиға қаримастин зәрдә қиливерақ сөзлиди:

– Әлвәттә, орма орушни билиш керәк. Уни аптапқа вә ишқа чидиған адәм бир–икки күндила өгинип кетиду. Әмма бу халиса қилип, халимиса ташлап қойидиған силиниң попуч тикишлиригә охшимайду. Һазир бошаңлиқ билән өткүзвәткән һәр бир күн айлап қилинған ишларни зайә қиливетиду.

– Шундақ–шундақ, бу тоғра, әмди қандақ қилсам болидикин?

– Мән дәватимәнғу! Япсам пишамдикин, көмсәм пишамдикин дәп хиял сүрүп

олтуридиған вақит әмәс бу, бәлни чиң бағлап, оруп, йиғиш керәк.

– Йиғишниғу йиғармиз, растини ейтсам тәс келиватиду–дә.

– Һәй устам!– Деди һәмра ечинған қияпәт билән,– ашлиқни йиғип тепивелиш уни йеқитип қоюштин оңай әмәс, һәммисигә чидам керәк, чидам.

– Ғәйрәт лазим десилә.

– Һә, мана әмди таптиңиз. Ғәйрәт керәк. Униң үчүн сәһәр туруп, күн қизиғичә орма орусиз, аптап көйдүрәй дегәндә сериқ сөгәт сайисиға берип бирдәм ухливалсиңиз мәйли. Салқин чүшкәндә йәнә орусиз. Һазир болса кечиси айдиң. Ғәйритиңиз җайида болса, айдиң кечисиму орусиз. Кечиси қичиниң мосини пошкалдәк юмшап қалиду. Орушқиму асан һәм данлири анчә чечилип кәтмәйду, өзиңизму аптапта көйүп кәтмәйсиз. Шундақ ғәйрәт қиливәрсиңиз һәммә иш өз вақтида түгәйду.

Мәтнияз қичини һәмра көрсәткәндәк орушқа ғәйрәт қилидиған болуп өйгә қайтти. Униң бу ғәйрити һәмраниң бәргән орунлуқ нәсиһәт вә мәслиһәтиму, яки Иззәтханниң һелиқи балисиниң қолидин топләйни елиш вақтида йүзини сийпап өткән иссиқ нәписиму буниси ениқ әмәс иди, ишқилип униң вуҗудиға бир йеңи қизғинлиқ роһи киргәниди. Бүгүн сәһәр қопушни нийәт қилғанлиқи үчүн әл ятқучә мәсчитниң алдидики яғачта гәп сетишни қойди–дә, мәһәллидики һәммә кишидин бурун йетип қалди. Әмма мәһәллидики һәммә киши арам елип, татлиқ уйқуға кәткәндә Мәтнияз техи ухлимиғаниди. У бирдәм пешанисигә йезилған қичиниң җапа әмгики, бирдәм Иззәтханниң бая йүзини сийпап өткән шерин вә иссиқ нәписи вә униң чирайлиқ җамалини хиял қилатти. Бу аччиқ - чүчүк шерин хияллар униңға уйқу бәрмәйтти. Ахир у бир нәччә қетим уяқ–буяққа өрүлүп йетип баш тоху қичқарғандин кейин ухлап қалди.

Мәтнияз қаттиқ уйқуға чөмгәнликтин таң сүзүлгәндә ойғиналмиди. Пәнҗиридә күнниң һалрәң нури ялтирап, өйниң ичидә чивинлар гижилдап учушқа башлиғанда, орнидин тәсликтә туруп, йүзини юмайла чайға от йеқишқа урунди. У бу чағда деһқанларниң аллиқачан ишқа чиқип кәткәнликини сезип, өзиниң шуларға охшашла биринчи қетим қаттиқ ишқа киришкә җүрәт қилидиған күни вақ қалғанлиқиға өкунди. Шундақла башқиларниң кәчкичә ишләп һерип, йәнә әтигән орнидин туралайдиғанлиқиға һәйранму болди. «Һә–раст, уларда ғәйрәт үстүн» дегән ойға кәлди. Бу йеңи деһқан таң сәһәрдә турушқа адәтләнмигән; у һәр күни күн нәйзә бойи өрлигәндә көзини ечип йәнә икки саәтчә хиял сүрүп қопалмай қалатти. Һәр һалда бүгүн башқа күнләргә қариғанда әтигәнрәк турғини үчүн хушал болушимиз керәк. Уму әнә ишқа алдираватиду. Отни чаққанрақ туташтуруш үчүн тинмай пүдәп аччиқ исниң дәстидин көзидин яш ақмақта.

– Әбәдий янмай кетәрсән илаһим!– Дәп ғодуңшиди у көзини увилаветип, мана чай қайнитиштинму кәчти–дә, һелиқи топләйни чигкән яғлиққа бир парчә қаттиқ нанни орап қолтуқиға қисти вә қолиға орғақни елип етизға кәтти. Униң кәши путиниң соңиға юмшақ–юмшақ урулуп кетип баратти. Кәш өз игисиниң адәттикидин башқичирәк тезликтә һәрикәт қилишқа җүрәт қиливатқанлиқини сезип күлгәндәк шақилдап қоятти.

Әтигән йүрүшүп турған салқин шамал аллиқачан тохтап қалди. Күн өрлигәндин кейин, бовайлар сөзләп йүридиған буға тинчиқи йәнә башланди. Дәрәхләрниң әң учидики йопурмақлириму қимирлимай җим туратти. Мәтнияз биринчи қетим ормиға киришкинигә қариғанда һәқиқәтән хели ғәйрәт қилғанлиқи униң белини алалмиғанлиқидин мәлум болуп туратти.

– Вай-вай-вай, касапәт һәҗәп ағрийдикина!– У икки биқинини қамап туруп, гәвдисини тоғрилиди. Бирнәччә минутқичә белини увилап орғақни йәнә қолиға алди. Бу ормичи шунчилик ғәйрәт қилдики, мүкчийиверип бели ағриғандин кейин, зоңзийип олтуруп, гаһида тизлинип йүрүп орма орди, мәйдә вә ғолидики чоңқурлуқни бойлап тәр шурқирап ақатти. Һөл болуп чаплишип қалған көңликини тенидин союп яқисидин тумшуқини тиқип пүдәйтти. Қешини бойлап тинмай еқип чүшүватқан тәрни серип қолини силкитәтти. Ахир тамиқи қуруп униң мидирғучилик дәрмани қалмиғандин кейин, бешини төвән салған һалда үҗмә сайиси тәрәпкә кәшини сөрәп аста меңип кәтти. У үч өйниң орничилик йәрдики қичини орғаниди.

Таң билән буғдай ормисиға чүшкән

һәмкарлиқ гурупписидики деһқанларниң һәр бири болса шу пәйттә униңдин он–он бәш һәссигичә ошуқ җайниң буғдийини йиқитип болди.

Һәмра чүшлүк дәм елиш вақтида Мәтниязниң етизиға келип униң әһвалини көрүп қайтқаниди. Шуниң үчүн һәмкарлиқ гуруппа әзалириға бүгүн айдиң кечидин пайдилинип униң қичисини оруп беришни тәклип қилди. Көпчилик һәмраниң тәклипигә қошулуп: «болди, уни бирдәмдила орветимиз» дәп вәдә беришти, лекин бир киши нарази болуп ғодуңшип баралмаслиқини ейтти. У болса, «қошни әң аввал мениң йеримгә салмидиңлар», «мениң етим семиз вә һарвамниң җазисиму башқиларниңкидин кәң, шуниң үчүн башқилардин артуқ номур берисиләр» дәп түрлүк ушшақ чатақ чиқирип йүридиған Сейитахун иди. У ушшақ гәп вә мәнпәәт тоқунушидин мәзә алатти. У һәмраниң рәһбәрлик ишлиридинму бир қанчә қетим орунсиз чатақ чиқирип ләт болған.

Бу һәмкарлиқ гуруппа сәккиз аилидин тәшкил тапқан болуп, алтә аилә кәмбәғәл, иккиси оттура деһқан, пәқәт оттура деһқан Сейитахундин башқа һәммиси йәр ислаһатидин йәр тәқсим қиливалған. Кәмбәғәл деһқан һәмра гуруппа башлиқи болуп, мушу йезидики деһқанлар бу һәмкарлиқ гуруппини «һәмра гурупписи» дәп атайтти. Һәмра ишчан, тоғра, салмақлиқ болғини үчүн гуруппа әзалири уни наһайити яхши көриду, гуруппа бу йил қурулупла йәрлирини яхши ишләп теримни һәммидин аввал, өз вақтида өткүзди. Яз бойи гуруппа әзалири ишта вә бир–бирлириниң аилә һаятидиму инақлиқ билән һәмкарлашти. Пәқәт Сейитахунниңла терим вақтида көрсәткән көзи кичикликини һесаблимиғанда йезидики деһқанларға яман тәсир бәргүдәк чатақ чиқмиғаниди. Һазирму Мәтниязға кичиккинә ярдәм қолини созуп қоюш тәклипи Сейитахунға яқмиғанлиқи гуруппа әзалирини һечқандақ тәвритәлмиди. Гуруппида һазир орма оруватқан онбәш әмгәк күчи бар иди, улар (Сейиттин башқиси) он төт күнлүк айниң сүттәк йоруқида Мәтниязниң қичисини һәш–пәш дегүчә оруветип кетишти.

X

Қизғин иш вақти кәлди. Деһқанлар әтидин та кәчкичә данларни от–саман вә топидин аҗритивелиш үчүн челишмақта, әнә аву хаманда һәмра гурупписиниң әзалири буғдай соруватиду, саман кәйни–кәйнидин һаваға фонтандәк урғуп чиқмақта. Марҗандәк данлар болса, деһқанларниң алдиға шарилдап чүшүп туратти. Бүгүн гуруппидики деһқанларниң хотун вә ишқа ярайдиған балилириму хаман йенидики қонақлиққа йиғилған, улар Иззәтханниң башчилиқида, етизда яңритип нахша ейтишип қонақ үзүватиду. Бу өмлүктики қизғин һәрикәт, ишниң әвҗигә чиққанлиқини билдүрүп туратти.

Шу пәйттә Мәтниязму, төт бағ қичини арғамчида бағлап йеқин аридики хаманға көтүрүп кетип баратти. Арғамча униң мүрисигә патқансери мүкчийип, қича вә арғамчиларни тиллайтти. Пат–патла көтүргән йүкини йәргә қоюп үстидә олтуратти–дә, қонақлиқ тәрәптин келиватқан нахша, оюн–күлкә авазлирини тиңшап, шу йәргә барғуси келәтти. «Мушу дәрдисә қичини йиғивелиштин миң мәртивә кәчсәм немә болиду. Әнә шуларниң йениға берип тойғучә параң селишип чақчақ қилишип билә ишлисәм қандақ яхши» дәп ойлиди. У һәмкарлиқ гуруппиға әза болуп киришни анчә халимайтти, чүнки җиддий сүрүп иш қилиш уни чөчүтәтти.Ишлигәндә ишләп, ухлиғанда ухлап өз әрким билән йүрәлмәймән, дәп ойлайтти. Әмма у барғансери кишиләр өмлишип ишлигәндә нахша, чақчақ вә оюн–күлкиләр билән ишниң көңүллүк болушиға қизиқип қалди.

Силәр Мәтниязниң юқиридики қилиқ вә ойлирини заңлиқ қиламсиләр, мәйли башқа хил һөкүм чиқирамсиләр, қәдирлик оқурмәнләр мән силәрниң ихтияриңларни өзүмгә җәлп қилмасидим, бирақ буниң кейинки қизиқип қелиши билән башқа ойлирини арилаштуруп ейтишқа болмайду. Чүнки, коллектип меһнәтниң яхши хусусийәтлиридин бири меһнәтниң сәнәт дәриҗисигә қарап өрләп бериши, кишиләрниң роһи көтүрәңгүлүки болмиса яхши нәтиҗә чиқмайду.

Һазир Мәтниязни ялғузлуқ, роһий чүшкүнлүк, кишини зериктүридиған инҗиқ әһвал бәздүрүп, коллектип меһнәт қойнидики зоқ–шоқ қизиқтурғаниди. Шуниң

үчүн униң бу қизиқишини заңлиқ қилғили боламду? Йоқсу, яхши ойларниң һәммисини бир таяқта һәйдәштин еһтият қилиш керәк, әлвәттә.

Күз яхши келип, бу йезиниң һәммә деһқанлири ашлиқлирини зайә қилмай елип болди. Пәқәт бәзгәккә гириптар болуп қалған бир йәккә деһқан билән Мәтниязла ашлиқини хелила зайә қиливетип, йиғиштурувалған болди. Мәтниязниң қичиси оруш вақтидин өтүп кетип, бир мунчә чечилип кәтти. Кейин у қичиниң тәңдин толисини бағлап хаманға тошуған болса, қалған қисмини арғамчиға ниқтап бағлап көтүргәндә униң басқан йеригә қича терилип кәтти. Бағланмай қалған бир қисим қичини болса, мозай–топақ, кейинрәк калилар келип чәйләп, униң ишини чапсанлаштуруп түгәтти.

Шундақ қилип, бизниң йеңи деһқан бу йил өзиниң деһқанчилиқи билән мәһәллидә хелила сөз–чөчәк вә күлкигә қалди.

3

Өткән яз бәзи һәмкарлиқ гурупна әзалири ичидә улақлириға тайинивелип өзи йеникрәк иш қилишқа урунуш, ялғандин ағривелип ишқа чиқмаслиқ яки өз орниға кичик балилирини чиқирип қоюш, башқа әзаларниң ишини қолиниң учидила чала ишләш, өзиниң улиқини аяп, башқиларниң улиқини һәддидин ташқири ишлитиш, аялларниң әмгикини кәмситишкә охшаш әһваллар болуп өткәниди. Һәмра гурупписида болса, һәр бир иш хәлқчиллиқ асаста һәмминиң мақуллиши билән һәм пиланлиқ, бир–биригә һәқ қайтурушта адиллиқ билән барди. Шундақ қилип бу гурупна мол һосул елиш вә иттипақиниң яхшилиқи билән башқа һәмкарлиқ гуруппиларға үлгә болди. Мана әмди һәмра гурупписи қишичә өгиниш елип берип йәнә бир қәдәм илгирилигән һалда даимий йиллиқ һәмкарлишип ишләш гурупписиға айланди.

Мәтниязниң қизиқишини етибарға елип,
һәмра уни өгинишкә қатнаштурди, һазир болса, көпчилик әзаларниң мақуллиши билән Мәтниязни даимий һәмкарлиқ гуруппиға қобул қилди; лекин униң гуруппиға қошулуши билән һәмраниң шәхсийитигә тегидиған гәпләр пәйда болуп қалди.

«Һәмра тул сиңлисини Мәтниязға бериш үчүн уни йөләватиду», «һечқандақ деһқанчилиқ ишлириға ишлитидиған җабдуқ яки бирму улиқи йоқ, өзи болса әмгәккә яримайдиған адәмни гуруппиға елишта бирәр башқа ғәрәз бар–дә, әлвәттә», «гуруппидики башқиларниң мәнпәәтини һурунға қурбан қилип бәрмәкчи». Мана бундақ гәпләр гуруппидики бәзи әзаларни һәмраниң адиллиқи тоғрисида иккиләндүрүшкә башлиди.

Партийәниңрәһбәрликидәдеһқанларни тәшкилләштүрүшкә тинмай ишләватқан кадирлар һәмраһ башчилиқ қилған гуруппини кооперативқа айландурушни нишанлап тәрбийәлимәктә иди. Шуниң үчүн гурупна әзалириниң тәлим–тәрбийә ишлирини башқуруп турған баш кадир тәшвишлинишкә башлиди. Әслидә бу гәп–сөз тәшвишләргә Сейитахун сәвәбчи болувататти. У бир яқтин, кадирларға бирни он қилип сөз тошуп келәтти.

Бу йил 2–айниң ахирида күн иссип йезиниң кочилирида әгиз еқишқа башлиди. Қишичә қарниң астида ятқан йопурмақлар сәмрип алмилиқ бағлардин хушпурақлар қозғалмақта. Нәмләшкән мевилик дәрәхләрниң пурақлири кочидики ақ терәкләрниң сус пурақлири билән арилишип, йезиниң һавасида әҗәп йеқимлиқ пурақ әгип йүрәтти.

Һәмра йәнә икки деһқан билән үч һарвида етиз тәрәпкә қиғ тошувататти. Улар мәһәллиниң четигә кәлгәндә Сейитниң һойлисидин қолида түртәкливалған қәғизи бар домбулақ йүзлүк бир йигит чиқип, һәмраниң йениға иттик меңип кәлди. Бу байиқи тәшвишлинип қалған яш кадир савутҗан иди.

– Һәмрака қолиңиз бошиғанда биз тәрәпкә барсиңиз, бираз сөһбәтләшсәк,– деди савутҗан.

– Болиду, сөһбәтлишәйли,– деди һәмра күлүмсирәп,– бүгүн ериқниң қирлири ечилипла қалди. Қарниң җениму аз қалса керәк. Һарвиға чиқмамсиз, етизларни көрүп кәлмәймизму?

Савутҗан қаршилиқ қилмайла һарвиниң шотисиға чиқип олтурди. Һарва мәһәллидин чиқип етиз тәрәпкә бурулди. Алдидики икки һарва хели узап

кәткәндин кейин, кәң даладики еғирлишип, көкирип суға айлинишқа аз қалған қар деңизини тамаша қиливатқан савутжан һәмраға қаримастинла сөз башлиди:

– Өткән йил һосулни хели обдан алдиңлар, әмди бу йил даимий йиллиқ һәмкарлиқ гуруппини техиму мустәһкәмләп мол һосул елишта үлгә болсаңлар наһайити яхши болатти–дә.

– Әлвәттә,– деди һәмраһ қарлиқ йолда һарвини күчәп тартиватқан атниң божисини силкип,– партийә билән хәлқ һөкүмитимиз силәрдәк кадирларни чиқирип ярдәм берип турғанда, мол һосул елиш үчүн бизму пүтүн күчимиз билән ишләймиз–дә, савутжан.

– Сизғу ишләйсиз.

– Башқиларчу?

– Башқиларму ишләйду. Лекин Мәтниязниң силәргә қошулуши яхши болмайдиғандәк туриду.

– Немишқа? – һәйран болуп сориди һәмра.

– У һеч ишқа яримайдиған сахтипәз бир адәм икән

Һәмраниң бир қеши сәл көтүрүлүп йүзи җиддий түс алди. У адәттикидин өзгәргән аһаң билән:

– Мәтниязға бәргән бу баһайиңиз анчә тоғра болмиди,– дәп бешини чайқиди,– у барғансери әмгәктә чениқиватидиғу? Һазир униң немә ишқа яраватқанлиқиға қараш керәк. Һәқиқәттә сахтипәз болса, қуруқ рәһмәт үчүнла ишлимәй кишиләрни алдап кәткән болатти–дә.

– Һә, у сизгила шундақ көрүнсә керәк һәмрака,– дәп савутжан ясима сипайилик билән заңлиқ арилаш күлди.

– Немигә асаслинип шундақ дәйсиз?

–Өткәняздин бериуниң немә қилғанлиқи һәммигә мәлумғу,– савутжан иҗтимаий ишларда техи толуқ чениқмиғанлиқтин бәзи вақитларда кишиләргә баһа беришта вә мәсилини тәһлил қилишта, йетәрлик хуласә чиқиралмай қалатти. Мана һазирму Мәтнияз тоғрисидики мәсилидә үч киши униң

тәсәввурида қандақ баһаларға игә болушти.

Биринчидин, Сейитахун Мәтниязниң қилмишлирини тонуштуруп һәм униң даимий, йиллиқ һәмкарлиқ гуруппиға қошулғиниға болған наразилиқларни йәткүзүп, сәмимийәтлик билән гуруппа мәнпәәтини һимайә қиливатиду. Һәмра болса Мәтниязни ғәрәзлик һимайә қилип, уни ясап тонуштуруп, көпчиликниң мәнпәәтини униңға қурбан қилип бәрмәкчи. Мәтнияз өзи болса һәқиқәтән һеч ишқа яримайдиған сахтипәз, тәйяртап бир киши. Бу хуласигә дәлил болған ишлар мана мундақ өткәниди:

Өткән йил Мәтнияз деһқанчилиқ ишлири үстидә икки кәмчилик өткүзди, бири териш, оруштиму ярдәм болуп турған һалда, бурунқи бошаңлиқи билән қичини бирмунчә зайә қилип йиғивалди, буни пүтүн киши билиду. Иккинчи, деһқанлар чоң өстәңни ремонт қилишқа маңғанда Мәтнияз қамлашмиған бир иш өткүзүп қойди.

Ашлиқлар йиғилип болуп ерик–ойманларни сапсериқ ғазаң қапливалған кәчкүзниң бир әтигини йезилиқ һөкүмәт башлиқи мәһәллидики пүтүн деһқанларни өстәң чепишқа чақирди, шу күни Мәтниязму кәтмәнни долисиға селип һәмминиң алдида өстәң тәрәпкә кетип баратти. У қәдимини барғансери чапсанлитип көпчиликтин хели узап кәтти–дә, там яқисидики пакар–пакар қоюқ өскән өрүк яғачлири арисиға мөкүвалди. Арқида келиватқанлар йүз қәдәмчә неридинла униң шах арисида кирпидәк түгүлүп олтурғинини көрүп келишти. Һечким уни һечқандақ издәп аварә болмастинла көрүп келишиниң сәвәби: у, өрүклүккә сүңгүп кириватқанда ақ қой терисидин қилинған кона җувисиниң пәшлирини тикәнлик шахлар тәтүр өрүп, «мана Мәтнияз мәйәрдә» дәп көрситип туратти. Өзиниң қамлашмиған бу әхмиқанә оюни өстәңгә маңғучилар үчүн хели күлкә болди.

– Һой мәйәрдә семизла бир қой өлүп қаптиғу,– деди кәкә сақал бир чақчақчи Мәтниязниң җувисини көрситип.

Көпчилик күлүшүп униң әтрапиға олашти.

– «Топтин айрилғанни бөрә йәр», бу һәмраһлиридин қачқан қой болса керәк. Бичарини бир немә боғуп қоюпту–дә.

– Һай–һай тохтаңлар! Силәр буни қой дәйсиләр мурисидә кәтмән туридиғу буниң?

– Деһқанчилиқни өгиниватқан қой болса керәк.

– Һәй, тирик икән, мидирлаватиду.

Мәтнияз тикәнлик шахлардин аран қутулуп, арқисичә силкип чиқип орнидин турди.

– Әстағпурулла, ғәлитә иш болди–дә, мөкүвалсам көрүп қалдиңлар,– деди хиҗаләт болуп, һиҗийип йүзини төвән қаратти.

– Әйиб силидә әмәс, устам! – Деди һелиқи кәкә сақал төмүр,– әйиб маву җувида. Җува силини қой сүритидә қилип пускайтип көрситип қоймиған болса, биз һәргиз тапалмайттуқ. Хош, бу немә қилғанлири Мәтнияз ахун?

– Әмди–әмди қизиқчилиқ болсун дәп... растини ейтқанда биз әйиблик,– деди Мәтнияз қол қоштуруп.

Баятин бери йол бойидики тамға йөлинип олтуруп тамаша көрүватқан Сейитахун мүшүкниңкигә охшайдиған өткүр көзлирини ойнитип топниң алдиға йорғилап өтүвалди–дә:

– Һә, уқулди. Мәтниязниң бу қилиқи оюн әмәскән, өстәңгә бериштин қечишкән–дә, бу немидегән сахтипәзлик? Һә, мана қараңлар?! – Деди.

– Шундақ, һеч қамлашмиған бир ой меңәмгә кирип қалди–дә, өстәңгә бериштин қечип мөкүвалдим.

– Әмди буни немә қилиш керәк? – Деди Сейитахун Мәтнияз тәрәпкә қолини созуп.

– Мусапирниң күчүкидәк бойнимизни егип турдуқ, немә қилсаңлар ихтияр силәрдә,– деди Мәтнияз қол қоштуруп бойнини әгкән һалда.

– Қени кәтмәнни долиға алсила устам,– деди кәкә сақал төмүр,– мусапирниң күчикиму, бөрә таливәткән қойму болмисила, өстәң чепишта нәмуничи болуп, бу кәмчиликни иш билән юсила болди. Биз силини чиң–чиң кәтмән чепиштин башқа нәрсигә далаләт қилалмаймиз.

Шу чағда Мәтнияз көпчилик билән өстәңгә берип, он күн ишләп кәлгәниди. У нәмуничи боларлиқ ишлимигән болсиму, ғәйрәт қилип оттураһал әмгәк қилалайдиған бир кишилик кәтмән чапти һәм зәмбил көтүрди.

Өзиму көпчилик билән биллә әмгәк қилишниң көңүллүк икәнликигә техиму қизиқип ечилип, гәптә вә қизиқчилиқта һәммини һәйран қалдурғаниди.

Әнә, мәниязниң қилмишлири дәп аталған бу оюн–чақчақлири Сейитахунниң давраң қилишиға материял болди. Бу материял савутҗанға пүдәп, көптүрүп көрсәткәниди. Сейитахунниң буни қилиштики мәқсити болса, мушу мунасивәт билән һәмраниң гуруппа әзалириниң ичидә күчийип бериватқан абруйиниң тәсирини суслитиш. Һәмраниң адиллиқи Сейитахунға анчә яқмайтти. Болмиса Сейитму адиллиқ тоғрисида көп сөзләйттиғу? Әҗәба бу сөзләрни һәмра әмәлгә ашурғанда Сейитахун немишқа уни яман көрүп қалиду.

Өткән бир мәҗлистә һәмра муһим бир мәсилини һәл қилғаниди.

Һәмра:

– Йолдашлар! Биз бурун деһқанчилиққа ишлитилидиған улақ вә башқа сайманларниң номурини (бәлгиләнгән һәққини демәкчи) ошуқрақ баһалаптикәнмиз. Әмди уни төвәнрәк чүшүрүшимиз керәк,– деди.

Сейит калпуклири титрәп, орнидин чачрап турди–дә:

– Бу ғәлитә гәп! Улақ болмиса йәр қандақ һәйдилиду? Ат–һарва болмиса һәммә нәрсә йөткәлмәй өз орнида қеливәрмәйду? Мана, әндизә һәммә нәрсини һәл қилидиған шундақ күчниң номури кемийип кәтсә, ким бериду уни?! Қени шуларсиз деһқанчилиқ қилип беқиңларчу көрәйли? – Дәп орнида олтурувалди.

– Рухсәтму, рухсәтму,– дәп икки, үч киши орнидин турғаниди, төмүр алқини керилгән қолини созуп, уларға гәп бәрмәстинла сөзләп кәтти:

– Тохтап туруңлар–һай! Тохтап туруңлар, мән гәп қилай...һәй, Сейит сениң гепиңчә улақ сайманлири барларниң алдида адәмләр һечнемигә әрзимәйдикән–дә, қени сениң атлириң йәр һәйдәп, уруқ чечип бақсунчу, бизму көрәйли?!

Рухсәт сориғанлардин бири:

– Маяққа қараңлар, орунсиз талашниң пайдиси йоқ,– дәп һәммини еғизиға қаратти.

– Һәммини һәл қилидиған адәм икәнлики раст. Ишлитидиған җабдуқсиз яки улақсизму деһқанчилиқ қилип мол

һосул алғили болмайдиғанлиқиму раст. Әмма бизниң гепимиз бу тоғрулуқ әмәс, биз ялғузчилиқта қилалмайдиған ишларни һәммимиз бирликтә барлиқ күчимизни қошуп орунлап, йәрдин яхширақ үнүм елиш, шуниң билән көпчиликниң турмушини яхшилаш үчүн һәмкарлишиватимиз. Демәк, башқилар немә
болса болсун, пәқәт маңила болса болди, дәп һәммимиз өзимизниңла мәнпәәтини қоғдайдиған болсақ, қени ейтиңларчу, бирлишишниң немә керики бар иди. Һә мана, ундақ болмиғандин кейин бир–биримизниң еғир–йеникчиликимизгә яр–йөләк болуп, өзара пайда йәткүзүшимиз керәк. Улақ–сайманлири жиқлар һечнемигә игә әмәсләрниң аз номур еливатқанлиқлириға инсап билән бир қарап қоюши керәк. Биз улақ–сайманларниң номурини һәддидин ошуқ қилмастин, лайиқ дәрижидә бурунқидин кәмрәк қилсақ, йоқларниң әһвали билән һесаблашқан болимиз һәм көпчиликниң мәнпәәтини көздә тутқан болимиз. Униң үчүн һәммимиз бир пикиргә келишимиз керәк.

Мана шу болуп өткән мәжлистә деһқанчилиққа ишлитидиған улақ вә сайманларниң баһасини кемәйтишкә һәммиси бир еғиздин рази болуп, бу иш әмәлгә ашурулғаниди.

Шуниңдин бери Сейит икки ат, бир өкүз, бир һарвисиға йөлинивелип, азрақ әмгәк қилип көпрәк һосулға игә болушни өзи халиғанчә толуқ әмәлгә ашуралмиғанлиқиға һәм Мәтниязни һәмкарлиқ гуруппиға киргүзгәнлики үчүн (у гуруппиға һечнәрсиси йоқлар кирсә, мени «ғажайду» дәп ойлайтти) ичидә һәмраға хапа иди. Лекин, у мунасивәттә чирайлиқ яғлима сөзләр билән сирини сәздүрмәй, һәмраға кадирлар арқилиқ зәрбә бәрмәкчи иди.

Иш Сейитахунниң ойлиғинидәк болуп чиқмиди. Һәмра сөһбәт өткүзүлгән күнниң әтиси савутжанни Мәтниязниң һойлисиға башлап барди. Униң бирнәччә йилдин бери өгзиси чүшүп кәткән далини йепилип алдиға пешайван ясалғаниди. Үстигә лай селинип сувалмиған болсиму, нәччә йилдин бериқи вәйранә көрүнүши өзгирип, әтиязниң иллиқ аптипи чүшүп турған пешайван кишини өзигә тартип туратти. Шуниңдәк, бу өйниң игисиму хелила өзгирип қалди. У буниңдин икки йил аввал әтиязлиқи һазирқи пешайван болған йәрдә дүмбисини аптапқа қақлап топида ятатти, яки өзиниң ейтишичә «мусапирниң күчүкидәк бешини саңгилитип» хиял сүрүп олтуратти. Әмди башқичә, бу йәргә савутжан билән һәмраһ кирип кәлгәндә Мәтнияз пешайванда бәндиңгә минивелип, лиңгирчақ ясаватати. Қозуқта йеңидин ясап есип қойған жаваңлар, тахтибешиға қатлап қоюлған бирнәччә йеңидин ясалған вә ремонт қилинған лиңгирчақлар туратти. Бир чәттә төмүр билән Иззәтхан талниң чивиқлиридин зәмбил тоқуватати. Улар зәмбил тоқушни техи түнүгүнла Мәтнияздин өгәнди. Шуниң үчүн қамлаштуралмиған йәрлирини «устам буни қандақ қилимиз» дәп сорап туратти. Устам болса қиливатқан ишини ташлап алдиримай олтуруп, уларға көрситиду. Буни һеч йошуруп қоюшниң керики йоққи, зәмбил тоқушни өгиниватқан Иззәтханға һүнәр өгитиш устам үчүн қандақ көңүллүк иканликини силәрму билисиләр.

– Мана буни көрүп қоюң савутжан, – деди һәмраһ төмүрниң йенидики пүткән зәмбилни йөләп, – әмди бикар болуп қалғанлар кәчкичә тамға йөлинип олтурмайду. Қошумчә ишләпчиқиришни йолға қоюш үчүн устамдин пайдиланмақчимиз.

Савутжан зәмбилниң икки сепидин тутуп қарап:

– Маймақрақму немә бу?– Дәп күлүмсириди.

– Биринчи қетимқи ишимиз–дә укам, – деди төмүр, – түнүгүн буни тоқуймиз дәп кәчкичә һәпилишип аран шунчилик қилдуқ. Қени буни көрүп қоюң, – орнидин туруп йерим тоқулған зәмбилни савутжанға сунди.

– Һә, бу хели қамлишипту. Буни тоқушни кимдин өгинивалдиңлар?

– Мана устимизму йенимизда, – дәп Мәтниязни көрсәтти төмүр.

– Бундақму һүнирим бар дәң устам.

– Бу һүнәр боламду, тоқуғанни бир көргән адәм қилип кетивериду, – деди Мәтнияз.

– Әлвәттә буни тоқушму һүнәр–дә, уни көрүп өгәнмигән адәм қилалмайду.

– Устамниң ичидә һүнәр тола савутжан, – деди һәмра, – устам бизгә һүнәрвәнчиликни

өгитиду. Биз устамға деһқанчиликни өгитимиз, шундақ қилип боға, жаваң, лиңгирчақ үчүн базарғиму қатиримаймиз–дә,– Мәтниязниң алдидики лиңгирчақни қолиға елип,– мана бу ясиливатқан нәрсиләр көпчиликниң оттурида ишлитилидиған жабдуқлири болуп қалиду.

Савутжан Мәтниязниң кейинки ишлирини обданрақ билгәндин кейин, Сейитахунниң сөзи билән уни «һеч ишқа яримас адәм» дегән хуласиниң тоғра әмәсликигә иқрар болди. Мәтниязниң әмгәк вә роһий җәһәттин илгирилишигә һәмраниң һәқиқий ярдәм қиливатқанлиқини сәзди.

Шуниңдин кейин савутжан мана бу җүрәт қилса қолидин иш келидиған, лекин өзини ташливәткән, турмуши қалақ бир адәмни әмгәк қайнимиға тартип, уни чидамлиқ, ишчанларниң қатариға қошушниң яхшилиқи тоғрисида деһқанларға сөзләп беришни ойлиди.

4

Һәмра гурупписи копиратипқа айлинип, йәнә бир қанчә деһқанларни өз қойниға алди. Әмгәк күчи һәмкарлишиш гурупписиға нисбәтән үч һәссидин көпрәк ашти. Йәр, улақ вә қош жабдуқларму йетәрлик дәриҗидә көпәйди. Бир нәччә иш һайванлири, икки данә соқа, бир данә орма машиниси вә бир нәччә ушшақ жабдуқлар бирдинла көпчиликниң оттуридики мүлки болуп қалди.

Һәмраниң тәшәббуси билән уюштурулған қошумчә ишләпчиқириш гурупписи Мәтниязниң устикарлиқи билән, бош вақитлардин пайдилинип, боға, жаваң, кәндир арғамча, зәмбил, севәткә охшаш нәрсиләрдин хели нурғун ишләп чиқарди.

Һазир болса ०• әмгәк күчини тәшкил қилидиған бу копиратип әзалири деһқанчиликни кәң көләмдә елип берип, язичә йетиштүргән ашлиқлирини йиғиштурувелиш үчүн, һәммиси бирликтә һеснигә толуп ташқан кәң вә гүзәл етизлириниң бағриға топлашти.

Бу копиратипниң асаси болған һәмра гурупписи мол һосул елишта һәр йили арқиға чекинмәстин үлгә болуп кәлгини үчүн, копиратипниң нами «Алға» болди, көпчиликниң мақуллиши билән мудир болуп һәмра сайланди.

Районлуқ партийә комитети һәмраниң иҗтимаий һәрикәтләрдә чениққанлиқини, униң һәр бир ишта адил вә омумниң мәнпәәтигә жан көйәр икәнликини етибарға алғаниди. Һазир болса һәмра партийә әзаси. У йезидики партийә ячейкиси вә кадирлар билән зич мунасивәттә болуп, «Алға» копиратипини намиға лайиқ техиму алға бастуруш йолида актип ишлимәктә. Мәтниязму «Алға» копиратипиниң көзгә көрүнәрлик әзалиридин бири болуп қалди. Униң силәр көрүп өткән бурунқи вәйранә турмуши пүтүнләй өзгирип кәтти. У өткән йил һәмкарлиқ гурупписида алдиримай ишлисиму, ахириғичә чидам билән рәсмий бир кишилик әмгәккә қатнашти. Күздә деһқанчилиқ вә қошумчә ишлигән нәрсилиридин хели нурғун мәһсулат алди.

Мәтниязниң ейтип түгәткүсиз йәнә бир хушаллиқи бар. У болсиму Иззәтхан билән турмуш қуруп, мурадиға йәтти. Шуниң билән ата–ана, балилиқ болған бәхтлик аилә ләззитини тетиди. Һазир униң йенида биллә әмгәк қиливатқан көйүмчан хотуни, алдида «дада, дада» дәп йүгүрүп йүргән тили татлиқ будруққина бир оғли әркинжан бар.

Һелиқи бизгә тонуш болған өйниң тамлири сүттәк апақ ақартилған. Қазан беши болса, сарғуч сеғизлай билән силиқ қилип сувалған.Иззәтханниң буйрутмиси билән Мәтнияз өзи терәк яғичидин сипта қилип ясиған кариватқа төвинигә тор тутқан ақ чайшап йепилған болуп, кариватниң юқириқи четидә икки данә ақ ястуқ келиштүрүп тизип қоюлупту. Устамниң қалаймиқан жабдуқлири яғач сандуқларға қачилинип, даланда өзигә тегишлик орун апту. Оюқтики козилар, қозуқтики чөмүчләр вә өйниң башқа көзгә көрүнәрлик жаһазлириниң пакиз, чирайлиқ тәртиптә болуп туруши бу өйни башқуруп, бесиқтуруп турғучи аялниң ишчан вә сәрәмжанлиқини көрситип туратти.

Мәтнияз қича териған йили уссузлуққа чидимай сайида ятқан йоған уҗмә дәрихиниң йенида һазир сәләтлик қәддини көтүрүп

турған икки бараң, икки бараңниң әтрапида мәнпухинә, җухар вә мизи гүлләр әвҗигә елип, тәкши чирайлиқ болуп ечилип кетипту.

«Алға» копиратипиниң әзалири ясиған

бу бараңлар алдиға келип әтрапқа қарап бақсиңиз: көз йетим йәрләргичә созулған пеләкләр арисида худди отлаватқан қойниң қозилиридәк болуп көрүнгән қоғун, тавуз, кавиларни, отяшлиқтики, апқур чинидәк болуп йоғиниған қипқизил пәмидурларни, тәкши өскән пиязларни, бараңда зиччидә саңгилишип турған қапақ вә әтраптики тавлинип турған чирайлиқ гүлләрни көрүп, кишиниң зоқи толуп ташиду.

Әнә, аву етизларда болса, копиратипниң мол һосуллуқ буғдайлириму чанақлирини керишип, бурутлирини дардайтқан һалда башлирини көтүрүшәлмәй егилип турушиду. Шамал болса уларни еғитип башлирини бир биригә тәгкүзиду. Уларниң бу көрүнүшидин: «һә, әзимәтләр, бизни бекип өстүргүчә шунчә тәр төкүп, нурғун меһнәтләр қилдиңлар? Шуниңға лайиқ бизму толуқ мурадимизға йәттуқ. Әмди бизни чаққанрақ өйүңләргә әкәтмәмсиләр?» Дәп пичирлишиватқандәк болуп туюлатти.

Шуниң үчүн бүгүн «Алға» копиратипиниң әзалири, һәммидин бурун, пүтүн күчини уюштуруп әмгәк қайнимиға чүшкәниди. Улар күн таза қизиған чағда арам елип қоғун–тавуз йейиш үчүн үҗмә сайиси вә бараңларға келиватиду.

Бу бараңларни ясашта вә вайиға йәткән ашлиқларни йетиштүрүштә Мәтниязниңму һәссиси бар. Шуниң үчүн, уму көпчилик билән биллә ишәнчлик бараңлиқниң алдиға келип тохтиди.

Бараңниң ичидә бир нәччә аял чақчақ қилишип, күлүшүп қоғун йейишиватати. Иззәтхан бараңдин йерим қоғунни көтүрүп Мәтниязниң алдиға чиқти.

– Мани йәп бақсила! Әҗәб татлиқ қоғункән,– деди у қоғунни тилип.

Мәтнияз нават рәң сүйи темип турған гөшлүк қоғунни йәветип:

– Қәндәк қуғун–дә, қәндәк,– деди.

Бараңниң ичидики хотунлардин бири:

– Шериннниң қоли тәгкән–дә, устам,– дәп буларға аңлатмастин чақчақ қилғаниди. Һәммиси парақлап күлүвәтти.

– Немә болди булар? Қин–қиниға патмай қаптиғу,– деди Мәтнияз бараң тәрәпкә қарап.

Иззәтхан өзигә ғайибанә чақчақ қиливатқанлиқини сезип:

– Һой, әшәдә бир торғай сайраватиду,– деди– дә нерирақ берип үҗмә түвидә олтурди. Қоғунлуқтин бир соймини көтүрүп 3~4 бала билән «апа», «дада» дәп чуқан селип Әркин чепип кәлди.

Бу ата–ана вә бала үҗмә сайисидә бир-биригә қарап олтурушуп, һелиқи нават рәң сүйи екип туридиған әҗәп шерин «абинават» тин йәнә бир йейишип уссузлуқиға қеништи.

1955–йили

ЮМУР СӨЗЛӘШ

Бир топ һайван қолвақта кетиветип хәтәргә йолуқуп деңизда ләйләп қапту. Еливалған йемәкликләрму түгәпту. Шуниң билән улар юмур ейтишмақчи болпту. Әгәр ким юмур сөзләп һәммисини күлдүрәлмисә, шуни деңизға ташливәтмәкчи болпту. Алди билән кала юмур сөзләпту. Калиниң юмури бәк қиззиқ болуп һәммә һайванлар күлүп кетипту, бирақ чошқила күлмигәчкә,калини деңизға иттирветипту. Арқидин қой юмур сөзләпту, қойниң юмуриға һечким күлмәпту,пәқәт чошқила өзини туталмай күлүп кетипту.

– Бу юмурниң күлгидәк немиси бар?– дәпту һайванлар.

У чағда чошқа дудуқлап:

– Кәчүрүңлар, калиниң юмурини ойлап...– дәпту.

Әлишир Нәвайи Ғәзәллиридин*

Сина коңлумдә оқуң, суртуб иссиғ қандин аңа,
Пәй мәсәллик чирмағаймән риштәи жандан аңа.
Оқуң көңлүмгә санҗилип сунса, иссиқ қан билән сүртимән,
Уни худди пәй билип, җан риштиси билән бағлаймән.

Бадәи ләлиң мизажи роһпәрвәрдур бәси,
Гойия мәмзуж етибсән абиһйвандин аңа.
Левиң шарабиниң тәпти таза җан бегишлайду,
Гоя униңға сән абиһаят сүйини арилаштурғандәк

Оқи коңлум шоләсин гаһ сакин әтти, гаһ тез,
Гаһ отун болди, гаһ су урди пәикандин аңа.
Оқи көңлүм ялқунини гаһи пәслитип, гаһи улғайтти,
Чунки көңлум гаһи отун болди, гаһи униңға кирпикидин су чачти.

Дәрдо ғәм бостанниң тавусидур коңлум қуши,
Гул болуп җисмида кәскән нәл һәр яндин аңа.
Көңлум қуши дәрду–ғәм бостаниниң тавуси,
У вуҗудумға һәр хил рәңдар гүл болуп бесилған.

Ни кәбутәр йитәалур ол қйяшқа, я нәсим,
Әй коңул һалиңни елам әйлә әфғандин аңа.
У қуяшқа я кәптәр йетәлмәйду, я таң шамили;
Әй көңүл униңға һалиңни пәряд чекип мәлум қил.

Козгә такирди хәялиң, савуғ аһим вәһмидин,
Бағламишмән қурая һәр сари мужгандин аңа.
Тәсәвуруң көзүмгә орнашти, соғуқ аһимдин әнсирәп,
Бу вәйранә ойни кирпиклирим билән тақап қойдум.

Әй нәвайи, йиғилимақ аһимғә тәскин бәрмиди,
Вәһ, буни утдурки, йоқ тәсири топандин аңа.
Әй нәвайи, йиғлаш мениң аһ–заримни басалмиди,
Аһ, бу қандақ оттур, топанму тәсир қилмайдиған?

---

* Тийипжан Елийоп 1981 - йили нәшир қилған «Әзәлләр» намилиқ китабтики «Ғәрайибусиғәр» (Балилиқ Ғарайиплири) дин талланма намлиқ әсәрдин елинди.

Икки Ғәзәл

Абдуреһим Рахман (Қирғизистан)

Нә балалиқ күндә көрдүм, әй пәри, ай йүз гүзәл,
Адитим боп қалди шундин, яд етип ейтмақ ғәзәл.

Бу көңүл шәйдалиқини мән тутуп кәлдим ниһан,
Йошуруп көйгән көйүкниң ләззити һәсәл.

Гаһида қилсаң сахавәт бу гадайға ним нигаһ,
Кирпикиң санҗип йүрәккә болимән дәрһал кесәл.

Һәр саба еп кәлсә сумбул чачлириңдин хуш пурақ,
Кәткүси дәрдтин халас бу тәнлирим ашу мәһәл.

Көрмисәм көргүм келур, көргәндә титрәйду теним,
Мән әмәстимғу аввалда, шунчилик бир лайғәзәл.

Мени титрәткән немә күч, дәп сорап алдим җаваб,
Ишиқи–сөйгү қудритидур тәңдиши йоқ ләмйәзәл.

Һиҗрану–пурқәт отуң бу тәнни гүлхан әйлисә,
Көрүнәр бешимда қуштәк әгишип йүргән әҗәл.

Наганда өтсәң қешимдин, тиниқиңниң шәписи,
Җан бәхш мәсиһ кәби дәйду маңа "әмди түзәл!".

Дәрд–әләмниң әвҗисидин йошурун ләззәт елип,
Бу өмүрниң йоллириға салди изни төрт мүчәл.

Мәйли ишқиңниң отида түгишәй пәрванидәк,
Чин вапа— ашиқ елиниң қисмити шундақ әвзәл.

Мән көңүлни саңа бәрдим, қайтуруп алмам уни,
Билки, рәхманий әбәткә ләвзигә қилғай әмәл.

...

Ишшиқ отуңниң гүлханида болди бу бағрим кавап,
Бир келип, дәрдтин халас қип, дилбирим. Алғин савап.

Қап–қара чечиңни йейип, күндүз әйләп кечә,
Бу зәип мискин дилимни йәниму қилма хараб.

Ач, йүзүңниң шолисидин кечиләр болсун наһар,
Охшитип шәмиий–қуяшқа мәҗнундәк қилсун тавап.

Һеч ушшуқ болмас күтүштә бу өмүр өтти десәм,
Йилу айлар, һәптә–күнләр, ахири саәт санап.

Бир сени қилмақ хиялдин һеч кетәлмәймән нери,
Аримизда башта мәһкәм бағлинип қалғач танаб.

Кәлгинә, гүл–гүл йенип, бу хәлқ–аләм алдида,
Булбулуң қонсун шехиға, йиғлисун қузғун марап.

Дәшти–һиҗраниңда чаңқап, болди қақшал тиллирим,
Толдуруп ғунчә левиң пәйманида бәр шараб.

Амитимниң алдида бәхти–сулайман сәлла гәп,
Сән йетип кәлсәң, сорап һал, налишим ишқа ярап.

Көз йешимму еритәлмәй таш дилиңни, кәлмисәң,
Бери бир рахманни йолға бир өмүр торғай қарап.

Балилар Арзуси*

Мәтқурбан Исмаил

балилиқим, балилиқим,
у бир тохтимас еқим.
дерәк парлақ иқбалим,
галистукум, байриқим.

балилиқим, балилиқим,
һүр вәтиним амриқим.
уни һәрдәм қоғдашқа,
аталғандур байлиқим.

балилиқим, балилиқим,
шух, әдәблик қилиқим.
келәчәкни көзләйду,
һәр қәдимим, тиниқим.

балилиқим, балилиқим,
минут вақтим–байлиқим.
исрап қилмай мән уни,
оқуймән тапмай тиним.

балилиқим, балилиқим–
өсүп йетиләр чеғим.
бәрди маңа күч–қуввәт,
һүр вәтиним–туприқим.

балилиқим, балилиқим,
пән–билимдур татлиқим.
өзүм бир юмран көчәт,
мәктипим гүзәл беғим.

* «Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти» нәшир қилған «Уйғур Балилар Әдәбиятидин Нәмуниләр» намлиқ китаптин елинди

Ақиллар Кеңиши*

(*Беши алдинқи санда*)

Дилдар Әзиз (Америка)

– Бу ким? сиз немә үчүн уни набут қилисиз?– дәп соридим мән у кишидин.

– Бу ,– дәп бешини көтүрмәй туруп сөзүмгә жавап беришкә башлиди һелиқи дохтур сүпәт қассап,– худа маңа охшаш әркәкләргә ата қилған илаһий немәт. У дәслипидә илаһлиқ орнида туруп мени бу дуняға апиридә қилған, кийин өзини маңа бериишлап, роһимға озуқ, йүрикимгә шипа болған.

– Әмисә сиз немишқа өзиңизниң нижаткариңизни вәйран қилисиз?– Мән униң сөзидин техиму әжәбләнгән идим.

– Чүнки у мениң тенимгә пүтүнләй сиңип кәтмәй, өзиниң айрим мәвжутлуқини сақлап қалди.

Униң өзиниң әсли характерини жаһиллиқ билән сақлап туруватқан һалити мени әндишигә салиду вә азаблайду. Болупму жансиздәк көрүнгини билән, роһийитидә сақлинип қеливатқан ажайип күчлүк һаяти күчи, башқиларниң униңға йирақ– йирақлардин тәлпүнүп қарап, униң ашу сеһрий гүзәлликидин бәһирлинидиғанлиқини һәр бир ойлисам, вужудумға титрәк олишип әс–һошумни йоқитип қойимән, шу түпәйли өзүмгә келиватқан ажайип қорқунчлуқ вәһимини һес қилимән. Навада у мәндин айрилип чиқип кәтсә, мениң наһайити көп нәрсилиримни йоқитип қойидиғанлиқим йүрикимгә чидиғусиз азаб салиду. Шуниң үчүн мән уни мушу усулда көздин йоқитишқа мәжбурмән. Мәндә мушундақ қилмақтин башқа амал йоқ. Аллаһ уни яратқандила бәк сехийлиқ қиливәткән. Униңға гүзәлликниму, әқилниму, қабилийәтниму, балилиқниму пәвқуладдә

---

* Апторниң 1991–йили Қәшқәр Уйғур нәшрияти тәрипидин нәшир қилинған "Виждан Таразиси Алдида" намлиқ топлимидин елинди.

артуқ бериватқән. Шуниң үчүн мән уни немила демәй вә немила қилмай һечқандақ әйибләшкә учримаслиқим керәк. Ишәнмисиңиз дохтурханимизниң темиға есиқлиқ турған низамнамиға қарап беқиң. Низамнамида бәзи ишларға «рухсәт қилинмайду» дейилгини билән қандақ жаза көрулидиғанлиқи йезилмиған. Шуңа мән өзүм халиғанни қиливеримән.

Мән һелиқи дохтур сүпәт қассапниң көзигә тикилип қаридим, униң көзи пүтүнләй кор болуп, тамдики низамнаминиму, һелиқи һәйкәлдин еқип чиқиватқан қипқизил қанниму көрмәйтти. У өз ишини пәқәт қолиниң туйғусиғила тайинип силап–сийпап давамлаштурмақта иди. Қолидики һәйкәлниң гүзәллики, нәпислики, латапити дигәнләрни, һәйкәлниң мәрмәрдәк пақирап турған пүтүн әзайини у көрәлмәйтти. Бирақ еғизида «аһ, гүзилим! Аһ, амриқим! Сәнсиз қандақму яшаймән?!» Дигән сөзләрни тохтимай тәкрарлайтти вә һәйкәл парчилирини қолида дәңсәп көрүп көңлидә униң қиммитини һисаблайтти.

Мән униң һәрикитигә бирдәм қарап турдум.

– Буяққа келиң,– у қолида палтисини чиң тутқан һалда мени буйруқ тәләппузида чақирди, бу чағда һелиқи һәйкәлни пүтүнләй парчилап болғаниди,– йенимға келиңә!

Мән униң қолидики қан тамчип турған палтисиға қариғинимчә бир бесип икки бесип униң алдиға кәлдим.

– Диққәт!– У қәйәрдиндур өгинивалған һәрбий команда бойичә маңа буйруқ қилди. Мән худди сеһирлинип қалғандәк униң алдида тик тураттим. Бирақ көзүм униң қолидики палтида иди. Дохтур сүпәт қассапниң бир қоли мениң устиханлиримни

баштин ахири силап– сийпашқа башлиди–дә, андин палта тутқан қоли аста егиз көтүрүлди. Мушундақ ишниң йүз беридиғанлиқини йүриким аллибурун туйған иди. Шуңа у палтини егиз көтүргичә болған арилиқта униң қолидин силкинип ажралдим– дә, пүтүн күчүмни икки путумға йиғип учқандәк йүгүргинимчә бу йәрдин қечип чиқтим.

Бирақ заманимизниң алимлири маңа «тәқдим» қилған «шәрәплик» атақ техичә пешанәмгә пүтүклүк иди. Шуңа мән өзүм чоң билидиған бирәр дохтурханиға берип өз кесилимгә тоғра диягноз қойдурушум керәк иди.

Мән йол үстидә әбжиқи чиқип кәткән бир кона аптобусқа чиқтим. Аптобус шопури қерип еғизлирида чиши қалмиған бовай иди. Бирақ у қоюқ ақ чачлирини йигитләрниңкидәк яситивалған, оруқ пақалчиқиға яшларниңкидәк тар, қистап туридиған иштан кийивалған, үстибешиғиму ала балдақ көйнәк кийивалған болуп, искилиттәк оруқ мәйдисидә бойниға есивалған тумари саңгилап туратти.

У бир қолида аптобусниң ролини тутқан, йәнә бир қолида чирайлиқ бир яш қизни қучақливалған иди. Толиму яш, толиму сәбий вә омақ бу қиз һелиқи бовайға худди чоң дадисиға әркилигәндәк әркиләйтти. Бирақ бовай болса у қизни худди яшлиқида сөйгән мәшуқидәк тохтимай қучақлап сөйәтти. Бәзидә рол тутқан қолини ролдин ажритип, бүгүнки тапавитини янчуқиниң сиртидин силап қоятти. Бундақ чағларда машина катаң йолда йолдин чиқип, өрүлүп чүшкили тасла қалатти.

Машина меңиватқан бу йол катаңлиқини вә ташлиқлиқини һисабқа алмиғанда башқа йоллардин һәрһалда пәрқлинип туратти. Бу йолниң йәнә бир артуқчилиқи шуки, диққәт қилип қарайдиған болсақ, алдимиздики мусапиниң хели йирақтики бир қисмини

көргили болатти. Бирақ машининиң ролини тутқучиниң һалити кишини әндишигә салатти. Бизниң шопуримизниң алдимиздики нишанға диққәт қилғудәк һали йоқ иди. Униң хушлуқтин хумарлашқан көзлири ундақ йирақларни көрәлмәйтти. Демәк, йирақтики нишанға тәшна болуватқан карванларниң тәқдири әнә шундақ бир шопурниң қолида иди.

Аптобуста олтурғанларниң бәзилири гәрчә толиму әнсиз вә җиддий һаләттә болсиму, көп қисим йолучиларниң роһий–һалити толиму бихираман иди, һәммәйлән дегүдәк пәқәт өзлирила билидиған қандақтур бир нахшиға пәқәт өзлирила аңлиялиғудәк авазда ғиңшип

олтурушқан болуп, уларниң һалити толиму биғәм, һечкимниң һечким билән кари йоқ иди. Кари болған тәқдирдиму һечқайсимиз рол тутқучиға немини қилиш яки қилмаслиқ һәққидә гәп қилишқа петиналмайттуқ. Чүнки у бу машинини биз билән қошуп һәддигә еливалған иди. Әгәрдә мусапиға йәткучә бирәримиз униң чишиға тегип қойидиған болсақ, у бизни йерим йолда, мушу чөл–җәзирниң ичидила машинидин чүшүрүветиши вә һәтта өзи билидиған усуллар билән бизниң аптобусқа олтуруш салаһийитимизни мәңгүлүк йоқ қиливетиши мумкин иди. Бу мусапә бәкму узун болуп, һеч киши бу сәпәрни йиқилип қопуп пиядә йүрүшни халимайтти. Униң үстигә һәммәйлән мушундақ төмүр қапчуққа охшайдиған аптобуста олтуруп көнүп қалған иди. Чүнки ямғур –йешин, боран–чапқун бу төмүр қапчуқниң ичидикиләргә анчә тәсир көрситәлмәйтти. Нурғун пиядиликләр мушу қапчуқниң ичигә киривелиш үчүн нурғун қиммәтлик нәрсилирини ативетипму униңға асанлиқчә еришәлмәйтти. Шуңа аптобусқа көнгән адәм үчүн «пиядә келиш» өлүм билән баравәр иди. Шундақтиму мән йерим йолда өзүмни аптобусниң сиртиға етишқа мәҗбур болдум, һаятимни хәвптин қутулдуруш үчүн һәрқандақ қарамлиққа тәйяр идим.

Аптобусниң деризисидин сәкригиним үчүн һошумдин кетип йол бойида йетип қаптимән. Көзүмни ечип қарисам йолдин өтүп кетиватқан аппақ сақаллиқ бир бовай томурумни тутуветипту.

– Тивип ака, дәп бәрсиличу, мәндә кесәллик аламәтлири бармикән?– Чунки заманимизниң алимлири маңа «ата қилған» «сараң» лиқ кесили калламдин пәқәтла чиқмайвататти.

– Һим… – диди у қапақлиримни өрүп көзүмниң ичигә бир қур қарап чиққандин кийин,– сиздә қан, сәпра, сәвда, бәлғәмдин ибарәт төт хил хилит мукәммәл икән. Пәқәт тәпәккур хамушлиқила кәмлик қиливетипту. Униңдин сирт сиз көзиңизниң өткүрликини тосидиған көзәйнәк тақивалсиңиз болғудәк.

– Немишқа?

– Бу тәрипини бәк тәпсилий чүшәндүрмисәмму болар. Чунки әлмисақтин бери тәпәккури замандин һалқип кәткәнләр яхши ақивәт көргән әмәс. Һаятлиқ әзәлдинла кор, гас вә тәпәккур иқтидарини йоқатқанлар үчүн җәннәттур.

– Яқ, сиз ялған ейтиватисиз, әгәрдә шу өткүр тәпәккур иқтидариға игә кишиләр болмиған болса, инсанлар һелиму нәччә онмиң йилниң алдидики иптидаий һалитидә яшавәрмәсмиди?!!– Мән шундақ дәп варқириғинимчә һелиқи мойсипит кишиниң биликигә есилмақчи болдум. Бирақ у мойсипит киши көзни юмуп–ачқучә ғайиб болғаниди. Мән сәкрәп орнумдин туруп кәттим. Това, аптобустин сәкригән чағда һошумдин кәткәндәк қиливедим, мана әмди пүткүл әзайим бижирим, һечйерим ағримайдиғу?!

Мән өзүм ишәнгән чоң дохтурханиға ахири йетип кәлдим. Бу дохтурханиниң әһвали алдинқи дохтурханиға түптин охшимайдиған болуп, бу йәрдә меңигә нур өткүзүп давалаш асас қилинатти.

Баш вирачлар кесәлләрни давалап сақайтиш тоғрисида җиддий чарә– тәдбирләрни түзүп, алдираш һалда ярдәмчилиригә хизмәтләрни орунлаштуруватти. Бимарларниң әһвали бәкму еғир хәвп ичидә болуп, бимарларниң көпликидин һәтта бәзи вирачлар кичини күндүзгә улап дәм алмай ишләп, һардуқ йәткинидин һалидин кетәтти. Бәзи вирачлар болса бимарларни өзлири арзу қилғандәк сақайталмиғанлиқи үчүн, бимарлар билән тәң һәсрәт ичидә аләмдин өтәтти. Бирақ дохтурларниң бәзи ярдәмчилири кесәл давалашта дохтурлардәк ундақ җан көйдүрүп кәтмәйтти. Улар дохтурларниң бимарларға йезип бәргән ретсеплирини көтүрүп алди билән шу бимарға баһа қойдуратти, андин баһаниң қиммитигә вә өзлиригә келидиған пайдисиға қарап тездин давалаш яки кечиктүрүш тоғрисида пилан түзәтти. Шу пулхумар кишиләрниң көзигиму синчилап қарап бақтим, уларниң көзлири худди бәзни көп йәп майлишип кәткән ачкөз мушүкниң көзлиригә охшайтти. Бәлким

уларниң әқлиму пәқәт мушүкчилик барду, дәп ойлидим өзүмчә. Мән әйминип турсамму чандурмаслиққа тиришип, бир бесип икки бесип баш вирачниң алдиға кирдим. У буғдай өңлүк, оттура бой кәлгән тимән адәм иди. Мән өзәмниң әһвалини униңға тонуштурғандин кийин, у әң йеңи тәкшүрүш үскүнилири билән мени тәкшүрүшкә башлиди.

– Сизниң нерва системиңиз сағлам икән, бирақзә, өзиңизниң сағлам икәнликиңизни ипадиләшкә бәкму алдирап кетидикәнсиз.

Мана мушуниң өзила сизгә хәтәр елип келидикән. Сиз һәтта өзиниң кимликини йоқитиш түпәйлидин нервиси бузулуп, тәпәккур иқтидаридин мәһрум қалғанлар арисида турупму өзиңизни уларға бир көрсәтмәкчи бопсиз. Бу толиму күлкилик һәм хәтәрлик әмәсму!? Сағлам кишиләр өзиниң сағламлиқини испатлашқа әмәс, юқумланған бимарларни әпчил усулда давалап әслигә кәлтүрүшкә алдириши керәк. Көрүп турупсиз, биздә өзиниң кимликини йоқитиш кесили билән юқумлиниватқан бимарларниң сани күндин–күнгә көпәймәктә, шуңа бу хил кесәлләрниң әһвали күнсери, һәтта саәтсери еғирлишиватиду. Улар бәзидә өзиниң кимдин туғулғанлиқиниму унтуп қалғачқа, ғаһ калини, ғаһ күчқачни «анимиз» дәвалиду. Биздики бир қисим дохтурларму бимарлардин юқириқидәк кесәлликләрни юқтурувелипла қалмай, йәнә тәпәккур иқтидари ақизлишиш кесилигиму гириптар болуп қеливатиду. Биз бәзидә бимарларниң кесәллик әһвали тоғрисида һечнәрсә ойлимастин өзимизни хамушлуқ һалитидә қалдурсақ, йәнә бәзидә өзимизниң пүтүн бир гәвдимизниң сағламлиқиға пайдилиқ болған тәсәввурни әмәс, тенимизниң адәттики бир қисминиң пайда–зийининила ойлап, вужудимизниң бир пүтүн сағламлиқиға зиян йәткүзидиған ишларни қилип қойимиз–дә, өзимизни мәнпәәтниң қулиға айландуруп қойимиз, мана бу әһвал бизниң бир пүтүн гәвдимизни набут қилип, бизни һалакәт гирдабиға сөрәп кирмәктә. Әпәндим, сиз алдимға киргән бимарлар ичидики наһайити аз учрайдиған бир қисим сағлам кишиләрдинсиз. Шуңа әқил–параситиңизни көпрәк қериндашлиримизниң сағлам кәлгүсини яритиш үчүн ишқа селип, мениң бимарларни давалишимға ярдәм бәргәйсиз, һәтта буни өзиңизниң инсаний мәҗбурийити, дәп қариғайсиз.

Мән баш вирачниң сөзини аңлиғандин кийн, растинла сағламлишип қалғандәк болдум. Йол бойи айиғим йеник, қәдәмлирим чаққан иди.

Мән йәнә коча аптобусиға чиқтим. Бу хәлқарадики әң илғар вә йеңи техника бирикмиси билән ясап чиқилған аптобус болуп, бу аптобусниң шопури техи сәккиз яшқиму тошмиған өсмүр бала иди.

Аңлашларға қариғанда бу аптобусниң ролини шу бала аптоматиклаштурған икән, у машинини рол билән әмәс, кунупка билән башқуратти, шуңа у өзини наһайти бихираман һес қилатти. Бала қолида кәлгүси заманға аит әң йеңи пән–техника учурлири һәққидики китабни тутувалған болуп, у йирақларға қарап, йолниң түзлүкини җәзмләштүргәндин кийин, бешини чөкүрүп китап көрәтти. Қизил чириғ йенип, рол башқуруш тәләп қилинғандила, шу һаман йәнә кунупкилар арқилиқ ролни тизгинләйтти.

Биз йолучилар башқиларни баһалап көнүп қалған болсақ кирәк, яш балиниң рол башқурғининиму, китаб көргининиму охшашла әйибләверәттуқ. Чунки буму бизниң миллий өрп–адитимизниң «бир қисми» иди. Бирақ немишқидур кичик бала башқиларниң өзи тоғрисида немә дейишиватқинини задила аңлимайттивә аңлисиму чүшәнмәйтти. У қолидики китаб дунясиға ғәрқ болған иди.

Аридин он йиллар өтүп кәтти.Тухумниң шәклиниң қандақлиқи вә уни қайси тәрәптин йейиш тоғрисидики муһакимә һелиму давамлашмақта иди....

– Мениңчә,– деди техи бүгүнла йиғин рәисликигә өстүрүлгән яш йигит,– тухум тоғрисидики муһакимини тездин

ахирлаштурсақ, ақиллар кеңиши он йилдин бери ахирқи йәкүнни чиқиралмиғини үчүн, нәччә йүз милйон тонна тухум мәқсәтсиз истемалдин тохтитилип, чирип зайә болди. Бу мекиянларниң тухум туғуш актипчанлиқиға тәсир йәткүзгәнлики үчүн, улар тухум туғмас болувалди. Хәлқимиз тоху вә тухумларға муһтаж, шуңа йәкүн чиқиришни тезлитишимиз кирәк.

Мән рәисниң сөзигә һәйран болуп, униңға тикилип қаридим. Йеңи рәисниң көзидә көзәйнәк йоқ иди. Әмди диққәт–нәзиримни олтурғанларға ағдурдум, уларниң ичидиму әйнәксизләр көпийиватқандәк қилатти. Шүкри, алимлиримизниң көрүш қуввити ахири әслигә келишкә башлапту–дә!

1991– йили 7–ай, Үрүмчи.

Шеирлар

Шаирәм Баратова (Қазақистан)

Әмгәк әтсә һосул алар ашлиқтин,
Тәләй болса гүл үниду ташлиқтин.
Қорсақ ачса һеч гәп әмәс әвзили,
Сақлинайли, хәлқим, роһий ачлиқтин.

Хәлқидин кәчкән әрни қут қучмайду,
Әл билән биллә яққан от өчмәйду.
Ойғақ болсун миллий ғурур, виҗданимиз,
«Һакланған дәл–дәрәхкә қурт чүшмәйду».

Егиләп сий–һөрмәтсиз төримизни,
Бимәзгил қезип бизниң гөримизни.
Җан хәлқим, җанға патар шу бир әләм –
Йетәкләр өзгиләр өз өмримизни.

Йоқ әзәлдин бипәрвалиқ адитим,
Чидимайду аңа мениң һар дитим.
Мушәққәттә авал аллаһ, һә андин,
Пәқәт сәнгу, хәлқим, мениң мәдитим.

Җан анамдин Уйғур болуп төрәлгәнмән,
Әзиз хәлқим, хуш күлкәңни көрәй дәймән.
Мениңсизму силәр өмүр сүрисиләр,
Мән силәрсиз һәргиз өмүр сүрәлмәймән.

Ғунчилар Қәлимидин

Ана У Солмас Гүл*

Шахназ Ушамова (Қазақистан)

(5–синип оқуғучиси)

Ана!, Немидигән қәлби дәря, меһри түгмәс улуғ инсан! Ана, мениң ана тилим сизниң ақ сүтиңиз билән мениң қәлбимгә юғурулған! Шуниң үчүн сиз улуғ инсан. Сизниң иссиқ алқанлириңизда қанчилик иллиқ муһәббәт бар һә! Меһрибан йүрикиңиздә болса балиға болған пүтмәс түгмәс муһәббәт жушқунлайду. Уни мән булдуқлап чиққан сүзүк булақ сүйигә охшитимән. Сәвәби у даим сүзүк, һерип - ечип кәлгәндә йүрикиңни қандуриду, һәм түгимәйду, чәксиз... йүзиңиздики һәр бир қоруқта йиллар давамидики әмгикиңизниң излири көрүниду. Һә, биз барлиқ аниларниң бала үчүн көйгән йүрикини, муһәббәтни, сәкпарә болуп өткүзгән уйқусиз түнлирини қәдирлишимиз керәк. Даим иззәтлишимиз зөрүр! Ана даим солмас гүл, ана – у бизниң упримас қорғинимиз, ана – у өйниң бәрикити!

* «Ғунчә» Журнили 2016–йили 2–сан.

Ана, Сени Охшитимән Таңниң Нуриға[1]

Малика Ташбаәва (Қазақистан)

(8–Синип Оқуғучиси)

Ана– дунядики әң есил, меһри иссиқ, йүрики таза инсан! Ана –вәтән, ана–мәктәп, ана–дуня дәп бикар ейтилмиса керәк. Сәвәби, анидәк улуғ инсанға тәңдаш нәрсә йоқ болса керәк. Һәр бир бовақ йоруқ дуняға көз ачқанда меһрибан, йүрики таза бир инсанни көриду, у болсиму–ана. Ана десә тәвримәйдиған йүрәк, сәзмәйдиған сезим болиши мумкин әмәс. Ата өйниң бәрикити. Ана болса аилиниң иссиқлиқини совутмай, тәвритип йетқан бөшүк нахшиси арқилиқ, әвладиниң бойиға адәмгәрчилик уруқини чечип, инсанлиқ хасийәтлирини балиниң бойиға сиңдүридиған инсан. Дуняда аниниң муһәббитидин улуғ һечнәрсә йоқ. Аниниң тили, аниниң муһәббити, аниниң тилики –тил биләнейтип түгәткүсиз бир ятқан деңиз. Йоруқ дуняға кәлгәндин башлап сениң әң йеқиниң, достуң, устазиң бар, у–ана.

Мәктәп[1]

Мәсимжан Ташмагамәтов

(Билал назим намидики мәктәпниң 4–г синип оқуғучиси)

Биз мәктәпкә баримиз,
Мәктәп билим канимиз.
Устазимниң сөзини,
Йүрәкләргә язимиз.

Биз мәктәпкә баримиз,
Әқил–тәрбийә алимиз.
Кичикини биз иззәтләп,
Һә, чоңини һөрмәтләймиз.

Биз мәктәпкә баримиз,
Билим елип келимиз.
Келәчәктә вәтәнгә,
Адил хизмәт қилимиз.

Вәдә[2]

Галибийәм Юсупов

(153–мәктәп гимназийә, 8–синип оқуғучиси)

Мени баққан бовамниң,
Қоллириға мән сөйәй.
Яхшилиқни өгәткән,
Момамға мән баш егәй.

Үмидиңни ақлаймән,
Қиммәтлик ата–анам.
Инсаблиқ адәм болуп,
Өз бурчумни өтәймән.

Мәндин әмди ғәм қилма,
Йигит болдум, чоң болдум.
Бақимән дәп силәрни,
Биләккичә йәң түрдум.

[1] «Ғунчә» журнили 2016–йили 2–сан

[2] «Ғунчә» журнили 2014–йили 1–сан

Мән Өрләвериман

Мая Әнжило – (Америка)

Тарихқа пүтүп қой пүтүвәр мени,
Бурмиланған қиртақ ялғанлириңда.
Мәйли дәссисәңму патқақлар ара
Мән өрләверимән чаңлардәк гоя.

Көңлүңгә кәлдиму әдәбсизликим?
Нә үчүн тутуқлук көрдүм қараңда?
Сәвәби ажайип меңишлирим бар
Май қудуқи чиққандәк меһманханамда.

Айлардәк һәр кечә, қуяштәк һәр күн,
Долқунлар қутулуп чиққандәк чоқум,
Оқчуған үмидләр ташқандәк егиз,
Өрләйду бар–йоқум.

Көрүшни халамтиң чеқилғинимни?
Йәр бойлап баш билән егилгинимни?
Яшлардәк төкүлүп йәлкилиримниң,
Йүриким қан йиғлап пүкүлгинимни?

Жениңға тәгдиму бу мәғрурлиқим?
Неимидур ичиңгә елип кәткиниң?
Һә, чүнки һойламдин алтун канини
Тапқандәк һиди бар күлкилиримниң.

Мәйли сөзлириңдә етивәт мени,
Мәйли чепивәт көзлириңдила.
Мәйли нәпритиңдә өлтүрүвәткин
Мән өрләверимән һавадәк гоя.

Чишиңға тәгдиму жилвигәрликим?
Һәйранлиқ есиңни йедиму шу дәм–
Алмаслар мениңдәк уссулға чүшсәм
Путлирим жүплинип болғинида жәм?

Чиқип тарихниң ар көлбисидин
Өрләймән,
Туруп йилтизи дәрд өтмүшидин
Өрләймән,

Мән– қара окян ташқан, кеңәйгән,
Долқунлар арисида урғуп күчәйгән,
Вәһимә қаплиған кечини үзүп
Өрләймән,
Сиғинип бир таңға ажайип сүзүк

Өрләймән,
Әждадлар тутқузған һәдийә билән
Қуллуқниң армани, үмидидурмән,
Өрләймән,
Өрләймән...

Инглизчидин Хәндан тәрҗимиси

Шеирлар*

Фәридә Әфруз (Өзбекистан)

Билдим

Бәлки сорунларда күлгиним расттур,
Гүл кийгиним, гүллигиним, гүл болғиним расттур,
Күйлигиним, көйдүргиним, күл болғиним расттур,
Әмма, сизсиз һечкиммән,
Билдим.

Билдим худди таңлар атқини кәби,
Қуяш һарғин патқини кәби,
Асманда ай шорлуқ, бинава,
Овлақта аһулар ятқини кәби, билдим.

Он гүлүмдин он гүлүм ечилди, солди,
Япрақлирим сарғийип чечилди, солди,
Ишқ дегәнгә кепәнләр пичилди, солди,
Әшсиз, сизсиз, һечкиммән, билдим.

Билдим, қанаәтниң мәнзили худа,
Билдим, саадәтниң түнлири зия,
Томурда ишқ, дегән әләм ойғанса,
Бешиңға баладур, баладур бала, билдим.

Билдим , арманлар өмри узақтур,
Паяндаз селинған йоллар тузақтур,
Билдим, хиянәтниң йоли чирағдур,
Билдим, бойнумдики маржан–пирақтур,
Билдим...

Бәлки, сорунларда күлгиним расттур,
Гүллигиним, гүл болғиним расттур,
Күйлигиним, күл болғиним расттур,
Асманда ай кәби тул болғиним расттур,
Сизсиз, сизсиз һечкиммән, билдим...

Чачлиримни

Чачлиримни рәйһан сөйди, билмидиң,
Тиллиримдин төктүм нават, билмидиң,
Төкүл дедим, төкүлмидиң,толмидиң,
Әмди сениң көксүң өзрә тағ ғулар,
Әмди мениң көксүм өзрә дағ түнәр.

Шамаллардин тутуп кәлдим өзүмни,
Һәр накәстин елип қачтим йүзүмни,
Чачлиримға зуннар қилдим сөзүмни,
Әмди сениң мәндәк арминиң болмас,
Әмди мениң сәндәк асминим болмас.

Алтун алма пәрвишлидим беғимда,
Алвастилар үзүп кәтти беғимдин,
Ичсә йилан әмди қенимдин,
Әмди сениң бағлириңда күз йиғлар,
Әмди мениң қисмитимдә сөз йиғлар.

Өзбекчидин Әзизи Уйғурчилаштурған

* «Тәңритағ» журнили, 2003–йиллиқ 6–санидин елинди

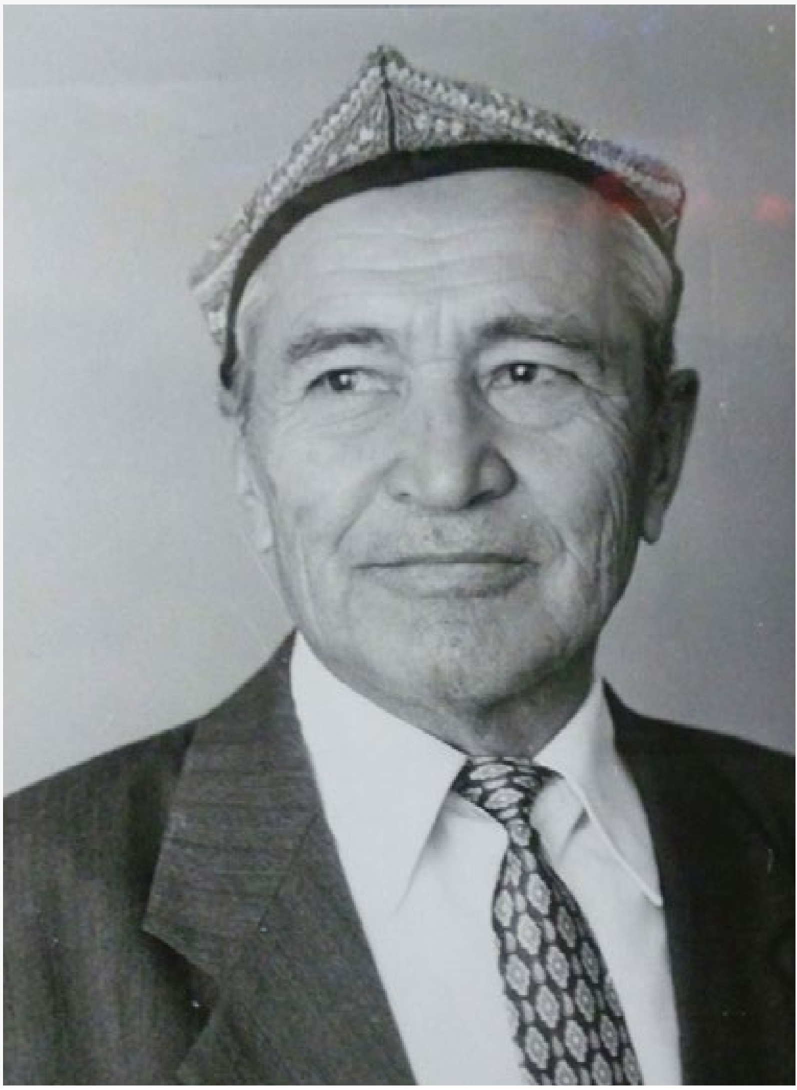

Қәшқәрдин Яңриған Сада...*

Гулбаһар Насирова (Қазақистан)

Тарихий Әслимә

Салам Қәшқәр, ана Қәшқәр, гүзәл Қәшқәр!
Йүрикимниң қетидики ғәзәл Қәшқәр.
Тилға алсам сениң қутлуқ шу намиңни,
Ләвлиримдин тамчилайду һәсәл Қәшқәр!

Сәнғу юрти әсли мәһмуд Қәшқәрниң,
Вәтиниғу даңлиқ йүсүп хас һаҗипниң.
Сәнғу юрти шаир гумнам, низариниң,
Маканиғу Уйғурумға хас тарихниң.

Қучиқиңда кечә–күндүз яңрап «Ташвай»,
Тәвритиду сазға тәшна йүрәкләрни.
Асминиңда нурлар чечип юлтуз вә ай,
Йорутиду тум –қараңғу түнләрни.

Шаир илһам билән әнә шундақ күйләйду. Пәхирлән, Қәшқәрлик! Сениң юртуң алимлар, әдибләр юрти! Пәхирлән!

Уйғурға хас тарихниң макани – Ипархан, Майимхан, Аманнисахан, Нузугум кәби җәсур қизларниң күрәш қилип, қошақлар қетип, Абдуришитхан, Сутуқ Буғрахан, Йүсүп Қидирхан кәби хақанлириң вә падишаһлириң, Җүмә Кәшмир, Һелим – Селим, Ахунум Карушаң кәби тәңдиши йоқ муқамчилириң яшап өткән сирлиқ, сеһирлик җәннәт диярiң билән пәхирлән! Пәхирлән, Қәшқәрлик! Дуняға мәшһур әнҗүр, яңақ, анар, алмилириңни, сәнитиңни мәдһийәләп шаир тинмай илһам билән күйләйду, пәхирлән! Әнә шу тапта йирақ – йирақлардин йеқимлиқ бир тонуш аһаң аңланғандәк болиду. Ашу тонуш аһаң йәнә шу сирлиқ сеһирлик Қәшқәр диярiдин аңлиниватиду.

* Бу әсәр Қазақистандики нопузлуқ мәтбуатларда елан қилинған болуп, сәһипә етибари билән апторниң руxситигә асасән тәһрирләнди.

һә, бу аһаң пәқәт Қәшқәр дияриғила тәәллуқ. Ижрачиниң мәйин авази, униң бар вужуди, иштияқи билән берилип нахшини орунлиши, пәқәт Қәшқәр дияриға хас қайтиланмас йүксәк маһарәт!

Қандақ мөжизә, сир бардур бу Қәшқәр диярида? Қәшқәр тописиға киндик қени тамған инсанларға тәқлид қилип болмас! Улар өзгичә! Уларниң тәбиити өзгичә! Нахша ейтишиму өзгичә! Әнә баятин йирақ–йирақлардин аңланған тонушла сада әмди техиму еник вә сирлиқ аңланмақта!

Абдуреһим Әхмиди... һә, баятин нахша ейтиватқан һапиз, тәбиәтниң, Қәшқәр диярининң биз адәмләргә тәқдим қилған йәнә бир бүйүк сәнәткари – Абдуреһим Әхмиди...

һә, улуғ диярдин улуғ инсанлар туғулиду. Лекин немә үчүн шунчә муңлинидиғанду нахшичи? Униң аһаңида, қарашлирида, һәр бир нәписидә аләмчә муң бар... бәлким бу нахшини ейтқанда у ихтиярсиз өзи туғулуп өскән Қәшқәр диярини, ата – анисиниң меһридин толиму әтигән мәһрум болған балилиқ дәврини әсләватамдикин. Еһ, униң балилиқ дәври шерин болмиған-дә... алла йитимликни һеч бәндисигә несип қилмиғай.

1927–Йили 12–айниң 20–күни дуняға көз ечип, бари–йоқи бир йерим яшқа киргәндә, аниси саадәтхан он балини қиңғир қақшитип мәңгүгә көз юмди. Бәзидә һаят толиму шәпқәтсиз. Нарәсидә әмдила бәш яшқа толғанда рәһимсиз әҗәл уни дадисидинму айриветти. һейт - айәмләрдә там түвидә боюн қисип олтурғанлиқини әсләватамдикин һапиз... ата – аниси бар балиларниң әркин ойнап йүгүрүп йүрүшлири, һәдилири һейтлап чиққан өйләрдин йеңиниң учиға түгүп чиққан төт тал җигдә вә бир тал кәнтни тутқузуп, пешанисидин сөйүп ата-анилирини әслишип, көз яш қилғанлири бир - бирләп көз алдидин өтүватса керәк. Балиниң келәчәк тәқдири, униң тәрбийәси әмди мушу аилиниң әң тунҗиси қасимниң илкигә қалди. Қәшқәр хәлқи әзәлдинла сәнәткар хәлққу. Уларниң нахшилири шимал күйлиридин пәрқ қилған һалда муңлуқ яңрайду. Улар бар дәрди – әләмлирини пәқәт нахша арқилиқла ипадиләп, көз яшлирини төкүп, хәстә көңүллиригә тәсәллий издәйду.

Бу җәһәттин Әхмидиләр аилисиниң

ейтидиған нахшилири һәқиқәтәнму һәсрәтлик иди. Шуниң үчүн болса керәк, Әхмидиләрниң тунҗиси қасим өзиниң йеқимлиқ вә күчлүк авази билән мәһәллиниң сиртидики әски тамларниң үстигә чиқивелип, қулақ тутуп товлиғинида, пүтүн мәһәллидики адәмләр зоқлинип тиңшап һузурлинатти. Әнә шу чағда униң авазиға мәһәллидики чоң – кичикләрла әмәс, бәлки пүткүл тәбиәт, қушларму тәңкәш қилип, чоң симфонийә һасил қилғандәк муңлуқ сайришатти.

Әлвәттә, мундақ чағларда қешида даим кәнҗи иниси Абдуреһим Әхмиди униңға җор болатти.

Абдуреһим Әхмиди 1934 – йилдин башлап түркийәдә оқуп кәлгән зикрия әпәндимниң қолида савадини чиқарди вә кейинчирәк Қәшқәрдики толуқсиз оттура мәктәптә билим алди. Язлиқ тәтил пәйтлиридә мал–варанларни җаңгалға апирип кәчкичә беқип һәм томуз күнлири сийир – топақлирни қошуп бағлап, хаманда буғдай йәнчигәндә, хаман тәпкәндә, акиси қасимдин өгәнгән хаман нахшилирини бир нида билән қанчә ейтмисун, кичиккинә юмран қәлб өзиниң чарчиғинини унтуп қалатти.

Абдуреһим Әхмидигә болупму «коча нахшилири» бәкму яқатти. «...Кәчқурунлуқи һойлида олтуруп кочида ейтиливатқан нахшиларни зоқ билән тиңшайттим» дәп балилиқ дәврини әслигән иди һапиз. Қәшқәр кочилирида сәйлә қилип кетиватқан яшларниң арисидин шохрақ бири нахшини башлайтти, андин уни иккинчиси давамлаштуратти, униңға үчинчиси қошулуп бу нахшилар әвҗигә чиқип һәр кимниң диққитини җәлп қилатти. Бу нахшиларда икки яшниң муһәббәт, айрилиш, қайта дидарлишиш туйғулири ипадилинәтти, дилларға һузур беғишлайтти.

Униңдин башқа бу нахшиларда вәтән, туғулған юрт, ана образи мәдһийилинәтти. Мән бу нахшиларниң немә үчүн «коча нахшилири» дәп атилишиниң сәвәбиниму биливалдим.

Чүнки у нахшилар толиму юқири аһаңда ейтилатти. Мәнму бу нахшиларни кейинчирәк юқири авазда ижра қилишқа тиришаттим».

Һәқиқәтәнму хәлқ нахшилири чоңқур йилтизға игә. Хәлқимизниң алаһидиликини, тарихини, характерини бәлгилигән «коча нахшилири»ниң ашундақ назук хусусийити, нәпислики яш нахшичи Абдуреһим Әхмидиниң юмран қәлбини тәвритип, униң ижадийитидә мәһкәм орун алди.

Әсли Қәшқәр адити бойичә хаман тәпкәндә «Лайлу» нахшиси ейтилиду. У нахшини әзәлдин ата – бовилар ейтип кәлгән. Акисидин өгинивалған ашу нахшиси Абдуреһимниң қәлб төридин мәһкәм орун елип, униң пүткүл ижадий паалийитидики һаятлиқниң гимни болуп яңравәрди. Чүнки Абдуреһим Әхмидиниң кәспий сәнәт курслирида ижадий паалийитини башлиғандин бери, ишлигән вә рәтлигән музика, нахшилири әнә шу хаман мавзуси асасидики нахшилар иди. Мәсилән, Уйғур хәлқ нахшиси «Яруниң» биринчи вариянти қисқа болған болсиму, «Лайлудин» ислаһ елип, икки қисимлиқ қилип, бир дарамәт икки әвҗи билән қошти. Иккинчи қисмиму худди шундақ түзүлүп, Абдуреһим Әхмиди ижрасидики «Яру» нахшиси биз тамашибинларниң әң сөйүмлүк нахшилиридин биригә айлинип кәтти.

Абдуреһим Әхмиди 1948 – йили Үрүмчи сәнәт мәктипини пүттүрүп, кәспий нахшичи сүпитидә йәттису өлкисидә хелила тонулушқа башлиди. Әхмиди ижрасидики һәр бир йеңи нахшини адәмләр йенип – йенип тиңшиғуси, униң билән йеқиндин тонушқуси келәтти. Униң билән һәмсөһбәттә болушни арзу қилидиған Әхмиди нахшилириниң шәйдалири күн санап көпийишкә башлиди. Бир күни яш нахшичиниң ялғуз кишилик концертни хәлқимизниң мунәввәр пәрзәнти, үч вилайәт һөкүмитиниң рәһбири Әхмәтҗан Қасими тамаша қилди вә йенидикиләргә «бу балини нәзәрдин сирт қалдурмаңлар, һәммә җәһәттин ярдәм берип қоллаңлар» дәп җекилиди. Әхмәтҗан Қасимниң бир еғиз сөзи билән яш нахшичиниң турмушида һәм ижадий йүксилишидә кәң шараитлар яритилғачқа, ялғуз кишилик концерт программилирини чоң сәһниләрдә намаян қилишқа башлиди.

Һә, Абдуреһим Әхмидиниң нахшилири пәқәт Үрүмчидила әмәс, Қәшқәр, Шиху, Шиән, һәтта Бейҗиңдиму яңриди. У әмди пат –патла чәт әлләргә ижадий сәпәрләргә атлинидиған болди. Чәт әлгә, фестивалларға қатнишидиған талланған артисларниң тизимликидә униң исми орун алатти.

Көп өтмәй Абдуреһим Әхмиди Ғулҗидики сәнәт өмикидә өз паалийитини давамлаштурди. Әнә шу йиллири Абдуреһим Әхмиди һаятида чоң бир хушаллиқ вәқә садир болди. У болсиму өзи охшашла муңи бир, кичикидин йитимликниң дәрдини көп тартип әмдила балағәт йешиға толған туранқиз исимлик ашу өмәкниң талантлиқ нахшичи қизи билән тонушуп, бир–биригә меһри чүшүп қалғанлиқини байқиған әхмәтҗан қасими, абдукерим аббасов, ғени батур кәби хәлқимизниң бүйүк сәрдарлири икки яшни қоллап–қуввәтләп тәшәббус қилип өткүзгән һөкүмәт дәриҗисидики той мәрикиси пүткүл ғулҗа хәлқини тәвритивәткән иди! У күни йүзлигән адәмләр өзлириниң сөйүмлүк сәнәткариниң хушаллиқиға, бәхтияр чағлириға чин қәлбидин ортақ болушуп, икки яшниң басқан қәдәмлирини баһарниң хуш пурақ гүллиригә оривәткән иди.

1948 – 1950–Йиллар Абдуреһим Әхмиди Тарбағатай, Чөчәк вилайәтлик тиятирлирида ижадийәт билән шуғулланди, шуниң билән биллә, вилайәткә миллий кадирларни тәйярлашта көп күч чиқарди. Шундақла әр – аял Әхмидиләр пәқәтла концерт паалийити билән чәклинип қалмай, «аршин мал алан», «Ғунчәм», «Ғериб – Сәнәм», «Нузугум» қатарлиқ музикилиқ комедийә, дирамиларда баш образларни яритип чоң алқишларға еришти.

Ашу әлликинчи йилларда Абдуреһим Әхмидиниң кәспий сәнәткар сүпитидә миңлиған тамашибинлар арисида абруйи, һөрмити күндин күнгә көтүрүлүвәрди. Чүнки Абдуреһим Әхмиди һечқачан сәһнигә йеңиликсиз чиқмайтти. Униң һәр бир концертида хәлқ униң таланти, қайтиланмас маһарити, пәқәт Әхмидигила хас ижадчилиқ қабилийитиниң йеңи қирлирини көрүп һузурлинатти.

Болупму шу әлликинчи йиллар

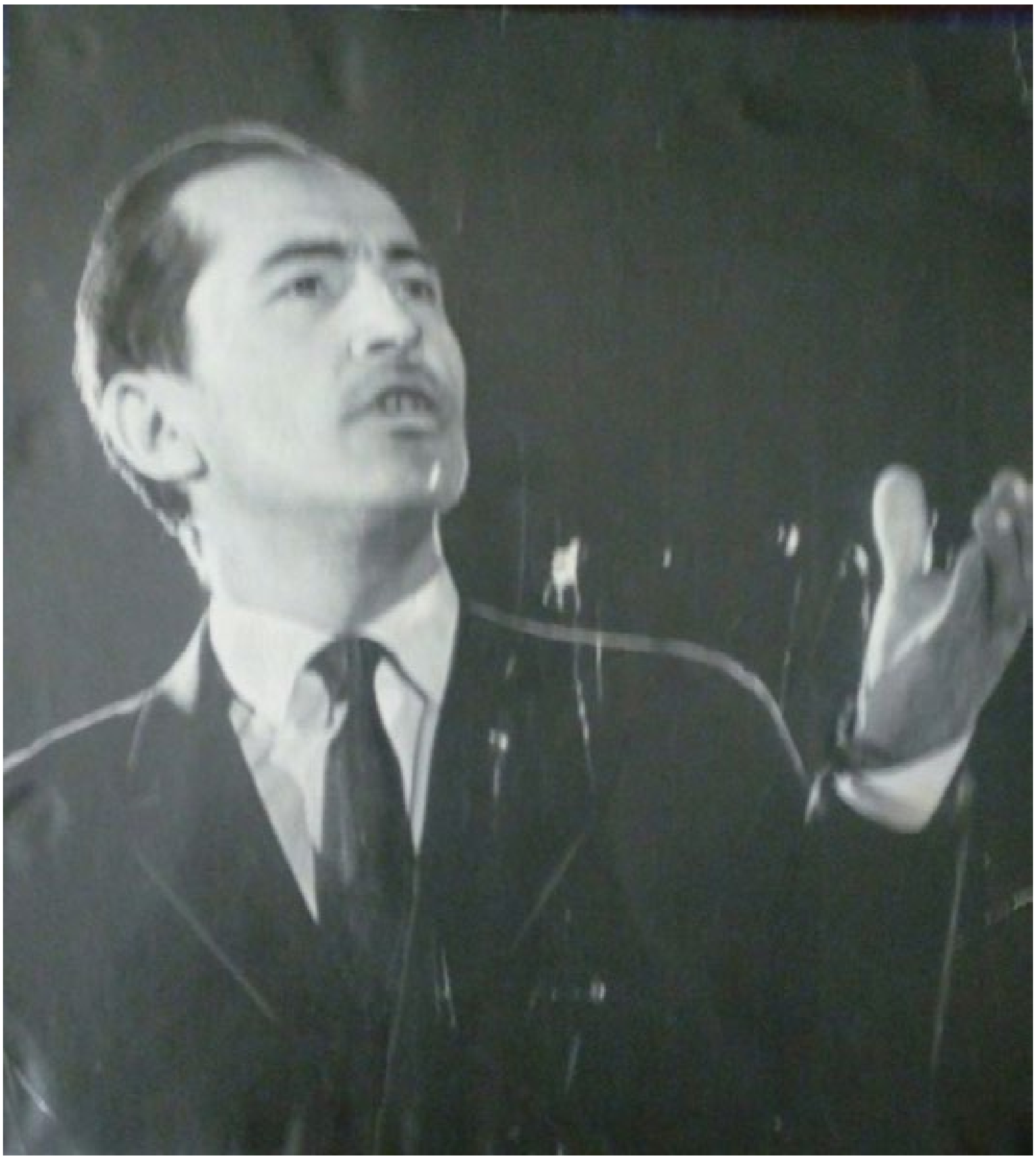

Чүнки мәмликәттики әһвал наһайити тәшвишлик иди. Әхмиди иҗрасидики л.Мутәллип нахшилириниң хәлққә көрсәткән тәсири һәққидә бир қанчә йил шинҗаң Уйғур аптоном районида турған, өзбекистанда хизмәт көрсәткән мәдәнийәт әрбаби, өзбекистан дөләт телевизийә вә радио хәвәрлирини аңлитиш комитети рәисниң сабиқ орунбасари мәрһум хеләм худайбәрдиев мундақ дәп хатирилигән: «...шәхсән мән һаятта л.Мутәллипни көрмидим, униң билән учришиш имканийитигә игә болмисамму, униң иҗадини яхши биләттим. Хәлқ у һәққтә миллий қәһриман сүпитидә һекайә қилатти вә тонутатти. Лекин мән Абдуреһим Әхмидиниң иҗрасида мутәллип нахшилирини тиңшиғинимда, наһайити тәсирлинимән. Бари – йоқи йигирмә үч йил өмүр сүрүп, тәқдири паҗиәлик аяғлашқан, исми хәлқимиз арисида ривайәткә айланған шу исянкар, әр йүрәк шаиримиз образини толуқ гәвдиләндүримән. Мән буниңда Абдуреһим Әхмидиниң шу нахшиларни пәқәт өзигила хас юқири маһарәт билән иҗра қилип залдики тамашибинларни қайил қилғудәк қудритигә апирин ейтимән. Әхмиди шу нахшиларниң һәр бир мисрасини, һәр бир сөзини худди бир романниң мәзмунини баян қилғандәк кәң мәнидә тиңшиғучи қәлбләргә йәткүзүшни биләтти. У бәзидә еғир тиниқ елип, көзлирини юмувелип қәһриман образиға чөкүп кетиду. Бу әлвәттә, пәқәт Абдуреһим Әхмидигила хас йүксәк маһарәт дәп билимән».

долқунлирида Абдуреһим Әхмиди ялқунлуқ шаир лутпулла мутәллипниң шеирлирини аҗайип маһарәт билән орунлап, тамашибинлар арисида шөһрәт қазанди. Адәмләр Абдуреһим Әхмиди иҗрасидики «Тәнлирим Япрақ», «Зөһрә Җеним» қатарлиқ нахшиларни бир қетим болсиму тиңшашни арзу қилип, тәшналиқ билән узақ мусапиләрни бесип, Әхмиди қатнишидиған концертларға йетип келишәтти. Ашу нахшиларни тиңшиғач, залдики адәмләр еғир нәпәс елишип, мискин көңүллири су ичип арам алғандәк сөйүмлүк нахшичисиға апирин әйлишип давамлиқ алқишлар билән сәһнидин қоюп бәргүси кәлмәй, униң билән тәсликтә хошлишатти. Шу йилларда Абдуреһим Әхмидиниң лутпулла мутәллипниң шеирлирини иҗра қилиши сәвәбсиз әмәс иди. Бу нахшилар шу дәвр роһиға наһайити мас вә аһаңдаш иди.

1950– Йили әр– аял Әхмидиләр вилайәттики талланған сәнәткарлар қатарида қолида он айлиқ тунҗи оғли муратни көтүрүп шиән шәһиридә қурултайда, андин бейжиңда болуп өткән дөләт байрими тәнтәнилиригә қатнишип, бейжиңниң әң чоң консерт заллирида нахша ейтти. Ашу тәнтәнигә қатнашқан оттура асия вә қазақистанлиқ бир қатар сәһнә маһирлири билән тонушуш вә тәҗрибә алмаштуруш нәтиҗисидә Абдурeһим Әхмиди өз нахшилирини өзбек, қазақ, рус, корийә хәлқлириниң нахшилири билән бейитти һәм у нахшилири 1956– йили шу йиллардики мәдәнийәт назири(министири) зия сәмәдиниң рәһбәрликидә шинҗаң Уйғур аптоном районы мәдәнийәт һәйити тәркибидә оттура асия вә қазақистан җумһурийәтлиридә, 1957– йили болса, москвада өткүзүлгән җаһан яшлири вә алий мәктәп оқуғучилириниң дуняви алтинчи фестивалида орунлиди.

Шинҗаң артислири алмутада абай намидики опера вә балет тиятири бинасида консерт көрсәтти. Алмуталиқ тамашибинлар Абдурeһим Әхмиди, паша ишан, һүсәнҗан җами кәби сәһнә юлтузлириниң йүксәк сәнитигә, маһаритигә апирин ейтишип гүлдүрлигән давамлиқ алқишлар, қучақ – қучақ гүлләр билән қарши елишти. Әнә шу консертта алмутадики кәспий Уйғур тиятириниң баш режиссори сергей рубенович башоян тамашибин залида олтурғач, Абдурeһим Әхмиди кәби талантниң аҗайип сеһирлигүчи авазиға мәптун болуп, уни «Анархан»дики һәмраһ, «Ғериб – Сәнәм»дики ғериб роллирида хиялән тәсәввур қилип, чоң арзу– үмидләр билән һаяҗан иликидә нахшичиниң мубарәк қоллирини мәһкәм қисип, униң алдида егилип тәзим қилған иди. Чүнки Уйғур тиятири шу йиллири һәқиқәтәнму Абдурeһим Әхмиди кәби юмшақ тенор авазлиқ артисқа толиму моһтаҗ иди.

Хуласә, сирттин қариғанда Абдурeһим Әхмидиниң һаяти пәқәт қизғин иҗад қойнида ялғуз кишлик консертлирини берип, оюн– күлкә, тамашилар қайнимида өткини билән, өзи яшаватқан дөләттә пәқәтла Уйғур сәнити үчүн әмәс, мәмликәттики өзгиришләр нәтиҗисидә пүткүл хәлқниң мәдәнийити, сәнити үчүн хәвплик сиясий долқунниң йеқинлишиватқанлиқини алдинала билип сәзди.

Униң үстигә 1949– йили авғуст ейида Абдурeһим Әхмидиниң ишәнгән әң йеқин адими әхмәтҗан қасими рәһбәрликидики бир топ һөкүмәт рәһбәрлири «Айропилан һалакити»дә сирлиқ вапат болди. Буниңға әгишип Уйғур сияси вә мәдиний һаятида чоң өзгиришләр болди. Болупму 60 – йиллири башланған «мәдәнийәт инқилаби»ниң ақивитидә әдәбият вә сәнәт саһәсидики йүзлигән миллий зиялийлар өлтүрүлди, түрмиләргә ташланди, йирақ – йирақлардики қалақ өлкиләргә паланди.

1961– Йилниң кәчкүз айлири, Уйғурларниң яқа юртлардин пана издәп, көчүш долқунлири раса әвҗ еливатқан пәйти иди. Арида «Әхмиди аилиси билән советқа көчүп кәткүдәк» дегән хәвәр һәммигә пур кәтти. Бу сөзгә әлвәттә, ишәнмигәнләрму болди. Чүнки у йиллири Абдурeһим Әхмиди шинҗаң нахша–уссул ансамбилида устаз вә йетәкчи рәһбәр сүпитидә қизғин паалийәт елип беривататти. Авам хәлқ пәқәт қазақистан чеграсиға йетип кәлгәндила, байиқи аччиқ һәқиқәткә ишәнгән иди. У күни мисли көрүлмигән көплигән адәмләр чеграға йиғилди. Уларниң көпинчиси бу йәргә аптобуста, бәзилири ат– улағлирини минишип, һә бәзилири болса шунчә йирақ йолларни пиядә бесип алдиришип йетип келишти. Бу адәмләрниң мәқсити– бирла!, У болсиму сөйүмлүк сәнәткарини ахирқи қетим көрүвелиш, униңға нисбәтән өзлириниң чәксиз муһәббитини изһар қилиш үчүн кәлгән иди бу көңли йерим авам хәлқ...

Еһ, айрилиш, видалишиш немә дегән еғир! Кичикидин биллә ойнап, биллә оқуп балағәткә йәткән достлири, һаятниң әң еғир синақлирида бир биригә яр – йөләк болуп, бир парчә зағра нанни талишип йәп чоң болған қовм – қериндашлири, юртдашлири билән хошлишиш һәқиқәтәнму еғир! Адәмләрниң көзлиридә нәм, аләмчә муң – тәшвиш. Улар әзиз вә сөйүмлүк нахшичисиға қиймай униң дидариға тоймай тәлмүрүп бақатти. Мөтивәр анилар пешанисидин сөйүп, қоллиридики тәвәррүк тоқачлирини сөйүмлүк оғлиға чишлитәтти. Хошлишиш алдида ашу йиғилған пүткүл хәлқ аммиси Абдурeһим Әхмидиниң

бир нахша орунлап беришини илтимас қилди. Соғуқ шамалға қаримай, үстидики чапини билән қулақчисини йешиветип, егизрәк дөңниң үстигә худди сәһнигә чиққандәк көтүрүлгән һапиз, һәммә узатқучиларға егилип тәзим қилғач өзиниң һесдашлиқини билдүрүп, ихлас билән сөйүмлүк нахшисини башливәтти!

Еһ, шу күнки ейтилған нахша, пүткүл шинҗаң асминиға долқунлап кәтти десиңизчу!

Дәряниң у қетида,
Көрүнгән терәк бизниң.
Сизниң көймигән билән,
Көйиду йүрәк бизниң...
Гүлайшәм,
Талашқан шәһириң қалди...

Нахша тамамлиниши билән апақ сақаллиқ мөтивәр бовай гиримсән көзлиридин еқиватқан тарам–тарам яшлирини йеңиниң учиға сүрткән һалда тәмтиләп адәмләр топидин бөлүнүп чиқти–дә, нахшичиниң бойниға есилип бир нәрсиләрни дейишкә тәмшәлдию, лекин қақшаватқан қәлб нидасини басалмай һөркирәп йиғливәтти.

– Лутпулла мутәллипниң нахшисини ейтип бәрсилә, илтимас!

– Яқ демисилә, устаз...

– Раст, раст, нахшилирини ахирқи қетим аңлап қалайли! – Дәп тәрәп– тәрәптин гәпкә арилашти адәмләр. Абдуреһим Әхмиди аваз чиққан тәрәпкә қарап «мақул» дегән ишарини билдүрди–дә, өткүр қарашлири билән йирақ– йирақларға бир беқип, вәтән туприқидин қоллириға бир очум алғач, уни қол яғлиқиға орап мәһкәм чигип қойниға салди–дә, истиқлалийәткә тәшна миңлиған қәлбләр нидасини изһар қилғандәк лутпулланиң муңлуқ нахшисини юқири маһарәт билән ижра қилди.

Көплигән тәләпләргә бинаән, рәпиқиси туранқиз болса қолиға өзиниң дутарини елип, «Һарвикәш Нахшисини» ейтип бәрди.

Мана бу унтулмас тәсирлик хатириләрни туранқиз һәдә Абдуреһим акиниң вапатидин кейин биз сөһбәтләшкинимиздә ейтип бәргән иди. Худди кино лентисидәк көз алдимиздин өткән ашу тәсирлик һекайидин кейин, Абдуреһим ака билән у һаят вақтида немишқа дәрқәмтә олтуруп муңдишип, бирәр һекайә язалмидуқ? Исит... немишкидур биз ашундақ бүйүк инсанлар аримизда йүргәндә худди улар мәңгү яшайдиғандәк уларниң һаятиға бипәрва қарайдикәнмиз. Улар бу һаятни тәрк етип, бақиға кәткәндә болса, уларниң образини җанландурушқа тиришип, шу тәвәррук инсанларни көргән, билгән йеқинлирини издәп, баһалиқ мәлуматларни йиғип аварә болидикәнмиз. Туранқиз һәдиниң тәсирлик һекайисини тиңшиғансери, өз әйибимизни техиму чоңқуррақ һес қилдуқ.

Абдуреһим Әхмидиниң туғулуп өскән вәтини билән хошлашқан дәқиқилирини полша композитори огинскийниң өз вәтини билән мәшһур «Полонези» арқилиқ хошлашқиниға қияслидуқ.

Шундақ қилип, Абдуреһим Әхмиди тәқдирниң аччиқ тәқәззаси билән өзи туғулуп өскән юртини, қериндашлирини, вәтинини тәрк әтти. Пәқәт вәтининила әмәс, паша ишан, патәм қурбан, мәрйәм насир кәби онлиған шагиртлири, миңлиған, милйонлиған Әхмиди нахшилириға тәшна әзиз йүрәкләрни тәрк әтти...

Алмутадики Уйғур тиятири коллектипигә Абдуреһим Әхмиди, туранқиз зәйнахунова, мәшһур усулчилардин аминә йүсупова, һавахан әзизова, сазәндә вә балетмейстер мәһәмәтҗан әзизов, қадиррази мәһәмәтовларниң келип қошулуши тиятир коллектипи вә қазақистанлиқ тамашибинларниң мәдәний һаятидики чоң хушаллиқ тарихий вәқә болди. Алди билән тиятирниң консерт программилири техиму җанлинип, илгири көпчиликкә намәлум болған көплигән йеңи әсәрләр билән толуқланди.

1964 – Йили в.Шекспир туғулғининиң 400 йиллиқиға беғишланған «Отелло» (режиссери с.Башоян) әсиридә Абдуреһим Әхмиди монтато ролини ижра қилди. 1965–Йили у.Гаджибековниң «Муйсәриниң Иши» (режиссери и.Курумов) әсиридә – чабанәли ролини ойниди. «Мәшәди Ғубат» музикилиқ комедийәсидә Ризабек, С.жамалниң «Қара Гүл»дә (режиссери С.башоян) Надир, Й.мухлисовниң «Нәсирдин Әпәнди» әсиридә Шаирахун, Н.погодинниң «Үчинчи Патетикилиқ

Қиссә» әсиридә Кумакин, 1967 – йили Қ.һасанов вә С.башояннның «Нузугум» музикилиқ драмисидики – Бақи, 1969 – йили З.сәмидиниң «Лашман» (реж.Д.Садирова) драмисидики – Еләм, 1970– йили У.гаджибековниң «Аршин Мал Алан» (реж.С.Башоян) музикилиқ комедийәсидики– Әсқәр кәби образлар– Абдуреһим Әхмидиниң актийор сүпитидә орунлиған ишлири болуп һесаблиниду. Шундақ чоң вә кичик ролларни ойниғанда, спектаклардики арийәләрни юқири маһарәт билән ижра қилған болсиму, дираматик ролларда актийор һәқиқәтән қийналди. Пәқәт өз үстидин тинмай издиниши вә болупму режиссор С.башоян билән һәмкарлиқта ишлиши түпәйли, актийор бу җәһәттиму тилға алғудәк алаһидә утуқларни қолға кәлтүрди.

Буниңға мисал, Уйғур аяллириниң ичидин чиққан тунҗи кәспий режиссор Диләрәм Садирова өзиниң иҗадий паалийитидә алаһидиликни җари қилиш мәқситидә 1970 – йили Ш.хусаиновниң «апирин, гәкку!» Музикилиқ дирамисини сәһниләштүрүп, бу спектаклға М.бақиев, Ә.сопиев, М.зәйнавдинов, К.закиров, Т.бәхтибаевлар қатнашти. Спектаклда Абдуреһим Әхмиди иҗра қилған нахшичи ибрайниң роли наһайити утуқлуқ чиқти. Бу әсәрдә А.әхмиди нахша иҗра қилиш маһарити билән биллә, актийорлуқ маһаритиниму намаян қилалиди.

Абдуреһим Әхмиди дәсләп тиятир репертуаридики бир қатар спектакларниң аммиви көрүнүшлиридә, кичик ролларда иштирак қилған болсиму, аридин көп өтмәй «Ғериб – Сәнәм» спектаклидики – Ғериб, «Анархан»дики – һәмраһ, «Аршин Мал Аландики» – Әсқәр, «Муйсәриниң Ишидики» – чабанәли образлири үстидә ишлигәндә болупму лирикилиқ көрүнүшләрни маһирлиқ билән ойнап, Әхмәт Шәмиев, Ғуламхан Жәлилов, Мәхпир Бақиев, Рошәнгүл Илахунова кәби Уйғур тиятири сәһнә чолпанлириниң һәмкарлиқида бир спектаклдин иккинчисигә техиму ишәнчлик өтүп, обданла һәққанийлиққа еришти. Нәтижидә мәзкур сәһнә әсәрлири Қазақистан, Өзбекистан, Қирғизистан, Түркмәнистан җумһурийәтләрниң кәң тамашибинлири арисида чоң мувәппәқийәт қазанди. Ашундақ иҗадий сәпәрләрдә тамашибинлар Абдуреһим Әхмиди қатнишишидики концертларниму зор тәшналиқ билән күтүп, у орунлиған «Яру», «Тәнлирим Япрақ», «Гүлайшәм», «Сеғинған Яр», «Айрилмисун», «Мән Кетәр Болдум» қатарлиқ нахшиларни иштияқ билән тиңшап ләззәт алатти.

Абдуреһим Әхмиди кәби даңлиқ истедат саһиби үчүн атақлиқ Уйғур композиторлири өзлириниң аҗайип әсәрлирини, шаирлар болса әң яхши шеирлирини язатти.

Чин сөйгүни күйлимисә керәк һечким
сәнчилик,
Дилни һесқа бөләлмисә керәк һечким
сәнчилик.
Йүрәкләрни мәптун әйләп күй навалар
сеһридә,
Қолға қолдаш болалмиған бөләк һечким
сәнчилик.

Аһаңларниң қанитида өрләп арман қушлири,
Учуп талса болмас бәлки йөләк һечким
сәнчилик.
Сәнитимиз асминида өзүң янған юлтузум,
Яқалмиғай аңа тәшна йүрәк һечким сәнчилик.

Әгәр Абдуреһим Әхмиди шу тәриқидә өз паалийитини давамлаштурған болса, униң Уйғур тиятири үчүн қошқан төһпилири шүбһисиз юқирида ипадиләнгәнләрдин техи наһайити көп болар иди. Лекин 1971–йили Өзбекистан телевизийә вә радийо хәвәрлирини аңлитиш дөләт комитетиниң йенидики Уйғур нахша–уссул ансамбилиниң музика сәнитимизниң гүлтаҗи һесабланған «Он Икки Муқам»ни тикләш, рәтләш вә уларни пиластинка қилип чиқириш кәби вәзипини әмәлгә ашурушиға атақлиқ муқамчилар қатарида Абдуреһим Әхмидиму тәклип қилинди. Әнә шу һәммимиз үчүн алийҗанаб ишни әмәлгә ашуруш мәқситидә Абдуреһим Әхмиди Өзбекистан дияриға атланди. Бу һәқиқәтәнму алийҗанаб иш иди. Чүнки йоқап кетиш хәвпи астида турған муқамлиримизниң Или варианти йезилған пластинкилар йоруқлуққа чиқип, уларниң ичидә «Өзһал», «Нава» муқамлириниң

муқәддимисини Абдурекһим Әхмиди ижра қилған.

Мәзкур ансамбил шу муқамлар арқилиқ көплигән симпозиум, хәлқара фестивалларға қатнишип, Уйғур хәлқиниң қудрәтлик сәнити чәтәлликләрни һаң таң қалдурған иди.

Бир нәччә йиллар давамида Абдурекһим Әхмидий Ташкәнт нахша–уссул ансамбилида рәһбәрлик қилди. Ялқунлуқ шаир Лутпулла Мутәллип Әхмидиниң ижадий паалийитидә чоң сәһипини игиләйду. Нахшичи униң «Мәйлиму» шеири асасида әсәр ижад қилған болса, композитор Шаһидә Шәймәрданова Лутпулланиң «Пәряд», «Көкләм Ишқи» шеирлириға музика язди. Нәтижидә Абдурекһим Әхмидий ижрасида җәмий алтә нахшидин тәркиб тапқан Лутпулла Мутәллип тәвәллутиниң атмиш йиллиқиға беғишланған «Мутәллип Лирикиси» намлиқ пиластинка тамашибинларниң юқири баһасиға игә болди.

Абдурекһим Әхмидий шундақла бәстикар сүпитидә «Вәтәндин Яхши Яр Болмас», «Беғимдимән», «Яша Өзбекистаним», «Мениң Ярим» кәби қириқтин ошуқ нахшиларниң муәллипи.

Өзбекистан җумһурийити Абдурекһим Әхмидиниң Уйғур кәспий сәнитини раваҗландуруштики төһписини баһалиди, вә сәнәткаримиз 1975 – йили Өзбекистан С.С.Р.ниң хизмәт көрсәткән артиси, 1989 – йили болса «Өзбекистан Җумһурийитиниң Хәлқ Артиси» дегән юқири атаққа муйәссәр болди. Нахшичиниң атмиш яшлиқ тәвәллути болса җумһурийәт даирисидә кәң көләмлик тәбрикләнди.

Һөрмәтлик Абдурекһим Әхмиди дәм елишқа чиққандин кейин таки һаятиниң ахириғичә Алмута шәһиридә яшап, истиқамәт қилди. Җумһурийәтниң Уйғур тиятирида «Он Икки Муқамни» өгитиш, өзләштүрүштә шагиртларға варислиқ қилди. Сәнәткарниң йәтмиш яшлиқ тәвәллути пәқәтла Әхмидиләр аилиси, Уйғур тиятири әмәс, бәлки сәнәтсөйәр пүтүн Қазақистан, Өзбекистан, Қирғизистан, Шинҗаңлиқ тамашибинларниң байрими сүпитидә юқири дәриҗидә нишанланған иди. Ашу йили нами әл еғизида ривайәткә айланған сөйүмлүк сәнәткари билән Шинҗаңлиқ тамашибин аридин қириқ йил (!) Өтүп қайта дидарлишиш бәхтигә еришти. Пешқәдәм сәнәткарму бу сәпәрни худди өмүр бойи арзу қилғандәк бәкму һаяҗан иликидә вәтинигә атланған...

Әхмәдниң сәһнидин бир көрүнүши

Әзиз диярниң алтун бөшуки тәвәррүк оғлани билән дидарлишиш дәқиқилирини аддий тил билән тәсвирләш мумкин әмәс! Пүтүн хәлқ долқуни сөйүмлүк сәнәткарини бағриға бесип, у маңған кочиларға, у нахша ейтқан сәһниләргә иллиқ меһри билән, әң алий һес– туйғулири билән, сәмимий тиләклири билән қутлуқ қәдимигә қизил гүлләрдин паяндаз салди. Шу концертларда нахшичиниң авазиму бөләкчә яңриди дәңә! Сөйүмлүк тамашибинни, ана туприқи билән болған видалишиш сәпирини худди өзиму сәзгәндәк, һаятидики бу муқәддәс, әң адаққи ижадий сәпиридә Абдуреһим Әхмиди туғулған юртиниң гүл – гияһлириға, ана туприқиға алаһидә иштияқ билән тәвринип орунлиған нахшилирида худди буниңдин талай йиллар илгирики жараңлиқ, нәписликкә толуп – ташқан иҗраси тамашибин зали билән аһаңдаш болуп, муңдишиш һессиятлириға ғәрқ болған ажайип бир гүзәлликни бәрпа қилатти.

Нахшичи 1999 – йили 72 йешида туюқсиз вапат болди.

Абдуреһим Әхмидигә, униң сәнәткә – пәқәт сәнәткила беғишланған аңлиқ һаяти сәһипилиригә нәзәр салғанда, бүйүк, әқиллиқ, талантлиқ, меһнәткәш инсанларниң нәқәдәр аддий, кәмтәр, меһрибан, сәмимий болидиғанлиқиға йенип – йенип қайил болисиз. Ашундақ биз қәдирлигән инсанлар һәммимизгә адәмгәрчиликниң, даналиқниң, паклиқниң яркин символи сүпитидә мәңгү яшавәрсикән дәп һәвәс билән арзу қилидикәнмиз. Әпсус, тәбиәт, тәқдир, һаят қануни биз тирикләрниң хаһиши билән болмайдикән. Ашундақ есил инсан бүгүн аримизда йоқ. Йиллар өткәнсери Абдуреһим Әхмидидәк улуғ сәнәткарниң, ғәмхор устазниң аримизда йоқлуқи толиму билинмәктә.

«Абдуреһим Әхмиди сәнитимиз дунясида чақниған бир мөҗизә. Чүнки мушу кәмгичә униңдәк талант техи аримизда туғулмиди» дәйду Әхмиди нахшилириниң көплигән мухлислири. Бәлким шундақтур. Ишқилип тәбиәт һәр хил мөҗизиләргә толуп ташқанғу. Һаятта нурғун мөҗизиләр ярилиши мумкин, әмма Абдуреһим Әхмидидәк бүйүк сәнәткарниң аһаңини, маһаритини, униң сәнитини тәкрарлаш әсла мумкин әмәс.

Нахшичи өзиниң қайтиланмас йүксәк аһаңи билән кейинки әвладларға чәксиз роһий байлиқ қалдуруп кәтти. Әхмиди иҗрасидики йүзлигән нахшилар Қазақистан вә Өзбекистан Җумһурийәтләрниң телевизийә вә радио аңлитиш комитетлириниң «Алтун Фонди» да сақланмақта.

Абдуреһим Әхмидидәк бүйүк устази билән хәлқимизниң сөйүмлүк сәнәткарлири Айтурған Һасанова, Саламәт Шәрипжанова, Қазақистан хәлқ артиси Нурбүви Мәмәтова, Қазақистан җумһурийитиниң хизмәт көрсәткән артиси Марат Мәмәтбақиев, Нуралим Варисов, Пәрһат Давутовлар һәқлиқ йосунда пәхирлиниду.

Әхмидиләрниң сәнәткарлар сулалиси һазирчә үч әвладни тәшкил қилидикән. Бүгүн бу бәхтлик аилиниң тунҗи оғли Мурат Әхмиди – Қазақистан җумһурийитиниң хәлқ артиси, Астанадики «Астана Опера» тиятириниң иҗадий ишлар бойичә муавин мудири, Уйғур тиятириниң бәдиий рәһбири. Қизи Арзугүл болса Мухтар Әшрәфи намидики Ташкәнт дөләт консерваториясиниң пирофессори. Оғли Полат башқа саһәдә паалийәт елип бериватқан болсиму, кәнҗи қизи Гүлбаһар Уйғур тиятириниң алдинқи қатардики талантлиқ артислириниң бири. Нәвриси – Қазақистан җумһурийитиниң хизмәт көрсәткән әрбаби Дилназ Әхмидиева бүгүнки таңда Қазақистан әстрадисиниң яркин юлтузи, миллитимизниң пәхри. Мурат акиниң Дилшаттин кейинки иккинчи оғли дуняға көз ачқанда, исмини бовисиниң һөрмитигә Абдуреһим дәп қойди. Абдуреһим вә униң иниси Диаслар бүгүнки күндә мәктәптә оқуватсиму, бовиси, дадиси охшаш нахшичи болушни арзу қилиду. Уларму өзлириниң орнини сәһнидин тепип, Әхмидиләр сулалисини давамлаштуруп йеңичә нахшилири билән әтики тамашибинлиримизниң дилидин орун алса әҗәп әмәс...

Нахшиға айлинип гоя өзүңму,
Панийдин бақиға кәттиңғу һәйһат.
Бирақ сән өлмидиң, изиңни бесип,
Йетишип кәлмәктә бир йеңи әвлад...

Шеирлар

Абдушукур Муһәммәт (Шивитсийә)

Әркинликниң Тили

Авазсиз тән
Созуқ вә үзүк тавушларниң арисида
Рукуда олтуратти.
Мән әҗдадлиримниң
Оқуғили болмайдиған чүшлирини оқуғанда дәл шундақ олтураттим.
Андин қериқ қилип, шиветчә қәһвә дәмләп ичәттим,
Мениң қәһвә ичишим
Шивитларниң қәһвә ичишигә охшимайтти.
Улар кейинки икки йүз йиллиқ тарихини
Қәһвәниң қиртақ тәми билән йорутса,
Мән кечини йорутаттим.
Худди мән уларниң қәһвәсигә һәвәс қилғандәк
Улар мениң кечәмгә һәвәс қилатти.
Мән уларға кечәм һәққидики һекайәмни сөзлимәк болуп,
Ичимдики дарға есилған һәрпләрни төккәндә
Худди тилимдәк тәнһа қалаттим,
Чүнки, мениң тилим әркинликниң тили иди,
Униң бир қанити сиясәт,
Йәнә бир қанити шеир иди.

2017–йили 27–сентәбир

Анамниң һекайиси

Деризәмниң сиртидин ямғурниң
Чач тараватқан вақтидики мискин авази аңлинатти,
Отниң аяғ излириму қалмиған иди,
Йоруқлуқниң тили ғайиб болғаниди.

Мән чоң дадамниң чеқиветилгән мәсчитиниң йенида
Анам йип өткүзәлмәй қийналған
Йиңнениң төшүкидин өткүзүлүвататтим.
Анамниң әйни чағда йиңнигә йип өткүзүши
Иштинимниң йиртилип кәткән тизини,
Чапинимниң титилип кәткән долисини
Азабтин қутқузуш үчүн иди.
Мән һазир йиңнигә сепилип
Кимниң роһиға тикилидиғанлиқини билмәймән
Әмәлийәттә тән роһ чаплашмиғудәк дәрижидә титилип кәткәниди.
Деризәмниң сиртидин йәнила
Ямғурниң чач тараватқан мискин авази аңлинивататти
Күтүштә һечбир йеңи мәзмун йоқ иди,
Анамму бир өмүр күтүп
Ахири үч йил илгири түгәп кәтти.
Қараңғулуқ
Бөшүктики балиниң җокидәк сесиқ иди.
Билимән, анамниң һекайиси техи түгимигән иди,
Йиңнидәк инчикә соғуқта дүгдийип олтуруп
Анамниң һекайилири билән йүрикимизни исситаттуқ.
У чағдиму биздә анамниң һекайисидин башқа отниң йоқлиқини
һәммимиз биләттуқ.
Асман йәрниң ачқучини йиттүрүп қойғандәк қилатти,
Көктә юлтузлар чечәктәк көклисиму
Йәнила ямғур сунуқ кирпиклирим билән чечини таримақта иди.

2017–Йили 12–ноябр

Қара қута

Ишәнмисәң көзлиримгә әгәрдә ,
Қәһвә дәмләп ичмә мениң йешимда.
Саңа мәнсуп болмиған қар гүлини,
Асма мениң мәҗнун талдәк бойнумға.

Нәқәдәр көп бәрикити бу кечиниң,
Узун шунчә сениң, мениң өмрүмдин.

Ташқа айланди сәвриниң һөл йилтизи,
Лекин дағлар кәтмиди һеч қенимдин.

Отни гача қилған ашу сәһәрдә,
Бизла пәқәт йоруқ идуқ кочида.
Йәр шаридәк қалдим ахир йеганә,
Ачқучи йоқ қута тутуп қолумда.

Сөйгү Җазаси

Фәруқ Таран (Америка)

Мени дарулқазаға илтибан қәтл әйлиди шул дәм,
Җазаси ушбудур һәр кимки қилса ишқ дәваси.
–«Чәбият муқами» дин

Дар қоюлған кәңри бир мәйдан,
«Бу қәйәр?» Дәп соридим бәңбаш.
Кимдур тәңләр бигиз қолини,
Кимдур маңа қилатти көз яш.

«Өлүм» деди бирдин җакарчи,
Халайиқтин чиқти һәм қиқас.
Бири дәйду «қилинди увал»,
Бири дәйду «өзүңгиму аз».

«Нә гунаһим сөйгүдин өзгә?»
Көп издидим тапалмай түзүк.
Ярни күйләп һармиған тилни,
Боғуп қойди шу нишан үзүк.

Тәйярланди мәһкәм сиртмақ,
Әқидәмдин ешип арғамча.
Исмиңни һәр алсам тилимға,
Шуан тәгди йүзгә бир қамча.

Пүрләп келип тиқти ағзимға,
Сеғинғанда язған хәтләрни.
Санап туруп урулди тәстәк,
Сени күткән һәр саәтләрни.

Шундақ дегән иди бир дана:
«Әгәр көңүл бәрсәң бир ярға,
Таҗ кийдүрәр яки бир күни
Асалайду сени һәм дарға».

«Өкүнмәймән, яша, муһәббәт!»
Дедим пәрман алғанда җаллат.
Әҗәб чүштин ойғандим шу дәм,
Шүкри дедим тәңригә миңлап.

Қәлбим Сирлири

Һакимжан Гулиев (Қазақистан)

мәдәнийәтшунаслиқ пәнлириниң намзати

Көплигән иҗадкарларниң «Бир Сирлиқ, Сәккиз Қирлиқ» болидидиғанлиғи һәммимизгә мәлум.

Рәссамларниң шеир язидиғанлиқи, артисларниң рәсим сизидиғанлиқи, шаирларниң нахша ейтидиғанлиқи тоғрисида көп мисалларни кәлтүрүшкә болиду. Атақлиқ рәссам Шагал өзидин кейин наһайити көп шеирларни қалдуруп кәтти, улар идишист поезиясиниң антологийигәсигә киргүзүлди. Шундақла Рус рәссами Федотовму шеир билән балилиқ дәвридин башлап шуғулланған. Уйғур рәссамлири арисидиму ундақ талантлиқ «Икки Илһамға» егә адәмләрму аз әмәс. Көрүнәрлик рәссам М.һетахунов проза жанирида му үнүмлүк әмгәк қилди. Униң «Әлвида Яз» романини оқурмәнләр яқтуруп оқуйду.

Дуняға мәшһур, талантлиқ рәссам Леким Ибрагимовниму шундақ кишиләр қатарида көргили болиду. У өзигә хас иҗадийити билән хәлқарада қолға кәлтүргән утуқлири һәққидә, Қазақистандики Уйғурлар «Уйғур Авази»гезити арқилиқ хәвәрдар болуп турған иди. Йеқиндила униң дунядики әң йоған полотноси, («Мега Картина») Явропада вә Өзбекистанда көргәзмә қилинғанлиқи, сәнәтшунаслар вә сәнәтхумарлар тәрипидин наһайити юқири баһа берилгәнлики тоғрисидиму хәвәрләр бесилған иди. Бүгүнки күндә, Леким Ибрагимовни профессор, Өзбекистан бәдиий академийәсиниң академики, Русийә бәдиий академийәсиниң пәхрий әзаси вә Өзбекистан хәлқ рәссами сүпитидә тонуймиз. Униң әсәрлири пүтүн дуняға тарқилип, көплигән чәт әлләрниң музейида вә шәхсий архиплирида сақлинип келиватқанлиқиниму Уйғур җамаәтчилики билиду.

Бирақ, униң шеирийәт билән шуғуллинидиғанлиқини көпинчә кишиләр билмәслики мумкин. У рәссамчилиқ билән бир қатарда шеир йезишниму адәт қиливалған. Өзиниң пәлсәпиви ойлирини пәқәт мой қәләм вә матада рәсим тәқлидидә тәсвирләпла қалмай, йәнә сия қәләм арқилиқ шеир йезип, қәғәздиму падиләшни мувапиқ көриду. Бу иҗадий хизмәтниң нәтиҗиси 1997 —йили Шивитсарийәдә шеирлар топлими болуп нәшр қилиниду. Рәссамниң ейтиши бойичә, бу шеирларда өзиниң иҗадкар сүпитидә дуняға болған көз қариши әкс әттүрүлгән икән.

– Париждики луврда бирму шәрқ рәссамлириниң әмгики йоқ, бирақ мениң шеирлар топлимимни улар қобул қилди, мениң

үчүн бу бир бәхт !– дәйду рәссам билән болған бир сөһбәттә.

– Бу шеирларни символистлар истилида яздим. Мәсилән, мундақ мисралар бар «келәчәкни издәп мән, қайттим өтмүшкә». Китабни немис тилиға тәрҗимә қилип, нәшр қилишқа Фридрих Хитчер ярдәм қилди. Бу киши Чингиз Айтматовниң тәрҗимани болған икән.

– Бу мәшһур шаир билән йеқин арилишип, достлашқинимизниң нәтиҗисидә бу ишлар әмәлгә ашқан иди,– дәп миннәтдарлиқ билән Чингиз Айтматовни әсләйду рәссам.

– Һазирқи дәврдә, шеирийәт дунясидики иҗадийитиңиз давамлишиватамду? дегән соалға у мундақ җаваб бериду:

– Һазир шеирни язмайдиған болдум, сәвәби вақтим йоқ. Асасән мән шеирни, кәйпиятим наһайити еғир болғандила язимән, «наһайити еғир» дегән сөзни алайитән,тәкитлигүм келиду. Сәвәби мени һәр вақит муң басиду, миҗәзим шундақ. Маңа даим нәтиҗилик бирму әсәр яратмиғандәкла сезилиду.

Бирақ, мән рәссамниң сөзидә мундақ бир зиддийәтни байқидим. Униң билән мән қириқ йиллиқ дост, Алмутадики рәссамчилиқ мәктипидә билләә оқудуқ, андин у Ташкәнт шәһиригә алий оқуш орниға кәткәндин кейинму, аримиздики мунасивәт үзүлмәй давамлишип келиватиду. Лекимни барлиқ кишиләр аддий, хуш–хой, муамилиси очуқ, һәрқандақ адәм билән чиқишалайдиған адәм дәп тонуйду. Мәнму униң муңлинип йүргән вақитлирини байқимидим. Бәлки бу кәйпиятини у һеч кимгә көрсәтмәй йүргәнду. Лекин, кечиси уйқусиниң кәлмәйдиғанлиқини даим ейтип йүрәтти. Ундақ әһвалда рәссам, уйқуниң орниға Уйғур музикисини тиңшап ләззәт алидикән.

Һәқиқәтәнму униң « маңа даим, оңушлуқ бирму әсәр яратмиғандәкла сезилиду.» дегән чүшәнчисигә тамамән қошулмаймән. Бу пәқәт униң кәмтәрликини билдүридиған алий пәзилити дәп чүшиниш керәк. Униңдин кейин, мениң байқишим бойичә, талантлиқ иҗадкарлар, һеч қачан өз әсәрлиригә қанаәтләнмәйдикән. Чүнки иҗадийитигә мәст болған иҗадкарларниң тәрәққий келиши мумкин әмәс. Мана шундақ бир талантлиқ рәссам ибрагимов лекимниң йеқинда чимкәнт шәһиридә «Қәлбим Сирлири»(мое открвение) намлиқ китаби Рус тилида йоруқ көрди. Бу қетим униң шеирлири Рус тилида бесилған иди. Китабниң нәшр қилинишини Чимкәнт шәһириниң байвәччилири өз һәддисигә алған икән. Бу һәқтә китабта һеч қандақ мәлумат йоқ. Бу йәрдә мундақ бир ечинарлиқ нәрсини ейтқум келиду. Уйғурлар арисидики байвәччилиримизниң, тәсвирий сәнәткә болған һесдашлиқи техи кәм, ғәмхорлуқ қолини сунуватқан һиммәтчиләр бәк аз вә йоқ десәкму болиду. Бу китабниң алаһидиликини төвәндикидәк бир нәччә җәһәттин йиғинчақлашқа болиду.

Биринчидин, китабниң шәкли алаһидә өлчәмгә егә болуп, узунчақ шәкли көзгә алаһидә челиқиду. Иккинчидин, шеирларниң текистлири адәттики басма һәрпләр билән бесилмиған болуп улар рәссамниң қоли билән йезилған. Һәр бир мисра рәссамниң графики билән безәлгән. Рәссим яки тәсвирләр шеир мисралири билән бири – биригә билән зич бағлинип, бир туташ гәвдини шәкилләндүргән. Рәссимни яки текистни бир –биридин айрип қарашқа болмайду. Әлвәттә бу йәрдә рәссамниң алаһидә әркин ишлигән өзигә хас график услуби қоллинилған.

Китаб муқавида ишләткән аддийлиқ, бәтләрдики кәскин вә ақ–қара рәңләр китабниң бәдиий қиммитини юқири көтүрүп, униң өзигә хас алаһидиликини алаһидә намаян қилиду. Омуми җәһәттин ейтқанда, уни бир тәрәптин– юқири дәриҗилик басма график әсири дәп қарисақ, иккинчи тәрәптин болса пәлсәпилик чүшәнчигә егә һөснхәт билән йезилған, қол язмилиқ шеирлар дәпму қарашқа болиду.

Нәтиҗидә, Лким Ибрагимовниң қәлими вә пәлсәпиви чүшәнчисиниң мәһсули болған йеңи бир әсәр дуняға кәлди. Китабни қолиға елип оқуған оқурмәнләрни, рәссамниң маһирлиқ билән сизған рәсимлири вә чоңқур пәлсәпивилик чүшәнчилири шәк–шубһисиз йүрәклирини тәвритидиғанлиқиға гуманим йоқ.

Бу китаб Уйғур тилида нәшр қилинған болса, рәссамниң Уйғур тили вә әдәбиятимизға қошқан төһписи техиму бүйүк болатти.

Бу пикримни муәллипкә ейтқинимда, бу китабни тиз вақитта ана тилимиз болған Уйғур тилдиму нәшр қилип, ана вәтән вә дуняниң башқа йәрлиридә яшаватқан Уйғур қериндашлиримизниң һузуриға сунуш арзуси барлиқини сөзлиди.

Гүл Нахшиси

Җибран Хелил Җибран (Ливан)

Мән – тәбиәт авазидин яңриған вә қайтиланған бир еғиз яхши сөз.
Мән – көк өгзидин йешил гиләмгә сарқип чүшкән бир тал юлтуз.
Мән шундақ елиментларниң қизидурмәнки,
Қиш уларға һамилидар болған, әтияз уларни туғқан.
Мән язниң қучиқида өскән вә күзниң төшикидә уйқуға кәткән.
Мән һәр сәһәр таң шамили билән қошулуп, йоруқлуқниң кәлгәнликини җакарлаймән.
Кәчқурун болса, қушлар билән бирликтә йәнә шу йоруқлуқни узитип қоймән.
Далалар мениң рәңлирим билән безәлгән.
Һаваму мениң хушбуй һидлирим билән толған.
Шәбнәм мениң шарабим. Мән қушларниң авазини зән қоюп тиңшаймән, япйешил отларниң ритимлиқ шилдирлашлириға җөр болуп, уссулға чүшүп кетимән.
Мән – ашиқларниң совғити.
Мән – яришимлиқ той чәмбирики.
Мән – хушал дәмләрниң хатириси.
Мән – тирикләрниң кәткәнләргә ахирқи һәдийәси.
Мән – хушал вә ғәмкин дәмләрниң охшашла бир парчиси.
Лекин, мән даим егиз көккә нәзәр селип, йоруқ нурни көримәнки, бешимни төвән селип, сайәмгә қарап турмаймән.
Мана бу дәл инсанлар чоқум мәндин өгинишкә тегишлик бир һекмәт.

Ингилизчидин Фәруқ Таран тәрҗимиси

Лифт Ичидә Идуқ

Жаркко Тонтти (Финландийә)

Лифт ичидә идуқ,
Даим сән билән биргә,
Акоптики бомбидәк сәнтүрүлгәндиму
Ишәнчим камил,
Мусабиқә машинилиридәк доқмуштики кишиләргә қарап кәлгән,
Әң бихәтәр хилида, ишикләр ваңилдайду
Беләтләр тәкшүрүлиду (бина егиз һәм һәшәмәтлик)

Пәләмпәйләр тақиветилгән.
Бурун сән билән биллә чиққанидим юқириға,
Әң егиз қәвәткә, гүлдүрләватқан бетонларға, өгзиләргә вә һаваларға,
Йерип өтүп түтүн вә туманларни, гүңгүртсиман сериқ зиққа булутларни,
Бөсүп өтүп бир көк қәғәзлик йәршариға оралған ялғанларни,

Бурун сән билән биргә сәнтүрүлүп өткәндиим
Рәсмий қистаңчиликни, бүгүн
Кечә, күндүздинму йоруқрақ
Сән билән биргә
Өрлимәк һәр вақит парлақрақ.

Ингилизчидин Мурат Орхун тәржимиси

Икки Шеир

Халил Ибраһим Өзжан (Түркийә)

Гобидә Ямғур

Титригән қоллиримда түнәйду
Қар бир һаза ичидә
Күндүзлири отларниң ичидин тепивалған
Оқниң учи

Жимжитлиқ ичидә гоби
Демисиму кечә
Бир йопуқ йепилиду заманниң хирисидин жимжитқинә

Шиддәт билән яғиду ақ өйниң үстигә
Қутулған вақиттин сүзүлүп
Һәддини билмәс самадин гобидә ямғур

Иңрашлири билән ичини төккән асман
Сәл туруп аччиғидин яниду дәймән
Әмма йоқ
Учришиши хиялини арилаштурған боран билән техиму шиддәтлишип

Тамчилириға арилаштуриду худди яз ахшимидин биваситә қишқа
Растчил болалмайду арилириға киргән, билингән йүзүм

Нәччә күндүр бир еғиздин тәкрарлиған шамниң авази
Кечидин қалған аваз болуп қалиду ақ өйниң ичидә
Ятидиған йерини издәйду суат қарантай
Түникә мәшлиридин йейилған тезәк пурақлириниң арисида

Саәтләрдә һарған, унутқан хатириләр ичидә гобидә
Ялғузлуққа беғишланған бир тағ бағрида туримән
Күнни көмгән йәрдә түнигән бүркүтләр билән бирликтә
Чақниған муңлуқ нахшилирим ичидә қәһриманлар сизимән
Зиярәт дәптиримгә гөдәкләрләрчә.

Иссқ Көл Қирғақлирида

Ашиқниң сөзини йол кесиду,
Көләңгиләр уриду бир тәрәптин, та қәдимдин,
Сораққа йәр йоқ!

Хенилиқ бир һәсрәт өтмүши билән кәлгүси арисида сүртүлгән,
Пешанәмниң оттурсида қанлиқ бармақ изи,
Тәңритағ итәклиригә қорқутар ялғанни.
«Тағ тағни көтүриду әмма азабтин әмәс һаят»
Қудуқ ағзида парқириған суниң тегидә көз,
Ақ чачлиқ муң ичидә манасчи.

Сөзүм бөлүнгәндә айрилған заманға,
Көк тәңри билән көрүшкәндә хакасялиқ бир түрк,
Ботка көз йеши вә башқа нәрсиләр,
Инчикә тилсиз бир иллиқ қарашла,
Көзидә юлтузлар чақнайду.

Рәнжимәк үчүн әмәс, яқ миң қетим яқ,
Хиял орманлиқида қонғинимиз чүшләрдин ойғанғили,
Узун болди, һәммә нәрсә мужмәлликкә айлиниш алдида икән һаят.

Түркчидин Мурат Орхун Уйғурчилаштурған

Әлвида, Мениң Баһарим

һекайә

Гүлбәһрәм Хошаева (Қазақистан)

Мәзкур һекайәмни аләмдин мәзгилсиз өткән қәләмдаш акам абдумежит вә униң рәпиқиси мәрийәм дөләтовлар хатирисигә беғишлаймән.

Аптобуси күтүп қалғачқа, ишқа сәл кечикипрақ кәлдим. Сейитҗан техи кәлмигән икән. Ишқа киришимгә ишикни бири чәкти.

Бөлүмгә кирип кәлгән қизни көрүп, йүриким жиғғидә қилип қалди. Чүнки у Баһаргүлгә қуюп қойғандәк охшатти. Баһаргүлниңкигә охшаш йоған, чирайлиқ көзләр, қап–қара қоюқ қаш–кирпикләр, апақ сүзүк үз... «това, муну қизниң аписиға охшиғинини қара. Уни көрмигинимгә икки йилчә болған. Хойму тат- лиқ чоң болуп қаптикән...» дәп ойлидим.

– Кәчүрисиз, дадам бир яққа чиқип кәт- тимикинә, — деди қиз аманлашқандин кейин сәл қисилғандәк қилип.

– Бу яққа келиң, укам, Сейитҗан техи кәл-миди. Бир аз күтүп туруң, келип қалар, — дәп орундуққа олтурушни тәклип қилдим. Бу Сейитҗанниң қизи Муқәддәс иди. Чирайи ғәмкин, көзлирини яш әгип турған қизни ашу бир қайғулуқ күни қалаймиқанчилиқта көргән идим. Һазир дәр-қәмдә туруп, униң мискин көңлини алғудәк бирәр еғиз сөз тапалмай аваримән.

– Алдираймән. Қаһарни мәктәпкә апиришим керәк... дадам әтигәндә кетиведи. Ишқа кәттимикин дәп ойлиған идим...

– Әлвәттә, һазир келиши керәк. Бир нәрсә керәкмиди, Муқәддәс? Мумкин болса мән ярдәм қилармән?

– Яқ, яқ. Рәһмәт. Апамниң һөҗҗәтлириниң арисидин муну хәтни тепивалған идим, — униң қоллири титрәп, сомкисидин келин конверт чиқарди. — Дадамға язған икән... кәчқурунғичә тақәт қилалмай, ишиға елип кәлгән идим...

Униң авази һәр бир сөзни ейтқанда, дирилдап, қайғу–һәсрәт арилаш чиқивататти. Һазир бирла еғиз гәп қилса йиғливетишкә тәйярла турғандәк. Униңға гәпниң һаҗитиму болмиди. Хәтни маңа узатқучә көзлиридин яш урғуп чиқипму үлгүрди. «Хәп, муну қизниң дәрдкә чөкүп кәткинини қара. Вай, худайимән, бәндәңгә рәһим қилмиған икәнсән...» йүрәк–бағрим езилип, тит–тит болдум, лекин өзүмни аранла тутуп:

– Муқәддәс, ундақ қилмаң. Өзиңиз ағрип қалисиз. Дадиңизни, укиңизни аяң. Сизгә қа-рап, дадиңизму ағрип қалса, қандақ қилисиз? — Дәп көзидики яшни сүрттүм. У чөчүгәндәк дәрһал маңа қариди. Әтималим, дадисиниңму ағрип келишидин қорқуп кәткән болуши ке-рәк. У үз–көзини сүртүп, орнидин турдидә:

– Һәдә, муну хәтни дадамдин илгири уку-

валдим. У мени кәчүрәр. Апамниң ахирқи дәқиқилиридә язған нәрсисини қолумға елип, ичини ачмай чидиялмидим. Илтимас, сизму оқуп чиқиң. Мумкин болса дадамға һазирчә көрсәтмәй турарсиз. Униң сәвәби кейинки вақитларда униң йүрики ағрип, икки қетим дохтур чақирдуқ. Апамниң хетини оқуп, йәнә ағрип қалмисун дәймина, —деди у маңа қарап.

—Мақул, Муқәддәс. Мән хәтни оқуп чиқай, лазим болса, кейинчирәк берәрмиз, — дедим уни ишиккичә узитиветип.

Қолумдики хәтни йә оқуп чиқишимни, йә алди билән Сейитжанға беришимни бил-мәй, бир дәқиқә ойлинип олтурдум. Анисидин мәзгилсиз жуда болған муну қизниң ечинишлиқ қияпити, бу жудалиқтин әс–һошиға келәлмәй йүрүп, дадисидин әнсириши мениң дилимни езип, вәйран қиливәткән иди. Мән яхши билгән бу аилә, зиммисигә чүшкән бәхтсизлик көз алдимдин бир–бирләп өтүшкә башлиди.

֍ ֍ ֍ ֍ ֍

Дәсләп бу карханиға ишқа кәлгән йили Сейитжан мушу бөлүмдә ишләветипту. У чағда Муқәддәс 4–5 яшларда иди. Баһаргүл Муқәддәсни йетиләп пат–патла бизниң йенимизға кирип келидиған. Егиз бойлуқ, оруқрақ кәлгән, иллиқ йүзлүк бу чирайлиқ аял билән пәйдин–пәй техиму йеқинрақ тонуштуқ. У наһайити ақ көңүл, кичик пеил, меһрибан вә ажайип меһмандост инсан икән.

– Сиз қандақ тәләйлик адәм, Сейитжан. Баһаргүл охшаш қизни қандақ айландурувалдиңиз, — дәп бәзидә чеқишип қояттим.

– Вай, сизму дәйсиз–дә. Маңа яхшилап қаримамсиз. Өзүм шунчә яхши йигит туруп Баһаргүлгә қандақ алдинип қалдим, дәп һәйран болуп йүрсәм, — дәп уму чеқишатти. Һәқиқәтән бу икки жүп бир–биригә тил тәк-кидәк дәрижидә яришип туратти. Кейинчирәк уларниң оғли Қаһар туғулуп, бәхт үстигә бәхт қошулди. Сейитжан арзу қилған оғлиниң татлиқ қилиқлири билән ай вә йилларниң өтүп кәткининиму байқимай йүрди. Баһаргүл болса аилисидики әң қиммәтлик адәмләрниң көңлидин чиқишқа тиришатти.

Сейитжан ақ көңүл, хуш чақ–чақ һәр қан-дақ ишни пухта қилидиған, қолидин кәлсә, һәммигила ярдәм қилишқа тәйяр болғачқа, коллективму уни һөрмәтләйтти. У бөлүмгә һәмишә хуш кәйпиятта кирип келидиған. Буниңға униң аилидики бәхти сәвәбкар икәнликини чүшинип, уларға чин көңлүмдин қизиқаттим. Һәммә нәрсә өз йолида, Сейитжанму адәттики тирикчилик билән бәнд болуп, вақит силиқ өтүвататти.

Өткән йил кириши билән Сейитжанниң кәйпияти сәл бузулуп, гәп анчивала хуш яқмас болуп қалди. Ишқа кечикип келип, әтигән кетип қелип, өзи билән өзи болуп йүргинигә хели вақит болғачқа:

– Сейитжан, сизгә немә болди. Бирәр көңүлсиз әһвал болуп қалдиму йә? — Дәп соридим.

– Яқ, яқ. Һәммиси дурус,– деди у дәсләп гәп қилғуси кәлмигәндәк. Кейин сәл ойлинип туруп:

– Баһаргүлниң сақлиқи яхши болмай йүриду. Дохтурханиға чүшүп қалди, — дәп қошуп қойди. Мәнму адәм балисиниң бирдә ағрип, бирдә сақийип йүрүшини адәттики иш дәп биләттим.

– Ағриған адәм сақийип қалиду. Униңға анчивала қайғуруп кәтмәң, униңдин көрә қача ююш, тамақ пишуруш еғир келиватиду, десиңизчу, — дәп көңлини алмақчи болдум.

У маңа бир аз қарап турди–дә:

– Әлвәттә, сақийиду. Жәзмән сақийиду,– дәп қоюп, чапсан талаға чиқип кәтти.

Вақит шундақ өтүвәрди. Һәш–пәш дегүчә күз кетип, қишму кәлди. Сейитжанниң чи-райидики күлкә, хуш чақ–чақилириниң үзүл–кесил йоқап кәткәнлики, икки– үч күнләп ишқа кәлмәй қалидиғанлиқи, һәмишә уйқусиз адәмдәк қапақлириниң ишшип йүри-диғанлиқиға өгинипту қалған идуқ. У кәлсә–кәлмәс нәрсигә терикидиған, иш

бабидики бәзи соалларғиму хуш яқмаслиқ билән жаваб беридиған болувалғачқа, униңдин бирәр нәрсә тоғрилиқ сорашқиму петиналмай йүрдуқ. Илгири Баһаргүл тоғрилиқ сөз чиқса, ечилип кетидиған Сейитжан, һазир у тоғрилиқ гәп қилмасликқа вә сөзни башқа мавзуға йөткәшкә тиришатти.

Һәр ким өз тирикчилики билән бәнд болуп йүгүрүшүп йүрүп, Сейитжанниң бу әһвали Баһаргүлниң әһвалиниң мүшкүллүкигә бағлиқ икәнликини, дохтурларниң униңға Баһаргүлниң сақийишиниң мумкин әмәсликини ейтқанлиқини биз – бәндиләр нәмдинму биләйли. Бу униң дәл дохтурларниң еғир һөкүми билән һеч келишәлмәй, өзиниң бар амалидин пайдилинип, тевип, екстрасенс, молла дегәнләрниң һәммисигә көрситип, Баһаргүлни «өлүм» охшаш дәһшәттин сақлап қелиш үчүн күрәш йүргүзүватқан пәйти икән.

Уни дәп, буни дәп йүрүп һәш–пәш дегүчә әтияз келип қалди. Күн хелила иссип, йәр–жаһан көклитиватәтти. Йеқин туғқанлиримизниң бири дохтурханиға чүшүп келип, шәнбә күни уни йоқлап кәлмәкчи болуп маңдим. Дохтурхана һойлисиға әмдила кирип келиведим, көзүм маңа қариму–қарши чоңла бирини көтүрүвалған адәмгә чүшти. Униңға йол бериш үчүн чәткә бурулуп, өз көзүмгә өзүм ишәнмәй қалдим. Алдимда Сейитжан туратти. Мән һодуққинимдин:

– С... – дәп ағзимни ечишимға у ялвурғандәк «гәп қилмаң» дәп ишарәт қилди. Униң көзлири яш...

Бу көрүнүш маңа шунчилик тәсир қилдики, теним шүркүнүп, бирдә музлап, бирдә иссип, аяқ–қолумдин жан үзүлгәндәк, узақ вақит қозғилалмай қалдим. «Сейитжанни шу дәрижидә өзгәртивәткән мушу дәрд икәндә... Баһаргүлни ағриқ дегүси кәлмәй, яман сөзләрдин қорунған, һәммә дәрдини ичигә сиңдүрүп йүргән икән-дә бу бичарә» дегән ойлар вә байиқи сөрүн әһвал мениң көңлүмни алақзадә қилатти.

Дүшәнбә күни Сейитжан ишқа кәлмиди. Йәнә икки күндин кейин болса ханимизға Баһаргүл тоғрилиқ дәһшәтлик хәвәр келип йәтти. Бу хәвәр, биз — Сейитжан билән Баһаргүлни яхши билидиғанлар үчүн — қуяшлиқ күни асманда чақмақ чаққандәк тәсир қилди.

Коллектип болуп мәзгилсиз солған гүлни узитишқа қатнаштуқ. Бу күнлири уларни билидиған һәр қандақ адәм чоңқур қайғуруш вә матәмдә болди. Уруқ–туғқанлириниң, қизи Муқәддәсниң, һәтта кичиккинә Қаһарниң һәсрәт билән йиғлишиға чидап туруш мумкин әмәс иди. Сейитжан болса мүкчийип, болған вәқәгә техичә ишәнмәй, һәтта әһвални толуқ чүшәнмәйватқан көрүнүши билән әтраптикиләрни тәшвишкә салатти. Юрт чоңлири униң алла таала игимизниң әмригә қарши чиқиш еғир гунаһ икәнликини, әр кишиниң һәр қандақ вәзийәттә чидашчан болуши лазимлиқини ядиға селип, тәсәлли берәтти.

Өлгәнниң кәйнидин өлүвелиш мумкинмиди? Өрүп–адәт, рәсим–қаидә бойичә һәммә ишларму түгиди. Сейитжан икки балиси билән ялғуз қалди. Тирик бәндиләргә һаятни давамлаштурмақ керәк. Буму ашу рәһимсиз һаят қануни...

Еғир күнләр түгәп, еғир ишлар бесилғандин кейин Сейитжан аста бөлүмгә кирип кәлди. Биллә ишлигән йиллар ичидә униң билән һәқиқәтәнму ака–сиңилдәк болуп кәткән идуқ. У һеч нәрсә ейтмисиму, бир йил ичидә йиғилип кәткән дәрдини көзидин тохтимай еқиватқан әләм яшлири бир–бирләп баян қиливатқандәк иди.

– Дохтурлар «узақ вә бир нәччә қетим тәкшүргәндин кейин әһвални ейтти. Амма мениң у тоғрилиқ аңлиғумму кәлмәй, униң һаяти үчүн давалитишқа давам қилдим. Һәр қанчә еғир әһвалдин мениң Баһаргүлгә болған һес–туйғулирим улуқтәк, улар сөзсиз йеңип чиқидиғандәк, үмид билән йүрдүм. Дохтурлардин әң ахирқи имканийәтләрдин пайдилинишини, Баһаргүлни сақлап қелишқа өзүмдә бар, һәтта йоқ мумкинчиликләрдин пайдилинишқа тәйяр икәнликимни ейтип, илтимас қилдим. Әпсус, мениң тиришқанлирим униң һаятини пәқәт

бир нәччә айға узартишқа йәтти... немә үчүн? Немә үчүн бу даваси йоқ кесәл мениң Баһаргүлүмгә чаплашти, дегән соалға нәччилигән таңларни җаваб издәп атқуздум. Қисқиси, мән уни сақлап қалалмидим...

Сейитҗан уһ үстигә уһ тартатти. Мән униң униңсизму азаблиниватқан дилини техиму азаблимамақ үчүн Баһаргүл тоғрилиқ һеч нәрсә соримасқа, илаҗи болса гәпни башқа яққа бурашқа һәрикәт қилдим. У хелиғичә җим олтуруп, бир нуқтиға қадилип қалди. Андин:

– Йеқинда Баһаргүлни дохтурханидин өйгә елип маңған күни учрап қалдиңизғу. Бирәр тонуш адәмниң үнини аңлап, өз әһвалидин хиҗаләт болмисун дәп сиз биләнму сөзләшмигән идим. Ахирқи икки күн ичидә униң томурлирида дориму маңмай қалди. Униң көзлириниң нури өчүп, мидирлашқиму мағдури йоқ иди. Пәқәт шу чағда мениң Баһаримниң ахирқи дәмлири икәнликини иқрар қилишқа мәҗбур болдум. Ахири мән бу аччиқ һәқиқәттин қечип қутулалмидим, халас. Униңға немиму дәп өйгә әкетимән дәп пай – петәк болуп йүргән чеғимда, у маңа балиларниң йенида бир аз йүргүси келидиғанлиқини ейтип, пичирлиди.

– Әлвәттә, дәм елиш күнлири өйдә болғиниңиз яхши,– дедим вә машина чақиришқиму тақәт қилмай, уни авайлап қолумға елип, көтүрүп чиқип кәттим. Мән уни та өйигичә көтүрүп бардим. Дохтурхана билән бизниң өй арилиқи анчивала йирақ әмәсқу. Мәсилә униңдиму әмәс. Қолумға Баһаргүлни елишим билән шадлиқидин қайғуси тола бу йоруқ дунядин ваз кәчтим. Бүгүнгичә арзу қилған татлиқ хияллирим, Баһаргүл билән биллә өткүзгән аҗайип бәхтлик вақитлирим көз алдимда мени дәпсәндә қилип, көккә учқандәк болди. Чүнки өткән йилила қизил гүлдәк ечилип турған Баһаримда нә мағдур, нә салмақ қалмиған иди. У күни худаниң маңа Баһарим билән хошлишиш үчүн бәргән ахирқи имканийити ашу хил болди. Баһаргүлүмниң униңсизму зедиләнгән тенини ағритивалмас үчүн уни авайлап тутуп, өзүмни бирдә билип, бирдә билмәй келиватимән. Өзүмни тутуш үчүн қанчә тиришсамму, көзүмдики яшлар бир тохтимай ақмақта иди. Йол бойи яратқан игимиздин «аһ худайим! Мән саңа немә гунаһ қилдим? Немә үчүн дунядики әң қиммәт адимимдин җуда қилиш җазасини мувапиқ көрдүң? Баһаримни муну дәһшәтлик һалға селиштин башқа чарәң йоқимиди сениң? Мәқситиң мени зарлитиш болса тиликиң орунланди. Әмди мениң ялғуз тиликимни орунлаштин баш тартмиғин. Баһаргүлни ахирқи қетим тутқан қоллиримни әстин чиқмас қилип талдурғин. Шунчилик талдурки, уни һәр күни көтүрүп йүргәндәк сезип йүрәй, улуғ игәм», — дәп соридим. Әмма худайим мениңдин тамамән йүз өригән икән. Бу тиликимниму қобул қилмиди. Чүнки мениң Баһаримниң тени пахтидәк йеник болуп, қол талдурғидәк салмиғи қалмиған икән...

– Өзиңизни тутуң дедимғу, Сейитҗан. Баһаргүл сизгә алтундәк икки ялдама қалдуруп кәтти. Уларни чоң қилиш әмди сизниң бешиңизда. Балилар тоғрилиқму ойлап қоюң,– дәп уни басқандәк болимән.

– Муқәддәсниң алдида өзүмни гунаһкар сезимән. Униң алдида ялғанчи болуп қалдим. Аписи...у «аписи өлгәндин кейин» дегән сөзни ейталмиди. Сейитҗан йәнә бир пәс чекисини чиң бесип олтурди вә аста авазда сөзини давам қилди.

– У күни Муқәддәс он бәш яшқа толған. Баһаргүл дохтурханида. Әһвали күндин–күнгә еғирлишиватқан пәйт. Кәйпиятим қандақ икәнликини билисиз. Тәқдир маңа өйгә киргәндә балиларға анисиниң әһвалини яхши дәп ейтишқа, Баһаргүлниң алдида күлүмсирәп туруп чөчәктики «бәхтлик һаят» тоғрилиқ сөзләш охшаш еғир вәзипә йүклиди.

Пәқәт кечиси ялғуз бөлүмгә киргәндин кейин бу дәрдлиримни төкидиған җай тапалмай, биарам болуп, таңни қандақ атқузивалидиғиним бир өзүмгә вә бир аллаға мәлум иди.

Ахшими Баһаргүлниң йенида болған идим. У «муқәддәсниң туғулған күнини дастихан йейип, мән бардәк өткүзүшкә

тиришиң. Өзи бөләкчила назуклишип кәтти. Азрақ болсиму көңли көтүрүлүп қалсун», дәп илтимас қилған иди.

Бу күнлири мениңдә нәдиму кәйпият болсун. Һәр һалда әтигәнирәк туруп, үстәлгә бир нәрсиләрни тизип, тәйярлимақ болдум. Муқәддәс турғичә униң көңлини көтүридиған гәпләрни қилмақчи болуп тәйярлиниватимән... меһманхана тәрәпкә кетип берип, униң ишики алдида тохтап қалдим. Ишик қия очуқ икән, Муқәддәс болса буқулдап йиғлаватқан икән. Униң көңлини елиш техиму қийин болуватқанлиқи һес қилдим. Һәр һалда бар ғәйритимни йиғип, униң йениға кирдим.Униңға аста йеқинлишип,бешини сийпидим.

– Бүгүн сизниң мәйримиңизғу, әхмәқ қиз. Мундақ күниму йиғламдикин? Чапсан көзиңиздики яшни сүртүп, қандақ совға халайдиғанлиқиңизни ейтиң. Апиңиз өзиңиз халиған нәрсиңизни елип берәйли дәйду. Қени чапсан ейтиң – дәп тамамән хуш кәйпиятта икәнликимни ипадиләшкә бар күчүм билән тириштим. Муқәддәс бешини көтүрүп:

– Растла халиғинимни орунламсиз, дада? — Дәп сориди өпкисини техиму басалмай. Мән униң көңлини елиш йолини тапқинимға хуш болуп:

– Әлвәттә, қизим, ейтиң. Бүгүн сизниң һәр қандақ тиликиңиз мениң үчүн қанун. Қени, дадиңиз мәрд чағда сораверин,– дедим.

– Апамни сақайтип бериң, женим дада. Ялғуз тиликим шу,– деди у ялвурғандәк қилип.

Алла...мениң тилим тартилип, демим қисилғандәк болуп, бир аз туруп қалдим. Това, техи өткән йилила әркиләп, бирдә уни, бирдә буни сорап, аварә қилип йүргән қизимизниң юмран қәлбини, оңайла ғәм–қайғу бесивалғини йүрикимни хәнҗәр билән тиливәткәндәк һес қилдим.

– Ундақ болса тиликим орунланди дәвериң. Сәвәби, апиңиз аз күндә сақийип чиқиду. Буниңдин башқа нәрсә сораң, соримисиңиз, кечикип қалисиз. Мән ялтийип қелишим мумкин,– дегән болуп, униңға ялған вәдәмни бәрдим.

Униң мискин чирайи өзгирип, көзлиридә үмид учқунлири пәйда болғандәк болдию, дәрһал йәнә муңланди.

– Ундақ болса апам немишқа орнидин туралмай қалди?

У йәнә маңа тәлмүрүп қариди.

– Бу тәбиий һаләт әмәсму. Есиңиздиму ахирқи қетим чәт әлдин алдурған дорини дохтурлар, «бу интайин күчлүк дора. Дәсләп организмни осаллитип, андин яхши қилиду» – демигәнмиди...– дедим бу «чөчәк»ниң ядимға чүшкинигә хуш болуп.

У орнидин сәкрәп дегүдәк турди–дә, кичик вақтидикидәк бойнумни чиң қучақлап:

– Рәһмәт, дада, бу соғиңизни мәңгү унтумаймән.

У күни Қаһарни әгәштүрүп Баһаргүлгә бардуқ. Әң тәсирлик йери, аписиму, худди мениң билән келишивалғандәк, уларни орун–көрписини йиғиветип күткән икән. Баһаргүлниң аяқ–қоли титрәп, аранла туруватқинини билип турдум. Униң әң ахирқи нәписидиму анилиқ бурчини өтәп, өзиниң әһвалини қоюп, балиларни ойлаватқинини көрүп, ич–ичимдин тәврәндим...

Әң дәһшити, Муқәддәсниң туғулған күнидин кейин у пәқәтла бәш күн яшиди...

Муқәддәскә бәргән вәдәм әнә шундақ аяғлашти.Униң көзигә тикилип қарашқа, һәтта бирәр еғиз сөз қилишқа петиналмай йүримән. Һә, униң йиғиси түгимәк турмақ, күндин–күнгә күчийиватқандәк қилиду...

Мән Сейитҗанниң йүрикидики яриниң қанчилик дәриҗидә чоңқур икәнликини сәзсәмму, уни бәзләшкә һәрикәт қиливатимән. Амма маңа қулақ селиватқан у йоқ. Халиса җим болуп қалиду, һә халиса Баһаргүл тоғрилиқ тохтимай сөзләп кетиду.

– Аһ, худа! Баһаргүлниң мени ташлап у дуняға йүрүп кетидиғинини хиялимғиму кәлтүрмигән икәнмән. Әтималим, Баһаргүл билән өткүзүватқан өмрүмни мәңгүлүк дәп ойлисам керәк, униң алдида кәчүрүлмәс гунаһкар болупму үлгүргән идим.

У күни бизниң һаятқа биллә қәдәм басқинимизға он төт йил болған иди. Биз бу күнни һәр йили алаһидә хатириләйттуқ. Адәттикидәк Баһаргүлгә алған соғамни

тәйярлап қоюп, өйгә маңғили олтурсам, ишханиға ағиниләрдин иккиси кирип кәлди. Улар йәнә бир ағинимизниң өз өйидә күтүватқинини ейтип, мениму чақирди. Әһвални чүшәндургән идим. «Вай бари–йоқи йерим саәт кечикисәнғу. Пәқәт пива ичип қайтимиз. Аңғичә Баһаргүл қечип кәтмәйдиғу» дәп турувалди. Мән дәсләп һәр бәш минутта саәткә қарап олтурған идим. Алди билән пива, андин күчлүклүкини ичип олтуруп саәтниң он икки болуп кәткининиму билмәй қайтимән. Мән пешанәмгә бир уруп, өйгә йүгүрдүм. Баһаргүл дастиханни йейип қоюп, күтүп олтурған икән. Йиғидин қизарған көзлирини көрүп, дәрһал көңлини алмақчи болуп, соғамни тапшурушқа тәмшәлдим. Муну шәрмәндичиликни қаримамсиз, униңға

Алған әң чирайлиқ гүлдәстәм ағинәмниң өйидә, һә қиммәт баһалиқ әтирниң қутиси мениңдә, өзи қәйәргидур чүшүп қалған икән. Баһаргүлниң кәйпиятини өзиңиз тәсәввурқилиң! Мән униң алдида миң кәчүрүм соридим, әлвәттә. Бу тәндиши йоқ гунаһимни өтәш пәйтини күтүп йүрдүм. Пәләкниң гәрдишини көрмәмсиз. Мән нөвәттики мәйримимизгә өзүм дастихан йейип, алаһидә тәйярлиқ көрмәкчи болуп йүргинимдә, Баһаргүлниң сағлиқи болмай, дохтурханиға чүшүп қалди. Уни дохтурханида тәбриклидим. Бу йил болса... бу йил мән йәнә униң көңлини алалмидим. Чүнки ашу бир мана бәхт һәдийә қилған күн кәлгүчә мениң Баһарим кәлмәс сәпәргә кетип үлгүрди...

* * * * *

Мениң хиялимни жириңлиған телефон авази бөлүвәтти.«Вай алла, чүш болушқа азла қаптиғу». Сейитжан техи йоқ. Ишимниму башлимидим. Хәт қолумда туриду. Бир аз ойланғандин кейин һаманәм қалған ишниң һәммисини чүштин кейиңә қалдуруп, Баһаргүлниң хетини оқуп чиқишни тоғра көрдүм. Һәқиқәтәнму Сейитжан әс–һошини йиққичә хәт тоғрилиқ гәп қилмай турғинимиз тоғра болса керәк. Һәр һалда өзигә беғишланған бу қиммәт яднамини униңдин илгири оқувалғиним үчүн мени кәчүрәр вә тоғра чүшинәр, дәп ойлаймән.

«Сейитжан! Қиммәтликим...» дәп башлапту Баһаргүл хетини.– Мән бу сөзни сиз билән биллә өткүзгән йиллар ичидә бирәр қетим үнлүк сиз аңлиғудәк ейтмиған икәнмән. Яқ, яқ, ейтқум кәлмигәнликтин әмәс, әксичә пүткүл һаятимда сизниң маңа болған барлиқ яхши мунасивәтлириңизгә бинаән мушу хил аддий вә қиммәт сөзләрни дегүм кәлсиму, һеч жүрәт қилалмайттим. Ялған дуняниң бу аламитини көрмәмсиз! Мән жүрәтлик болған, балилар хели чоң болуп, әмдики һаятимни пәқәт сизгә беғишлай дегән чағда бу ажайип сөзлирим йәнила үнлүк ейтилмай қалидиған охшайду. Чүнки бу сөзләр сизгә йәткүчә, әпсус, мән бу бивапа дуня билән хошлишипту үлгүридиған охшаймән. Һәә, әзизим, бу дуня әнә шундақ алдамчи икән. Билимән. Сиз мениң әһвалимниң қанчилик дәрижидә мүшкүл икәнликини йошуруп аварә. Мән уни сизниң чирайиңиздики муһәббәткә толуп–ташқан тәбәссумиңиз кәткән, көзлириңиздики меһир–шәпқәт чечилип турған нурлар өчкән күндин башлап билимән. Амма сиз бу һалиңизни маңа сәздүрмәсликкә тиришип, көзиңиздә ғәм турсиму чирайиңиз һәмишә күлүмсирәп туратти. Һәр қетим йеңи үмидләр билән келәттиңиз. Мени бир дәқиқә ажайип бир арзу–арманларға бөләветәттиңиз. Қизиқ йери, бәзидә сөзиңизгә һәқиқәтәнму ишинип қалаттим. Лекин сизни көзлириңизгә йошуруп қойған қайғу–муңни оқуп чиқип, йәнила һошумға келәттим. Сиз мени, мән сизни бир қариғандин кейинла чүшинидиғанлиқимизни унтудиңизму, мениң мәрданә қәһриманим. Мәнму сизниң көңлиңизни ярилимаслиққа, өзиңиз тәсвирлигән бәхтлик һаятта бәш күн болсиму яшашни арзу қилишқа бар күчүмни йиғип тириштим. Хиялимда сизниң иссиқ алиқанлириңизға қолумни селип, чирайлиқ гүлләр ечилған бағларда, сулар шарқирап аққан тағларда, ләпилдәп сирлиқ яққан юмшақ қар астида йәнә мениңишни арман қилдим.

Қандақ қилай, аяғлашмай қалған арминим

мениң. Тәқдир бизгә йүрәкләр қанғудәк бәхт қучушни язмиған икән. Әмди иккимиз дуняға әкәлгән балиларға тохтилай. Улап тоғрилиқ ейтмисам болмас. Чүнки иккимиз биллә елип маңған һаят карвини әмди ялғуз сизниң бешиңизға теңилди. Уларни чоң қилип, қатарға қошушқа, униң үчүн әң муһими өзиңизни сақлашқа мәҗбурсиз.

Муқәддәс он бәшкә толди. Бүгүн униң туғулған күни. У қизниң қәлби наһайити назук, дили оңайла азаблинидиғанлиқини билисиз. Болупму бу йил у нурғун йиғлайдиған болуп кәтти. Өткән йилқи туғулған күнидә: «достлирим келимиз дегән, силәр етибар қилмидиңлар»– дәп чатақ қилған идиғу. У чағда мән дәсләп ағрип йүргән пәйтим идиғу? Униңға «қизим, бу йилчә достлириңиз кәлмәй турсун, мениң сағлиқим болмай йүриду, келидиған йили он бәшкә толисизғу, шу чағда өзүм дастихан йейип, мәйрәмдәк өткүзүп беримән», — дәп өзүмни чағлимай, вәдә берип қоюптимән. Бу йилқи әһвалимни өзиңиз билисиз. Һәр һалда көз нурумниң кәйпияти бузулмисун дәп йенимдикиләрниң ярдими билән орун–көрпәмни йиғиветип, Муқәддәсни күтүп олтурдум. Чүшкә йеқин сиз иккисини — Муқәддәс билән Қаһарни әгәштүрүп кирип кәлдиңиз. Шу күни тәтимизниң арисида көңлидикини йошурмай сөзләватқан ялғуз Қаһар иди...

– Апа, сиз йеқинда барлиқ пәндин «бәш» алсаң, өйгә чиқип кетимән дегән идиңизғу. Бир пәндин «төт» елип қалдим. Икки–үч күндә униму түзәймән. Шу чағда дадам иккимиз сизни өйгә елип кетимиз. — Дәп аварә иди.

– Әлвәттә, қозам, әлвәттә. Икки–үч күндин кейин өйгә чиқимән,– дәп униң маңлийидин сөйүп, қолиға кәмпүт тутқуздум.

Һә, Муқәддәс иккиңларзә... әтигәндин бири көзүңларниң қурумиғинини, қапақлириңларниң ишшип кәткәнликини мениңдин йошурмақ болуп, бир тағдин, бир бағдин сөзлимәктә идиңлар.

Баятин бери Қаһарниң мениң йенимни бошитишини күтүватқан Муқәддәс:

– Яхши болуп кетипсизғу, җеним апа, — дәп мениң бойнумни қучақлиди. Мән уни бағримға тоймай бесип турувәрдим. Чүнки бу мениң қозамни бағримға ахирқи қетим бесиватқинимни у билмигини билән өзүм биләттим... униң юмран йүрикиниң чапсан–чапсан соқушини, маңа көрсәткүси кәлмигән көз яшлириниң йүрәк–бағрини ююп өтүп, ички әзалирини өксүтиватқанлиғини, өпкисини техила басалмай, аста әндикиватқанлиғини сезип, униңсизму титилип турған йүриким техиму муҗулуп кәтти.

– Туғулған күниңиз мубарәк болсун. Халиған совғиңизни ейтиң, қизим. Дадиңиз сориғиниңизни елип бериду,– дедим аранла пичирлап.

– Рәһмәт, апа. Дадам әң қиммәт соға елип беришкә вәдә қилди,– дәп сизгә қариди у.

– У немә, қени ейтиң, мениңму билишим керәкқу, — дәп униң көңлини көтүрмәк болдум.

У мениң оруқлап кәткән қоллиримни алиқиниға елип туруп:

– Сизни... сизни сақайтип беримән дәп вәдә қилди,– дәп сизгә үмид билән тәлмүрди мениң садда қозам Муқәддәс. Сиз болсиңиз еғир гунаһ қилип қойған адәмдәк Муқәддәскиму, маңиму қарашқа петиналмай миң бир һәсрәткә толған көзлириңизни чәткә алдиңиз...

– Мән сизниң биз билән һәмишә биллә болушиңизни халаймән апа,– дәп булақтәк көзлирини йәнә маңа қадиди Муқәддәс. Қундузумниң йошуруп аварә болуватқан һәсрәтлик яшлири ахири сиртқа чиқип тинди. Баятин тизилип турған тамчилар әмди униң қап–қара узун кирпиклирини арилап, кәйни–кәйнидин төкүлмәктә иди.

Бу пәйттики һессиятимни сизгә ейтип, аварә болмай, Сейитҗан. Сиз қизимизниң орунланмас армини мениң ахирқи мағдурумниму үзүветиш алдида турғинини дәрһал чүшәндиңиз.

Аяқ–қолум җансизлинип, көзлирим қараңғулишип: «аһ, худайим, бүгүнки күндә, муну нарсидилиримниң йүрикини муҗумай турғин. Мушуларниң көзичә йиқилип чүшмәсликим үчүн мәдәт бәргин... андин

мәндин аманитиңни еливәргин...»,– дәп турушумға:

– Баһаргүл, сиз һерип кәткәнсиз. Бир аз олтуруп дәм елиң,– дәп орнумға йетилдиңиз. Миңларчә рәһмәт сизгә, Сейитжан. Адәттикидәк, йәнә сиз өз вақтида ярдәмгә кәлдиңиз.

...Униңдин кейинки әһвал, әлвәттә, чүшинишлик. Балиларни кәткүзүветип, бир баһанә билән йәнә қайтип кирдиңиз. Дохтурларни чақиртип, окул селип қоюшини соридиңиз.

– Бүгүн мән сизниң йениңизда қонай дедиңиз,– қоллиримни увиливетип. Амма уларниң бүгүн аниси бар чағдики ахирқи мәйрими икәнликини билип:

Өйгә бериң, Сейитжан. Муқәддәс... Муқәддәс үчүн өйгә бериң, — дедим пичирлап. Сиз мениң көзүмдики яшни алиқиниңиз билән сүрттиңиз, чачлиримни түзәп қойдиңиз. Сиз дәл бүгүн балилиримни ахирқи қетим бағримға бесип хошлашқинимғиму гуваһ болған идиңиз вә бу әһвални өзиңизму билип турдиңиз әлвәттә... әлвәттә билдиңиз...

Аһ, Сейитжан мән сиз билән ажайип бәхтлик идим. Өткәнки мәйримимизда дохтурханиға бир қучақ гүли бар йоған севәт көтүрүп кәлгән идиңиз. Ула әмәс, қолумға алтун үзүк, қулиқимға униң һалқисини тақап қойдиңиз. Гүлләр арисида болса «һаятимниң Баһари болған Баһаргүлүмгә!» Дегән отлуқ сөзләр йезилған тәбрикнамә ятатти. Йенимдикиләр мениң нәқәдәр бәхтлик инсан икәнликимни һәр күни ейтип, мени техиму хуш қилатти. Сиз һәр қандақ мәйрәмләрдә әнә шундақ диққәт еһтирамиңиз билән мени алиқиниңизға селип йүрсиңиз, мән буни пешанәмдики түгимәс бәхитчеғи дәптимән. Бу дуняниң нәқәдәр вапасизлиқини билмәйла қайтимән...

Қисқиси, сиз таллиған « Баһар» йопурмақлириға егә болалмиған «күз» болуп чиқти (чақ–чақ).

Растимни ейтсам, әң еғир вәзийәттиму өзини тутушни билишни сиздин өгәндим.

Сейитжан! Мениң хәт йезишқиму чамим қилмиғинини йезиқлиримдин көрүватисиз.

Балилар сизгә аманәт. Қаһарғу кичик, оюн балиси. У сиз билән биллила йүргәчкә, анчә сәзмәй қелиши мумкин.һә, Муқәддәс... вай, Муқәддәсни десәм, йүриким титилип кетиду. Илтимас, ашу қизға яр–йөләк болуң. Көп йиғлатмаслиққа тиришиң. Ялғуз қелишиға йол қоймаң. Анидәк болушқа бәл бағлаң.

Мениңдин рази болуң, қәдирликим. Сиз маңа әң вападар, вә қәдирдан яр болдиңиз. Һәқиқәтни ейтсам, бир нәччә кечә сиздин айрилиш оңайрақ болсун дәп «сәндин айрилиш мән үчүн һеч гәп әмәс» дәйдиған бирла сәвәб издигән идим това, қандақ адәмсиз өзиңиз!!!. Һаятимда мени қаттиқ бир рәнжиткән пәйтиңизни тапалмай аварә болдум... сиздин илтимасим, бәндичиликтә рәнжитип қойған қәлбиңизни айимай қалған пәйтлирим болса, кәчүрүң. Пәқәт бешиңизни егиз тутуң. Қәддиңиз егилмисун. Чүшкүнлүккә чүшүшкә һәққиңизму йоқ. Чүнки, балиларға әмди сиз ялғуз җавабкар. Ядиңизда болсун, мән сиздин икки дуня рази.

Әлвида, Сейитжан, таянчим мениң!

Вапасизлиқим үчүн мени кәчүргәйсиз... Баһаргүл».

Хәтни оқуп болғучә көзүмдин төкүлгән яшлар өпкәмни ечиштуриватқининиму сәзмәй қайтимән. Бу тәңшәлмигән аләм икки яхши қошулса, артуқ көрүп, айриветишниң бар амалини қилидиғанға охшимамду... муну иккисиниң бир йил ичидә тартқан дәрдини, худди мәнму биллә тартқандәк болдум. Үз–көзүмни ююп, сәл бесилип олтурушумға Сейитжан кирип кәлди. Әлвәттә, у һеч немидин бихәвәр. Мениң билән сус саламлишип, орниға олтурди. Чирайи байиқидәк солғун.

– Баһаргүлгә йолуқуп кәлдим,– деди у бир аз җим олтурғандин кейин.– Това, оңайла ашу йәрни макан қиливалғинини дәймина...

Униң қәбристанлиққа берип, Баһаргүл билән сөзлишип кәлгинини чирайидин чүшәндим. Мән һазирчә хәтни көрситишниң һаҗити йоқлуқини сезип, уни техиму нерирақ

селип қойдум.

Әтиси мән ишқа кәлсәм бөлүмдә Сейитжан олтурған икән. Ишиктин киришимгила салам –саәдәтсизла:

– Хәтни маңа бериң, – дәп йенимға кәлди.

– Вай, яхшимусиз, Сейитжан, немә хәт у, – вақитни созмақчи болдум « Муқәддәс ейтип қоюпту–дә» дәп ойлап.

– Яхшимусиз. Хапа болмай хәтни бериң, – у, худди кәмпүт күтүватқан кичик балидәк, тақәтсизлинивататти. Башқа амал йоқлиғини сезип, хәтни узаттим, андин уни бир пәс « Баһаргүл» билән азадә қалдуруп, өзүм қошна бөлүмгә кирип кәттим. Арилап–арилап «бичарә Сейитжанға немә болуватидикин?», – дәп ойлап қойимән.

Бири:

– Сизни бир қиз издәп йүриду, – дәп чақирди. Бөлүмгә кирсәм Муқәддәс ялғуз олтурупту.

– Дадам йәнә йоқму? — Деди у тәшвишләнгәндәк болуп. Мән әһвални чүшәндүрдүм. Сейитжанға болса, Қаһар «һәдәм өйдин бир хәт тепивалди. Маңа оқуп бәр десәм, унимай өзи оқуп жиқ йиғлиди. Кейин, бу дадамниң хети, ишиға апирип беримән дәп елип кәтти» дәп ейтқан икән. У Муқәддәс мәктәптә болғачқа, дәрһал хәтниң мениңдә икәнликини чүшинипту. Униңму сәвәби бар. Мениң түнүгүн тамамән башқичила болуп йүргинимни көрүп у:

– Сиз немә болдиңиз, – дәп бир нәччә қетим сориған иди. Мән униңға жаваб бәрмәй, худди уни биринчи қетим көрүватқандәк, «адәм балисиниң ичидә немә дегән нурғун сир ятиду. Шунчә йил биллә ишләп ичиңиздә немә барлиқини билмигән идим. Баһаргүлниң бешиға қонған бәхт қуши икәнсиз. Амал йоқ, тәқдир силәргә бәк вапасизлиқ қипту...», дегән ойлар билән униңға қаравәргән идим.

– Һазир у бөлүмдә йоқ. У нәгә кәткәнду? – Дедим әндишә билән.

– Мән билимән. У апамниң йениға кәтти. Бүгүн... бүгүн уларниң мәйрими иди, – деди Муқәддәс муңлинип.

Әмди ядимға чүшти. Сейитжанниң үстили үстидә бир севәт гүл туратти. Хәт тоғрилиқ гәп билән болуп, униңға анчивала етибар бәрмәптимән.

– Мән дадамниң йениға кәттим. – Деди Муқәддәс,

– Тохтаң, ялғуз қандақ барисиз. Мәнму сиз билән биллә барай, – дәп кийимимни кийдим.

Бу вақитта Сейитжан бир қолида хәт, бир қолида гүл тутуп, Баһаргүлниң қәбри бешида ғал – ғал титрәп, олтуратти.

– Баһаргүл! Баһаргүлүм мениң, бүгүнки күнни тонуттиңизму? Өмримизниң та ахириғичә яхшилиқниму, яманлиқниму биллә көрүмиз, дәп қәсәм қилған әмәсмидуқ. Мени немә қилип қойдиңиз? Мәқситиңиз мени бир дөвә топиға қаритип зарлитишмеди? Мән бу қисқа һаятта сизгә яхшилиқ қилипму үлгүрәлмигән идимғу. Немә қилғинимға рази болдиңиз? Қолумдики алтунумни сақлиялмай топиға көмүп қойғиним үчүнму? Немә үчүн?

Бүгүнму биз үчүн мәрйәм күни идиғу. Сизгә алған гүлүм немә үчүн топа үстидә ятиду?

Һаятимниң мәйрими өзиңиз идиңизғу. Мени матәмдә қалдуруп өзиңиз нәләргә кәттиңиз зади? Мениң заримни аңлаватамсиз, ечилиш орниға ғазаң болушқа алдириған, пиғаним? Бүгүнму адәттикидәк күттиңизму, мениң Баһарда келип, Баһарда кәткән, гүзилим...

Муқәддәс тизлинип олтурған дадисини көрүп, униңға қарап йүгүрди.

— Дада, женим дада. Туруң, мән сизни бәк яхши көримән. Мән сизни апам күткәнгә охшаш күтимән, мән әмди йиғлимаймән... – дәп орнидин турғузди.

Ата–бала иккиси қучақлашқан пети узақ турди. Мән уларни бәзләшкә кучүмниң йәтмәйдиғинини билгәч, хелила йирақлап кәткән болсамму, қулиқимға уларниң йиғиси узақ вақитларғичә аңлинип турди...

Бу Вәтән Мениң
(А. Әрваһ)

Мени тоғрақларға тәтүр есиңлар,
Мени тәклимаканға паливетиңлар,
Бу земин мениң...

Мән униң үчүн көйәй,
Мән униң үчүн өләй!
Мениң сөзлигиним һекайә әмәс,
Мениң сөзлигиним әпсанә әмәс,
Қәлбимгә урулған мөһүрдүр вәтән,
Вәтән иман билән бир тән.

Бир гүл ечилар нурниң бәргидә,
Йүрәк йиғлайду вәтән қәрзидә.
Шамаллардин һидиңни издәп
Оғлуң мусапир өзлүк чөлидә.

Қушлар сайриши вәтән дегән сөз
Вәтән дейилсә чеқилиду көз.
Вәтән мениң түнүгүнки йүзүм
Вәтән мениң ахирқи өзүм.
Сөңәклирим униң дәрихи
Терәм жәзмән униң йолидур.

Путүнсүрүк бир әр йиғлаватиду
Ишики һим етилгән деризисиз өйдә
Хәритиләрдин тапалмай вәтинини...

Униң пучуқ йүрики бар
Көрәлмәйдиған...
Униң нурсиз көзи бар
Һес қилмайдиған...
Униң шанлиқ тарихи бар
Аңланмайдиған...
Униң бүйүк имани бар
Тапалмайдиған...
Униң...

Мени тоғрақларға тәтүр есиңлар,
Мени тәклимаканға көмиветиңлар,
Вәтәнни арман қилип,
Бу жанни отун қилип
Мени гүлханларда йеқиветиңлар.
Күлүмдин ясап шараб
Раса ичиңлар.
Ишқимдин керип бир дап
Таза челиңлар.
Сараң болуңлар мениң күйүмдә
Қаттиқ варқирап нахша ейтиңлар:
Бу вәтән мениң...
Бу вәтән мениң...

2016–Йили 1–авғуст

Хатирҗәмлик

Рияд Салиһ Һүсәйин (Сүрийә)

Таштин кейин йәнә таш
Йеқилмаймән
Муһасиридики шәһәрдәк.
Йопурмақтин кейин йәнә йопурмақ
Йеқилмаймән
Күз пәслидики дәрәхтәк.
Җәсәттин кейин йәнә җәсәт
Йеқилмаймән
Опочуқ қәтлиамда
Қанунниң қоғдиши астидики
Җаһангирлик танкилири алдида.
Йүрәк сачимни тараймән–дә
Өлүмгә хатирҗәм бақимән.

Әрәбчидин А. Әрваһ тәрҗимиси

Истанбулни Тиңшаватимән

Орхан Вәли Қаниқ (Түркийә)

Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.
Мана мәйин шамал чиқмақта,
Иғаңлимақта аста–аста,
Япрақлар дәрәхләрдә.
Йирақларда, бәкму йирақларда,
Сучиларниң тохтимай челиниватқан қоңғурақлири.
Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.

Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.
Көчмәктә қушлар, шу пәйттә–
Топ–топ болуп, вичир–вичир сайришип.
Көлчәкләрдин тартилимақта торлар.
Бир аялниң суға тегип қалған путлири.
Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.

Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.
Әҗәб салқин үсти йепиқ базар.
Қайнам–ташқин мәһмуд паша.
Кәптәргә толған һойлилар.
Перистандин кәлмәктә болқа авази.
Баһар шамилида тәр һиди.
Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.

Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.
Бешимда кона дуня мәстлики
Қараңғу қейиқ бекәтлири билән саһил
Пәсийиватқан җәнуп шамилиниң шавқуни ичидә
Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.

Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.
Бир сәтәң өтмәктә ташлиқ йолдин
Һақарәтләр, нахшилар, қушақлар, чақчақлар яғмақта.
Бир нәрсә чүшмәктә йәргә қулидин
Бир тал әтиргүлдур бәлки.
Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.

Истанбулни тиңшаватимән, көзлирим юмулған.
Типирлимақта бир қуш, қучақлирида.
Мәңзиң иссиқму? Әмәсму? Билмәймән.
Ләвлириң нәмму? Әмәсму? Билмәймән.
Апақ ай туғмақмақта екинзарлиқ кәйнидин
Йүрикиңниң суқушидин туюватимән.
Истанбулни тиңшаватимән.

Түркчидин Фаруқ Уйғуруллаһ Уйғурчилаштурған

Мән Қорқмаймән!

Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан)

Мән қорқмаймән!
Виждани йоқ наданлардин,
Номусини нәпкә сатар һарамлардин.
Пули билән палван кәби көкрәк керәр,
Чечила бар, әқли кәмтәр сараңлардин.

Мән қорқмаймән!
Икки йүзлүк ялғанлардин.
Қой терисини кийивалған яманлардин.
Дили зәһәр, тили һәсәл қув түлкидәк,
Тәйярни йәп өмүр сүрәр инсанлардин.

Мән қорқмаймән!
Миш–миш ғәйвәт параңлардин,
Төһмәт йепип, адәтлинип қалғанлардин.
Мал–дуняниң дөлитидә қанат қеқип,
Меһнәт қилмай мәнсәп сетип алғанлардин.

Мәрәз, ичи бәк тарлардин,
Өзни худди пирдәк бүйүк тутқанлардин.
Төт йеқида йөләкчи бар, билими йоқ,
Данишмәнчә көрсә әқил ейтқанлардин.

Мән қорқмаймән!
Ярамға туз салғанлардин,
Вәдә берип, сөзидин тез танғанлардин.
Атақ билән тумшуқини көккә созуп,
Йоруқи йоқ юлтуз кәби янғанлардин.

Мән қорқмаймән!
Кәйнимдин таш атқанлардин,
Күлүп туруп көксүмгә миғ қаққанлардин.
Байлиқ билән билмәймән дәп ажизларни,
Он бармаққа он хил яқут таққанлардин.

Мән қорқмаймән!
Алдимдики синақлардин,
Һаятимдин талай мәртәм савақ алдим.
Гунаһлирим болса кәчүр улуғ илаһим!
Мән қорқимән пәқәт мени яратқандин!

Уйғурчә 100 Надир Әсәр
Uygurca 100 Temel Eser
100 Fundamental Works in Uyghur

Мәмәттурсун Зунун Оқя[1], Фурқат Мәхмут Ғази[2]

Асасий мәзмуни: 20–әсирниң кейинки йеримда Уйғур әдәбиятида нурғунлиған дедактик, есил әсәрләр барлиққа кәлди. Мәзкур тизимликни түзүштә өткән вә бүгүнки дәвр Уйғур әдәбиятиға тәвә нурғун роман, повест, һекайә, шеир, әдәбий ахбарат вә нәсирләрни инчикиләп оқуп, һәр дәвргә тәвә әсәрләрдин мәзмуни терән, тәрбийиви әһмийити чоңқур, ипадиләш алаһидилики көп хил болған, Уйғур әдәбиятиниң тәрәққий қилишида муһим әһмийәткә вә тарихий қимметкә игә дәп қаралған надир әсәрләр асас қилинди.

Шундақла бу 100 надир әсәр қош тил маарипида йетиливатқан әвладларниң ана тилини яхши игилиши биләнла қалмай йәнә иккинчи тилни өгүниши яки академик хизмәтлиригиму бәлгилик вә рошән тәсир көрситиду.

2010– Йили фәйсбук Уйғур бетидә әдәбиятниң һәр қайси жанирлириға карита елип берилған әң яхши 10 әсәр рай паалийти нәтижиси вә кейинки чағларда айлап елип берилған таллаш нәтижисидә Уйғурчә 100 надир әсәр тизимликини рәтләп чиқилди.

Ачқучлуқ сөзләр: Уйғур, әдәбият, әсәр, қош тил.

Хәлқимиз базар игилики йитәкчиликидики, санаәтлишиш, вә шәһәрлишиштин ибарәт йеңи бир иҗтимаий дәврниң босуғисида турмақта. Дәвр билән һәмқәдәм меңиш–маңалмаслиқ көп амиллиқ вә көп сәвәблик болуп, бунинда адәмләрниң мадди вә мәниви билишиниң тәсиригә сәл қарашқа болмайду. Шәхсләрниң утуп чиқиши үчүн хизмәт қабилийитидин башқа универсал билим сапаси вә нәзәр даирисиниң ролиму интайин муһим болуп, бу хизмәт вә җәмийәттики мунасивәтләрни идарә қилиш вә шәхсниң орнини бәлгиләштә һәмдә өзигә хас сағлам шәхсий характерни шәкилләндүрүштә кәм болса болмайдиған юмшақ күч һесаблиниду. Бундақ бир сапани һазирлаш үчүн, турмуштин өгинидиған нурғун иҗтимаий вә писхик уқумлардин хәвәрдар болуш билән бир вақитта йәнә китап оқушқиму алаһидә етибар беришкә тоғра келиду. Биз тохталған китаб оқуш пәқәт хизмәт, кәсипкә вә қизиқишқила алақидар билимләр билән чәклинип қалмастин бәлки йәнә әқли билиш вә мәниви йетилишкә пайдилиқ кәң даирилик китаб оқуш адитини йетилдүрүшниң турмушимизни бейитип, һаятимизни моллаштуруп, универсал кишилик сапайимизни йетилдүрүшимиздә бәкму муһим икәнлики һәммимизгә мәлум.

Йеқинқи йиллардин бири хәлқимиз арисида китаб оқуш қизғинлиқиниң көтүрүлүватқанлиқини һәрхил шәкилдики китаб оқуш паалийәтлириниң әвҗигә чиқиватқанлиқидин пәрәз қилалаймиз. Билим игилири вә қәләмкәшләрниң актип тәшәббуси вә хәлқимизниң қоллап қуввәтлиши билән, китаб оқуш йили, китаб оқуш ейи, 50 китаб түгитиш паалийәтлири, хатирә күнләрдә өз ара китаб совға қилиш, тойларда китаб тарқитиш, китаб оқуш чейи, иҗтимаий алақә вастилирида китаб оқуш гуруппилириниң қурулуши, мәлум китаб һәққидә мәхсус телевизийә сөһбити елип бериш дегәндәк рәңгарәң шәкилләр билән китаб

[1] Тил тәтқиқатчиси, Уйғур тили тәтқиқати (лондон), mtzunun@gmail.com
[2] Малая университити аспирант оқуғучиси, tarimglobal@gmail.com

оқушқа сәпәрвәрлик қилинип, интайин яхши сағлам иҗтимаий үнүм һасил қилинғанлиқини, хәлқимиз арисида көтүрүлүватқан китап оқуш қизғинлиқиниң ешиватқанлиқидин көрүвелишқа болиду. Әмма бүгүнкидәк тез ретимлиқ иҗтимаий реаллиқта хизмәт, аилә вә өгинишни тәң елип меңиш һәқиқәтән асан әмәс. Кишиләр чәклик вақиттин қандақ қилғанда үнүмлүк пайдилинип, қайси ишларни қилиш вә қайси китабларни алдин оқуш керәк дегән мәсилә үстидә даим дилиғуллуққа учрап, беши қатиду. Нурғун қериндашлиримиз көпрәк китаб оқушни арзу қилсиму, әмма китабларниң көплики, вақтиниң қислиқи түпәйли ишни нәдин башлашни биләлмәйватиду.

Юқириқи обйектип мәсилиләрни нәзәргә елип, хәлқимизгә һәқиқий нәп беридиған, қисқа вақит ичидә һәссиләп үнүм һасил қилидиған, универсал билим вә мәдәнийәт сапасини ашуридиған, вақтиниму теҗәйдиған, ана тилимизда нәшир қилинған надир әсәрләрдин 100 ниң тизимини түзүп чиқтуқ. Әмәлийәттә Уйғур тилида елан қилинған надир әсәрләр аз әмәс, әмма биз вәкиллик характери болған, пурсәт болса чоқум оқуп чиқиш керәк дәп қариған, кәң тарқалған 100 чә әсәрни һозуруңларға сундуқ. Һәр хил жанирдики әсәрләрниң надир вәкиллири дәп қариғанлиримизни таллиғинимиз үчүн, шу жанирдики башқа яхши әсәрләрни киргүзмидуқ. Бу һәргиз шу хилдики китаб яки язмиларниң әдәбий қиммити яки услубиниң надир әсәрләр өлчимигә йәтмигәнликидин дерәк бәрмәйду, буниңда китабханларниң вақип болишини вә тоғра чүшинишини сораймиз. Демәкчимизки надир әсәрләр тизимлики бу 100 әсәр билән чәклинип қалмайду халас. Бу бир башланғуч қәдәм, бу тизимликни йәнә давамлаштуруп 200, 500 һәтта миңға йәткүзимиз дегән тиликимиз бар. Мәлумки билим елишниң йоллири ана тилимиз биләнла чәклинип қалмайду. Қериндашлиримизниң бу тизимликни толуқлап, кеңәйтип меңишини һәрзаман қарши алимиз. Һәммә оқурмәнниң көңлидә бир тараза болиду, надир әсәрниңму бир қелипи болмайду, шуңлашқа оқурмәнлиримизниң күткән йеридин чиқалмиған болсақ көпчиликтин йүз миң тәвәнчилик билән әпу сораймиз. Әлвәттә бу тизимлик пәқәт бир тәвсийә, китабхумар қериндашларниң издиниватқан мәнзилиниң бир тәркиби қисми болалиса әмгикимиздин рази болимиз. Әмди давамлиқ түрдә издинип, арзу қилған мәнзилгә йетиши сизгә қалди. Бу тизимликни түзгәндә, бүгүнки дәвр Уйғур әдәбиятиниң бәдиий қиммитини алаһидә намаян қилған, бүгүнки дәвр Уйғур әдәбиятимизда өткән дәврләрниң намайәндиси дәп қариғанларни таллидуқ. Тема даириси кәң, мәзмуни мол, қаратмилиқи рошән болуп, бир қәдәр пүтүн тизимлик системси шәкилләнди. Қәйт қилғинимиздәк, мәзкур тизимликни түзүштә өткән вә бүгүнки дәвр Уйғур әдәбиятиға тәвә нурғун роман, повест, һекайә, шеир, әдәбий ахбарат вә нәсирләрни инчикиләп оқуп, һәр дәврга тәвә әсәрләрдин мәзмуни терән, тәрбийиви әһмийити чоңқур, ипадиләш алаһидилики көп хил болған, Уйғур әдәбиятиниң тәрәққий қилишида муһим әһмийәткә вә тарихий қиммәткә игә дәп қаралған надир әсәрләр асас қилинди.

Бу тизимликтики әсәрләр Уйғур тилиниң, тарихиниң, етнограпийәсиниң байлиқини, сапліқини қоғдиған, Уйғур тилиниң җәлп қилиш күчини ашурған, көп әсирлик тарихий тәрәққият җәрянида тәдриҗий шәкиллинип келиплашқан бүгүнки дәвр Уйғур әдәбий тили, Уйғур тилиниң диялекити вә йәрлик шевилири, көп қатламлиқ миллий мәдәнийәт тарихимиз билән биваситә мунасивәтлик. Рошәнки, тизимликкә киргүзүлгән мол мәнбәлик , көп учурлуқ бу қиммәтлик әсәрләрдин Уйғур тилиниң бүгүнки хирис вә риқабәттә бәйгигә чүшәләйдиғанлиқини, шаллинип қалмайдиғанлиқини, йәнә келип өзиниң тарихий қиммити, бүгүнки дәврга болған маслишишчанлиқи билән техиму тәрәққий қилип мукәммәллишидиғанлиқини көрүвалалаймиз. Ундин башқа йәнә бу әсәрләр тили, мәзмуни вә башқа җәһәтләрдә Уйғур тилиниң ипадиләш күчигә вәкиллик қилиш билән бир вақитта, йәнә хәлқимизниң һәр дәврдики тарихини, мәдәнийитини, иҗтимаий турмушини, өрп–адәтлирини, қиммәт қарашлирини, дуня қарашлирини, һаят пәлсәписини вә тил сәнитини өзигә муҗәссәм қилған сәрхил әсәрләрдур. Һәрқандақ китабхан бу әсәрләрни оқуш арқилиқ Уйғур тилиниң пасаһити, балағити вә гүзәллики техиму илгирлигән һалда тонуш

билән бир вақитта, өзлири һәққидә техиму реал чүшәнчә вә тонушқа игә болалайду.

Бу 100 китап кәң оқурмәнләрниң сөйүп оқуйдиған, кутупханисида кәм болса болмайдиған китаблар тәридин орун елишқа мунасип, шундақла қош тил маарипида йетиливатқан әвладларға әң яхши ана тил дәрси болалайду дәп қаридуқ. Конилар "тапқини гүл кәлтүрәр, тапалмиғини бир баш пияз" дәптикән. Биз бу мушкүл әмма катта хизмәткә қилған нақис ғәйритимизни қериндашлар тоғра чүшинәр, вәзипимизниң мушкүллики түпәйли йүз бәргән хаталиқларни һәм кәчүрәр дегән үмидтимиз.

Уйғурчә 100 надир әсәрниң башқа тилдики оқурмәнлиригә қолайлиқ яритип бериш үчүн, шу тилдики Уйғур тили өгәнгүчи оқурмәнләр, тәтқиқатчилар вә тәрҗиманларниң Уйғурларниң мунасивәтлик әсәрләрдики еһтияҗини көздә тутуп Уйғурчә 100 надир әсәрниң түркчә вә ингилизчисиму тәйярланди. Мунасивәтлик достларниң бу тизимликни асас қилип йәнә башқа тиллардиму елан қилиш арқилиқ тәшвиқ қилишини үмид қилимиз.

Uygurca 100 Temel Eser

Okumak herkes için bir ihtiyaçtır. Herkesin listesindeki okuma kitapları farklıdır, farklı. Her millette olduğu gibi, Uygurların okuma alışkanlığı konusu her şeyden önce kültürel bir olgudur. Kültür, okuma yolu ile özellikle klasik hale gelmiş eserleri tekrar tekrar okuma yolu ile kazanılabiliyor.

Milletler milli benliklerini, dilleri ile meydana getirdikleri eserlerle ve o eserlerin kapsamlı kitlelerde oluşturacağı düşünce, görüş, mütalâa, fikir, mülâhaza dünyası ile koruyup geliştirebiliyor.

1980'li yıllardan itibaren edebiyatımızın hemen her türünde, yeni bir anlayışla kaleme alınmış eserlere rastlanmaktadır. Aynı yıllardan itibaren edebiyatımızın da hızlı bir gelişme gösterdiğine şahit oluyoruz. Bir taraftan dünya klasiklerinin tercümeleri, diğer taraftan, kendi yazarlarımızın medeniyet, tarih, kültür, dil ve edebiyat evreni bağlamında çeşitli eserleri.

Dilimizin gelişmesi ve korunması için biz kendimizden başlayarak toplumun tüm kesimlerinin ömründe hayattayken en azında bir kere okuması gereken ve ömür boyu okuma alışkanlığının kazandırılmasında büyük önem taşıdığını düşündüğümüz Uygurca 100 temel eser listesini hazırlayıp yayınlamayı düşündük.

Uygurca 100 temel eserde yer alan eserler; Uygur Dili, Edebiyatı, tarihi ve ilgili dersi ayrıntıları ile ilişkilendirilerek okutulması hem de boş zamanlarını değerlendirmek üzere öncelikle baş vurabilecekleri kaynak eserler olarak tavsiye edilmesi için derlenmiştir.

Bu eserler özellikle Uygur gençlerini, millî ve manevî değerlerine sahip, yüksek karakterli bireyler yetiştirmek amacı ile seçilmiş eserlerdir.

100 temel eserden maksat, Uygurca bilincini uyandırmak, Uygur edebiyatına ait seçkin eserleri, yazarları tanıtmak ve Uygurları kendi klasiklerini okuyabilecek düzeye getirebilmektir.

Uygurca 100 temel eser; Uygurlara dil, duygu ve düşünce zenginliği kazandırmakla beraber milli kültürü, tarihi, edebiyatı ve uygun kitap okuyarak okuma alışkanlığı kazandırmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu listeye alınmamış değerli yazarlarımızın eserlerinin görmemezlikten gelindiği veya onların eserlerinin daha değersiz olduğu anlamına gelmez. Bu yazarlarımızın da şüphesiz çok önemli, okunması ve okutulması gereken yayınları vardır. Ne var ki bunlar arasında tercih yapmanın zorluğu ortadadır.

Kuşkusuz, bunun sebepleri arasında listelerin hazırlanma aşamasından eserlerin kalitesine, özelliğine, niteliğine, hususiyetine, müfredat–eser ilişkisinden okuryazarların tutumuna kadar birçok etken sıralanabilir. Bizim ortaya çıkardığımız sonuç son da değildir. Yukarda ortaya çıkan eser potansiyeli değerlendirmesi ve en uygun stratejinin belirlenip yeni listelerle genişleterek 200 temel eser 500 temel eser olarak en ince noktalarına kadar özen göstererek, emek vererek daha nice sonuç elde edilebilir.

100 Fundamental Works in Uyghur

In every society or the communities, there are some certain books; someone should read to understand the history, culture, folks and nature of the people etc. We have selected 100 Uyghur literary works that everyone should read at least once in their lives in which they have universal themes, characters, experiences, emotions, and perspectives that are still relevant today. Some of them are the very inspiration from which entire modern genres of literary fiction have sprung up from.

100 Fundamental literary Works in Uyghur is a list of the best Uyghur–language works of the 20th century notable books include fictional works such as novels, poems and plays and non–fiction works such as biographies etc.

From a seemingly infinite list of books and works of anecdotal or literal merit, we have narrowed down the top 100 fundamental works in Uyghur that have shaped the lives of individual Uyghur while also helping define broader cultural ideas of what it means to be Uyghur.

Concerning the development of bilingual learning and considering the Impact of bilingual education among Uyghur, the role of the 100 Fundamental Works in Uyghur is going to be meaningful for the students' communicative ability. Overall, the bilingual education results in satisfying the proficiency of other language and academic performance while the students' proficiency in our native language has been further developing.

In early 2010, the Uyghur Page on Facebook polled on its page to find the best 10 works of each genre of literature of the 20th century. In addition, after months of careful consideration among the thousands of books, poems and literary piece, we have has reached a verdict on their selection of the 100 Fundamental works written in Uyghur.

Here are 100 books that that we feel are describing milestones in our literary tradition. Some are well known classics, others are modern giants. All are well worth reading at least once in your life!

Әсәрләр тизим

Романлар:

1. Ана юрт, (3 том) Зордун Сабир, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи , 2001– йили
2. Ойғанған Земин, икки қисимлиқ тарихий роман, Абдурәһим Өткүр, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, үрүмчи, 1988–йил 10–ай
3. Из, тарихий роман, Абдурәһим Өткүр, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1985–йил
4. Еғир Тиниқлар, Йүсүп Елияс, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1997–йил 11–ай
5. Бәдөләт һәққидә Қиссә, Абдувели Ели, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи 1997– йил
6. Баһадирнамә, Ясинҗан Сидиқ Чоғлан, Милләтләр Нәшрияти, Бейҗиң. 2010– Йили 8– ай
7. Чала Тәгкән Оқ, Абдулла Талип, Шинҗаң Яшлар Нәширияти, Үрүмчи, 1985– йили 6– ай
8. Абдуқадир Дамолла һәққидә Қиссә, Хевир Төмүр, Шинҗаң Яш– Өсмүрләр Нәшрияти, 1990– йили
9. Мәмтили Тәвпиқ, Мирәһмәт Сейт, Ялқун Рози, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1997– йили
10. Издиниш, Зордун Сабир, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1983– йили 7– ай
11. Түндики Чақмақ, Әбәйдулла Ибраһим, Шинҗаң Яш – Өсмүрләр Нәшрияти, 1988– йили
12. Сутуқ Буғрахан, Сәйпидин Әзизи, Милләтләр Нәшрияти, Бейҗиң, 1987–йил 9–ай
13. Лейиған Булақ(6 қисим), Җалалидин Бәһрам, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1997–1999 йиллири
14. Су Бойида, Ло Гуәнҗоң, Ши Нәйән, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2012– йили 11– ай
15. Қизил Равақтики Чүш, Сав Шө Чин, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1977– йили 10– ай
16. Балдур Ойғанған Адәм, Хевир Төмүр, Шинҗаң Яш– Өсмүрләр Нәшрияти, Үрүмчи, 1987– йили
17. Қайнам Өркиши, Абдулла Талип, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2008– йили
18. Ели Долқунлири(2 Том), Абдурахман Қаһар, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1986 1988 йиллар
19. Қиссәсул Әнбия, Нәсирдин Рабғузи, Қәшқәр Уйғур Нәшрияти, Қәшқәр, 1988– йили 3– ай
20. Баяванниң Сири, Әхтәм Өмәр, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2001– йили 7– ай

21. Қүмүш Рәңлик Қута, Султан Һашим, Шинҗаң Яшлар–Өсмүрләр Нәшрияти, Үрүмчи, 2012– йили 4– ай
22. Қум Басқан Шәһәр, Мәмтимин Һушур, Шинҗаң Яш– Өсмүрләр Нәшрияти, Үрүмчи , 1996– йили
23. Меһраптин Чаян, Абдулла Қадири, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1982– йили 1– ай
24. Кәчмиш, Халидә Исраил, Қәшқәр Уйғур Нәширияти вә Шинҗаң Електрон Үн–Син Нәшрияти, Қәшқәр , Үрүмчи, 2011–йили 11– ай
25. Яғач Медал, Чопани, Милләтләр Нәшрияти Бейҗиң, 2001– йили 3– ай
26. Әнҗанбай, Нур Рози, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2003–йили 1–ай
27. Өткән Күнләр, Абдулла Қадири, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи 1983– йили
28. Рамзанниң Он Йәттиси, Журҗи Зәйдан(Ливан), Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1983–йили 6–ай

Һекайиләр:

1. Қош Мәсчит, Мәмтиили Зунун, Шинҗаң Яшлар - Өсмүрләр Нәширияти, Үрүмчи, 1989– йили
2. Мөминниң Момиға Чиқиши, Нур Рози
3. Кәлкүн, Мәмәт Бағраш
4. Бәш Тал Оқ, Турди Самсақ
5. Мағдур Кәткәндә, Зунун Қадири
6. Еһ Топилиқ Йол, Зордун Сабир
7. Еғир Күнләрдә, Өмәр Муһәммиди
8. Чениқиш, Зордун Сабир
9. Долан Яшлири, Зордун Сабир
10. Биләй Таш, Әхтәм Өмәр
11. Ақсақ Буға, Муһәммәд Бағраш, Шинҗаң Яшлар–Өсмүрләр Нәширияти, Үрүмчи, 2016 - йили 3 - ай
12. Бурут Маҗраси, Мәмтимин Һошур
13. Қирлиқ Истакан, Мәмтимин Һошур
14. Лай Су Ичкән Җанлар, Әнвәр Муһәммәт
15. Қиянлиқ Дәря, Әхәт Турди
16. Пасил, Сәмәт Дугайли
17. От Ичидә Тавланған Адәм
18. Қуртлап Кәткән Көл, Әхтәм Өмәр, Шинҗаң Яшлар – Өсмүрләр Нәшрияти, Үрүмчи 1994– йили 4–ай
19. Тохти Покан Һекайилири, Ғоҗиабдулла Қарақаш
20. Мазар Чашқини, Әркинҗан Әмәт
21. Бова Мурадиңизға Йетиң!, Әркинҗан Әмәт
22. Тузлуқ Мома, Давут Мәтнияз
23. Бәш Яшлиқ Мәргән, Абликим Бақи

Хәлқ Еғиз Әдәбияти:

1. Уйғур Хәлқ Чөчәклири
2. Уйғур Хәлқ Мәсәллири, Әхәт Һашим, Шинҗаң Хәлиқ Нәширияти Үрүмчи, 1981– йили
3. Уйғур Хәлқ Мақал Тәмсиллири, Мәһәммәт Рәһим, Шинҗаң Хәлиқ Нәширияти Үрүмчи, 1979– йили
4. Тәтүр Кирпик, Аблиз Һезимоф, Шинҗаң Яш– Өсмүрләр Нәшрияти, Үрүмчи , 1988– йили 3– ай
5. Кәлилә Вә Деминә, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти Үрүмчи 2006– йили 4– ай
6. Қабуснамә, Шәмсулмаали Вәшимгир Қабус, Абдуришит Ислам Тәрҗимиси, Қәшқәр Уйғур Нәширияти, Қәшқәр 1983– йили
7. Һатәм Һәққидә Қиссә, Тохти Абихан Нәширгә Тәйярлиған, Қәшқәр Уйғур Нәшрияти, Қәшқәр 1982– йили 2 ай
8. Оғузнамә Дастани, Турсун Аюп, Гең Шимен , Милләтләр Нәшрияти. Бейҗиң, 1980– йили 11– ай
9. Сейит Ночи Дастани
10. Уйғур Тарихий Қошақлири, Учқунҗан Өмәр Тәйярлиған. Қәшқәр Уйғур Нәшрияти, Қәшқәр, 1981– 12–ай
11. Нәсирдин Әпәнди Ләтиплири, Абдушүкүр Турди Топлап Рәтлигән, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи,

1979– йили 6–ай
12. Сәләй Чаққан Ләтипилири, Учқунжан Омәр Қатарлиқлар Топлиған, Қәшқәр Уйғур Нәшрияти , Қәшқәр. 1983– Йили
13. Молла Зәйдин һәққидә Қиссә, Хевир Томур, Шинжаң Хәлиқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1982–йили
14. һесам Чақчақлири, Махмут Муһәммәт , Шинжаң Хәлиқ Нәшрияти, Үрүмчи , 1998–йили
15. Әхмәтжан Қурбанниң Балилар Чөчәклири
16. һәййә Бинни Йәқзан һәққидә Қиссә, Ибн Туфайил, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи , 2001–йили 8– ай
17. Гүлистан, Шәйх Сәиди
18. Сеғизхан Билән Бөдүнә

Әслимиләр:

1. Шинжаңниң 50 йили, Бурһан Шәһиди, Милләтләр Нәшрияти, Бейжиң, 1986– йили 5– ай
2. Өмүр Дастани, Сәйпидин Әзизи, Милләтләр Нәшрияти, Бейжиң.
3. Әхмәтжан Қасими һәққидә һекайиләр, Абдурахман Әбәй, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1986– йили 10– ай
4. Шинжаң Тарихи Материяллири
5. Йирақ Қирлардин Ана Юртқа Салам, Әхтәм Өмәр, Милләтләр Нәшрияти, Бейжиң 2008– йили 6– ай
6. Москва Хияллири, Нәбижан Турсун
7. Әркин Сидиқ Язмилири, (қош тил һәққидә язмилири)
8. Мәмәт Авақ һәққидики Язмиси, Абдурешит Абләтхан
9. Америка Тәсиратлири, Абдувәли Аюп
10. Ким һәқиқй Жалап?, Муса Жаруллаһниң Қәшқәр Саяһити
11. Алтә Шәһәр Мәктуплири, Ношерван Яушев, Милләтләр Нәшрияти, Бейжиң 2013– йили 8– ай
12. Юлғун Тайиқида Қилинған Иппәт Тәрбийси
13. Рәпқәт Ғази Билән Сөһбәт

Әдәбий Хатириләр:

1. Топан, Батур Рози
2. Сән Кимниң Оғлисән Ойлисаңчу?, Мәмтимин Бағраш
3. Баявандики Ява Гүл, Мәмтимин Бағраш
4. Тәклимаканниң Йүрикидики От Дәря Бойи Йезиси һәққидә, Өмәржан Имин, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2006– йили 3– ай
5. Ғәрбкә Қарши Баянат, Пәрһат Турсун
6. Падишаһниң Кийими Барму , Әмин Осман
7. Қиядики Овчиниң Аһу–Зари, (Оттура Асийә Шәрһи) Чиңғиз Айтматов, Мухтар Шиханов, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи , 2004–йили 12– ай
8. Ана Дәряни Издәп, Халидә Исраил, Шинжаң Гүзәл Сәнәт - Фото Сүрәт Нәшрияти, Үрүмчи, 2009–йили 12– йили
9. Өзлүк Вә Кимлик, Әсәт Сулайман, Шинжаң Университети Нәшрияти, Үрүмчи, 2006–йили 7– ай
10. Оғлум Алдиңға Қара, Ярмуһәммәт Таһир Туғлуқ, Қәшқәр Уйғур Нәшрияти, Қәшқәр, 1991– йили

Илмий әсәрләр:

1. һазирқи Заман Уйғур Тили Граматикиси, Хәмит Төмүр, Милләтләр Нәшрияти, Бейжиң 1987– йили 6– ай
2. Уйғур Пәлсәпә Тарихи, Абдушүкүр Муһәммәдимин, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1997–йили 8– ай
3. Уйғур Маарипи Тарихидин Очерклар(1949 – йилға қәдәр), Абдулла Талип, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1986– йили 12–йили
4. Килассик Уйғур Әдәбияти Тезислири, Ваһитжан Ғопур, Әсқәр һөсәйин, 1982– йили
5. Қәшқәрийә, А.н.киропаткин, Шинжаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1984–йили 3– ай
6. Уйғур Он Икки Муқаминиң Әсли Текисти Вә Йешими, Абдурәоп Полат

7. Тарихи һәмиди, Молла Муса Сайрами, Милләтләр Нәшрияти, Бейҗиң , 1986–йили 12– ай
8. Тәклимаканға Дүмләнгән Роһ, Әсәт Сулайман, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2000–йили 7–ай
9. Уйғур Етнографийиси, Абдурәһим Һәбибулла, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1993–йили 4– ай
10. Инсанларниң Йеңи Йүзлиниши, Аббас Бурһан, Шинҗаң Пән – Техника Сәһийә Нәшрияти, Үрүмчи, 1994–йили 1–ай
11. Җаллат Шиң Шесәй
12. Қачқун Мажуңйиң, Сивен Һедин[Шветсийә], Қәшқәр Уйғур Нәшрияти, Қәшқәр, 1989–йили 3– ай
13. Дияримиздин тепилған қисмән ядикарлиқлар һәққидә, абдуқеюм хоҗа, милләтләр нәшрияти, бейҗиң, 2009–йили 5–айда
14. Уттура асия тарих тезислири, һерман вамбири
15. Қәшқәргә Қайта Сәпәр, Гуннар Ярин, Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2014–йили 3–ай
16. Таң Шеирлиридин 300 Парчә, Ясин Һавази, Милләтләр Нәшрияти, Бейҗиң, 2005–йили 12– ай
17. Уйғур Йилнамиси, Мәмәттурсун Зунун Оқя Уйғур Тили Тәтқиқати Нәшри, Лондон, 2017– йили 2– ай

Шеирий әсәрләр:

1. Нәзәр Муптиға Хәт Ат һәққидә, Әхмәтшаһ Қарқаши
2. Из, Абдурећим Өткур
3. Ана Ривайити, Абдурећим Өткур
4. Ана, Буғда Абдулла
5. Түгимәс Нахша, Тейипчан Елийоп
6. Йилларға Җавап, Лутпулла Мутәллип
7. Сәккиз Сүритим, Турсунбәг Ибраһим
8. Деһқан Болмақ Тәс, Рози Сайит
9. һәйкәл, Абдукерим Хоҗа
10. Сунуқ Қилич, Абдурећим Абдулла
11. Ойған, Абдухалиқ Уйғур
12. Қәшқәрдики Йәршари, Адил Тунияз
13. Уйғурум (Бардур), Абдухалиқ Уйғур
14. Кашиғәр, Гумнам
15. Уйғур Дегән Мушундақ, Еляр Бәхтияр
16. Алмидәк Йүрәктә Аләмчә Сөйгү, Османҗан Савут
17. Рәссам, Ғәйрәт Абит Ғәрқи
18. Валақтәккүрүпниң Өлүми, Тейипчан Елийоф
19. Шүкүр Дедим, Абләт Исмайил
20. Сулайман Гуваһ, Таһир Талип

Пайдиланмилар

Диққәт: пайдиланған әсәрләрниң тизимликиниң һәммисини бу йәрдә баян қилип өтүш һәқиқәтән мүшкүл. Тилға елинған вә көздин көчүрүлгән китабларниң тизимлики «Уйғур Йилнамиси»ниң 550–560– бәтлиридики «килассик әдәбият хәзиниси» вә ушбу китабниң 721–807– бәтлиридики «Уйғур тилида нәшир қилинған қисмән китаблар» сәрләвһәси астидики китаблар вә униңда башқа тилға елинған вә елинмиған китаб, журналлардики он миң парчидин артуқ илмий муһакимә әсәрләр, роман, повест, һекайә, шеир , нәсир, әдәбий ахбарат, әслимә, зиярәт хатириси қатарлиқ һәр хил жанирдики мунасивәтлик дәп қаралған әсәрләрдин бивастә вә вастилик пайдилинилған болуп, бу китабларни бу йәрдә бирму бир тизимлап китабханларға сунушни лайиқ көрмидуқ, шундақтиму оқурмәнләрниң кейники пайдилиниши вә издиниши үчүн муһим дәп қариған бир қисим керәклик пайдиланмиларни сундуқ:

- Абдукерим Рахман, «Уйғур Фолклори Һәққидә Баян», Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1990– йили

- Абдурахман Бақи, «Уйғур Китабчилиқиға Тәсир Көрсәткән 100 Надир Китаб», ижтимаий пәнләр мунбири, 2006–йиллиқ 6–сан вә 2007–йиллиқ 1–2–3–санлар
- Абдурешт Сулайман, «Уйғур Шеирийитидики 100 Мәшһур Шеир» 2008– йили
- Абдушүкүр Муһәммәтимин, «Уйғур Пәлсәпә Тарихи» омуми баян, Шинҗаң хәлқ нәшрияти, үрүмчи, 1997– йили 8– ай
- Абдулла Талип, «Уйғур Маарипи Тарихидин Очериклар» , Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 1986– йили 12– ай
- Тейипҗан Елийоф вә Рәһмәтуллаһ Жарий «Уйғур Килассик Әдәбиятидин Нәмунилләр», Шинҗаң хәлқ нәшрияти, Үрүмчи, 1981– йили
- Ғәйрәтҗан Осман, «Уйғур Килассик Әдәбият Тарихи», Шинҗаң Хәлқ Нәшрияти, Үрүмчи, 2001– йили
- «Уйғур Килассик Әдәбият Тарихидин Тезис», Шинҗаң Университети нәшрияти, 1987– йили
- Мәмәттурсун Зунун Оқя «Уйғур Йилнамиси» Уйғур Тили Тәтқиқати Нәшри, Лондон, 2017– йили 2– ай
- Юқириқи китаб, 550–560–бәтлиридики «Килассик Әдәбият Хәзиниси»
- Юқириқи китаб, 721–807– бәтлиридики «Уйғур Тилида Нәшир Қилинған Қисмән Китаблар»
- Мир Әзәм, «Уйғур Маарип Тарихидики Өчмәс Юлтузлар», Шинҗаң Яш– Өсмүрләр нәшрияти, 1988– йили
- Меһригүл Худабәрди тәһрирлигән «20–Әсир Уйғур Әдәбиятидики 100 Мәшһур Әсәр» Жуңго Уйғурчә радийо тори йолланған вақит:2012–йили 8–айниң 3– күни сани
- Һәбибулла Сийит Баһавудун, «Уйғур Әдәбиятида Нәшир Қилинған Романлар», «Шинҗаң Маарип Гезити», әсли мәнбә : язғучилар мунбири
- Ваһитҗан Ғопур, Әсқәр Һесәйин, «Килассик Уйғур Әдәбияти Тезислири», 1982 - йили

Юмурлар

Тәбрик Хәт

Бир ана оғлиға мундақ тәбрик хәт йезипту:

«Сөйүмлүк оғлум, дадаң иккимиз хетиңни көрүп бәкму хош болдуқ вә бәхт һес қилдуқ. Биз сениң той мурасимиңни көрүшкә бәкму тәқәзза болдуқ...» Оғли бу хәтни көрүветип, қәғәзниң арқисидики башқа қәләм билән йезилған хәтни көрүп қалди:« апаң марка издәшкә чиқип кәтти,... Бундақ әхмәқлиқ қилма,бойтақ йүрүвәр...»

Башқа Мәқсәт

Тамақ вақтида аяли :

– Сиз һазир белиқниң яхши йәрлирини йәйдиған болувалдиңиз?Той қилиштин илгири белиқниң беши билән қуйруқини йәйтиңизғу?– Дәпту.

– Әһвал охшимайду-дә,– дәпту ери,– һазир мениң мәқситим белиқ йейиш, у чағдики мәқситим белиқ тутуш иди.

«Қутадғу Билик» Ниң Әсли Текисти Билән Һазирқи Заман Түркчә Вә Уйғурчә Селиштурмиси

Мәмәттурсун Зунун Оқя Тәйярлиған

II
Yalawaç ʻaleyhiʼs–selâm ögdisin ayur
II. PEYGAMBER ALEYHİ'S–SELÂMIN MEDHİNİ SÖYLER

Пәйғәмбәр әләйһисаламниң мәдһийиси баянида

Metin: 0034. Sewüg sawçı ıdtı bağırsak idi
Bodunda talusı kişide kedi
Çağdaş Türkçe: 34 Esirgeyen rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili Peygamberi gönderdi.
0034: Әвәтти Рәсулни Рәһимлик Игәм,
Киши Яхшиси, Таллиғини һәм.

Metin: 0035. Yula erdi halkka karañku tüni
Yarukluki yadtı yaruttı séni
Çağdaş Türkçe: 35 O karanlık gecede halka meş'ale idi ; etrafa ışık saçtı ve seni aydınlattı.
0035: Чирағ иди хәлққә қараңғу түни,
Йоруқлуқни чачти, йорутти сени.

Metin: 0036. Okıçı ol erdi bayattın saña
Sen ötrü köni yolka kirdiñ toña
Çağdaş Türkçe: 36 O sana Tanrı tarafından gönderilen dâvetçi idi; sen bu sayede doğru yola girdin, ey yiğit.
0036: Худадин дәвәтчи иди у саңа ,
Йигит, тоғра бир йолни таптиң, шуңа.

Metin: 0037. Atasın anasın yuluğ kıldı ol
Tilek ümmet erdi ayu bérdi yol
Çağdaş Türkçe: 37 Atasını ve anasını feda etti ; tek dileği ümmeti idi, ona yol

gösterdi.
0037: Атасин, анасин пида қилди ол,
Тиләк үммәт әрди, баян қилди йол.

Metin: 0038. Künün yémedi kör tünün yatmadı
Séni koldı rabda adın kolmadı
Çağdaş Türkçe: 38 Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi.
0038: Кечә ухлимастин вә күндүзи йемәй,
Сени сориди һәқтин, бөләкни демәй.

Metin: 0039. Séni koldı tün kün bu emgek bile
Anı ög sen emdi sewinçin tile
Çağdaş Türkçe: 39 Bunca zahmet ile gece–gündüz hep seni üstedi ; şimdi sen onu öğ ve rızasını dile.
0039: Тиләди сени күн – түн әмгәк билә,
Уни махта әмди, ризасин тилә.

Metin: 0040. Kamuğ kadğusı erdi ümmet üçün
Kutulmak tiler erdi râhat üçün
Çağdaş Türkçe: 40 Bütün kaygusu ümmeti idi ; rahat etmek için, onun azaptan kurtulmasını dilerdi.
0040: Пүтүн қайғуси әрди үммәт үчүн,
Қутқузмақ тиләр әрди раһәт үчүн.

Metin: 0041. Atada anada bağırsak bolup
Tiler erdi tutçı bayattın kolup
Çağdaş Türkçe: 41 Atadan ve anadan daha merhametli idi ; Tanrıdan dâima bunu niyaz eder, bunu dilerdi.
0041: Атадин, анадин болуп меһриван,
Тиләйтти худадин шуни һәр заман.

Metin: 0042. Bayat rahmeti erdi halkı öze
Kılınçı silig erdi kılkı tüze
Çağdaş Türkçe: 42 O ümmeti üzerine Tanrının bir rahmeti idi ; güzel tavırlı, dürüst ve kendisine güvenilir bir tabiatte idi.
0042: Хәлққә иди у худа рәһмити,
Қилиқи силиқтур, түзлүк хислити.

Metin: 0043. Tüzün erdi alçak kılınçı silig
Uwutluğ bağırsak akı kéñ elig
Çağdaş Türkçe: 43 Asîl tabiatli, alçak gönüllü ve güzel tavırlı idi ; haya sahibi, şefkatli, cömert ve eli açık idi.
0043:Иди у мулайим, қилиқи силиқ,
Һаялиқ, қоли кәң, сехи рәһимдил.

Metin: 0044. Yağız yér yaşıl kökte erdi küsüş
Añar bérdi teñri ağırlık üküş
Çağdaş Türkçe: 44 Kara yerde de aziz idi, mâvî gökte de ; Tanrı ona çok değer vermişti.
0044: Қоңур йәр, йешил көктә әрди әзиз,

Аңа бәрди тәңри қиммәт ейтқусиз.

Metin: 0045. Başı erdi öñdün kamuğ başçıka
Kédin boldı tamğa kamuğ sawçıka
Çağdaş Türkçe: 45: O bütün rehberlerin önünde baş idi ; sonra da bütün resullerin hâtemi oldu.
0045: Бурундин иди баш пүтүн башчиға,
Кейин болди тамға пүтүн савчиға[20].

Metin: 0046. Köñül badım emdi anıñ yolıña
Sewip sözi tuttum bütüp kavlıña
Çağdaş Türkçe: 46. Onun yoluna şimdi gönül bağladım ; bütün dediklerine inandım ve severek sözünü tuttum.
0046: Униң мән йолиға көңүл бағлидим,
Ишәндим, сөйүп һәм сөзин аңлидим.

Metin: 0047. Ilâhî küdezgil meniñ köñlümi
Sewüg sawçı birle kopur kopğumı
Çağdaş Türkçe: 47 Ey Tanrım, benim gönlümü gözet ; kıyamette beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret.
0047: Илаһа, көзәткин бу көңлүмни сән,
Қопарда рәсуллә қопар мени тәң.

Metin: 0048. Kıyâmette körkit tolun teg yüzin
Elig tuttaçı kıl ilâhî özin
Çağdaş Türkçe: 48. Kıyamette dolun ay gibi yüzünü göster; ey Tanrım, kendisini bana şefaatçi kıl.
0048: Қияməттә көрсәт толундәк йүзин,
Қолум тутқучи қил илаһа өзин.

II
Yalawaç ʻaleyhiʼs–selâm ögdisin ayur
II. PEYGAMBER ALEYHİ'S–SELÂMIN MEDHİNİ SÖYLER

Пәйғәмбәр әләйһисаламниң мәдһийиси баянида

Metin: 0049. Anıñ tört éşi ol awıñu körüp
Kéñeşçi bular erdi birle turup
Çağdaş Türkçe: 49. Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi; yanındaki müşavirleri bunlar idi.
0049: Униң төт һәмрийи сөйүнчи иди,
Һәр ишта биллә һәм кеңәшчи иди.

Metin: 0050. Iki kadın erdi küdegü iki
Bular erdi üdrüm bodunda yégi
Çağdaş Türkçe: 50. ikisi kayın–babası, ikisi damadı idi, bunlar halkın en iyisi ve en seçkini idiler.
0050: Қейната иккиси, күйоғул иккиси,

Талланған кишиләр иди тәтиси.

Metin: 0051. ʻatîk erdi aşnu kamuğda oza
Bayatka bütügli köñül til tüze
Çağdaş Türkçe: 51 Başta, her keşten önce, Tanrıya inanmış, gönülü ve dili dürüst (sıddîk) olan Ebû Bekir gelir.
0051: Җимидин әбубәкр иди әввили,
Худаға ишәнгән тили вә дили.

Metin: 0052. Yuluğ kıldı mâlı teni cânını
Yalawaç sewinçi tiledi köni
Çağdaş Türkçe: 52 Malını, tenini ve canını feda etti ; dileği ancak Peygamberin rızası idi.
0052: Пида қилди мали, тени – җанини,
Рәсулниң ризаси иди күткини.

Metin: 0053. Basa fârûk erdi kişi üdrümi
Tili köñli bir teg bodun ködrümi
Çağdaş Türkçe: 53 Sonra insanların seçkini, halk içinde mümtazı, dili ve gönülü bir olan Ömer vardı.
0053: Кейин паруқ[21] әрди кишиләр хили,
Тили вә дили бир, хәлқ есили.

Metin: 0054. Bu erdi basutçı köni dînka kök
Şerîʻat yüzindin kiterdi eşük
Çağdaş Türkçe: 54 Yardımcısı ve doğru dinin temeli o idi ; şeriatin yüzünden perdeyi o kaldırdı.
0054: Иди у ярдәмчи вә һәқ динға у,
Көтүрди тосақни шәрбәттин ол[22].

Metin: 0055. Basa ʻusmân erdi uwutluğ silig
Kişide üdürmiş akı kéñ elig
Çağdaş Türkçe: 55 Sonra haya sahibi, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olan Osman idi.
0055: Османдур мулайим, уятчан техи,
Кишиләр хили һәм қоли кәң сехи.

Metin: 0056. Fidâ kıldı barın neñin hem özin
Yalawaç añar bérdi iki kızın
Çağdaş Türkçe: 56 O bütün malını ve kendisini feda etti; Peygamber de ona iki kızını verdi.
0056: Пида қилди барчә һәм өзини,
Рәсул бәрди аңа икки қизини.

Metin: 0057. ʻAlî erdi munda basakı talu
Kür ersig yüreklig meñesi tolu
Çağdaş Türkçe: 57 Ondan sonra seçkin, cesur; yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı.
0057: Соң андин, сәрә – хил мәрдан елидур,

Әқиллиқ йигит әр, йүрәклик җәсур.

Metin: 0058. Akı erdi elgi yüreki tedük
Biliglig sakınuk kör atı bedük
Çağdaş Türkçe: 58 Eli cömert idi, yüreği sâf idi ; bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zât idi.
0058: Очуқ қол иди у, йүрәги сүзүк,
Билимлик вә тәқва, етидур бүйүк.

Metin: 0059. Bular erdi dîn hem şerî'at köki
Bular yüdti kâfir munâfık yüki
Çağdaş Türkçe: 59 Bunlar din ve şeriatin temeli idi ; bunlar kâfirler ile münafıklardan gelen eziyetlere katlandılar.
0059: Улар иди дин һәм шәрбәт көки[23],
Көтүрди мунапиқ вә динсиз йүки.

Metin: 0060. Bu tört éş maña tört tadu teg–turur
Tüzülse tadu çın tiriglik bolur
Çağdaş Türkçe: 60 Bu dört sahibe benim için dört unsur gibidir ; unsurlar denkleşirse, gerçek hayat vücûda gelir.
0061: Бу төт яр маңа төт тадудәк[24] ерур,
Түзүлсә таду чин һаятлиқ болур.

Metin: 0061. Meniñdin bularka üküş miñ selâm
Tegürgil idim sen kesüksüz ulam
Çağdaş Türkçe: 61 Ey rabbim, sen bunlara benden sonsuz selâmları, devamlı olarak, ulaştır.
0061: Мениңдин уларға түмән миң салам,
Йәткүзгин игәм сән үзүксиз давам.

Metin: 0062. Olarnı meniñdin sewindür tuçı
Uluğ künde kılğıl elig tuttaçı
Çağdaş Türkçe: 62 Onları dâima benden râzi et ; ulu günde onları bana şefaatçi kıl.
0062: Сөйүндур мениңдин һаман көңлини,
Қолум тутқучи қил қиямәт күни.

Изаһатлар:

Төвәндә берилгән изаһатлар «Қутадғу Билик» 1984– йили 1–нәшридики Уйғурчә изаһларни вә тәртивини асас қилди.

[20] Савчи– (қәдимий Уйғурчә) әлчи, пәйғәмбәр.

[21] Паруқ– (Әрәбчә) һәқ билән наһәқни айришта бәк маһир , адил дегән мәнидә болуп, Өмәргә берилгән ләқәм иди.

[23] Пәйғәмбәрниң шәриитини хәлққә чүшәндүрди, демәкчи.

[24] Төт таду– (қәдимий Уйғурчә) от, су, һава, тупрақтин ибарәт төт заман яки мадда.

Һүнәрниң Хасийити*

Чөчәк

Ә.а.мәнзил (Тәйярлиған)

Бурунниң бурунисида һекимахон дегән бир һүнәрвән өткәникән. Бу адәмниң билмәйдиған һүнири,оқумиған китаби йоқ икән,өзи һәр тәрәптин һекимәтлик икән,шуңа бу адәмни хәлқ һекимәтлик һекимахон дәп атайдикән.

Күнләрдин бир күни бу адәм үч оғлини алдиға чақирип мундақ дәпту:

– Балилирим, йешим бир йәргә йәтти, өмрүм һүнәрвәнчилик билән өтти. Хам һесаб қилғинимда йәтмиш йәттә түрлүк һүнәр билидикәнмән, шундақ болсиму, мениң билидиғиним дунядики һүнәрниң миңдин бир
ичиликму әмәс. Адәм балисиға йәтмиш миң һүнәр азлиқ қилиду, һүнәрсиз адәм мевисиз дәрәх. Шуниң үчүн, мән силәргә һүнәр өгитип қояй, навада яхши күнниң ямини болуп, бешиңларға күн чүшкәндә әскетип қалар.

– Ата, мән рәссамлиқ билән нәққашлиқни өгинәй,–дәпту чоң оғли.

– Мән нәғмә өгинәй,– дәпту оттуранчи оғли. Кичик оғли болса:

– Ата мән ләқәнбаз болай,– дәпту. Шу чағда чоң оғли инисиға:

– Иним, сән ләқәнбазлиқни[1] өгәнмәй, башқа һүнәр өгән,у яхши һүнәр әмәс,– дәпту. Буни аңлиған атиси:

–Балилирим,һүнәрниң яхши ямини йоқ,пәқәт һәр киши таллап яқтурған һүнирини өгиниш лазим. Һәр ким өзи халиған һүнәрнила яхши өгинип чиқалайду,шуниң үчүн өгиниварсун,– дәпту.

Шу күндин башлап һекимахон балилириға һүнәр өгитишкә башлапту. Айлар өтүпту,йиллар өтүпту,аридин үч йил өтүп кетипту. Балилири өзи халиған һүнирини камил өгәнгәндин кейин, атиси:

_ Балилирим, әмди бириңларниң һүнирини бириңлар өгинишкә берилиңлар,– дәпту.

Балилири аридин бир йилни өткүзүп, бириниң һүнирини бири өгинип, һәр бири үчтин һүнәргә мукәммәл болпту. Балилириниң алди он сәккиз яшқа кирипту. Улар наһайити чидамлиқ, пакиз, әқиллиқ һүнәрвәнләрдин болпту. Буларниң ясиғанлири, ишлигән ишлири хәлқаләмни һәйран қалдурупту, мән– мән дегән һүнәрвәнләрму буларға баш египту. Шуниң билән һекимахонниң даңқи дуняға тарилипту. Һәрқайси юртлардин кәлгән мөтивәрләр һекимахунни зиярәт қилмай, униң мәхсус сарийидики һекмәтләрни, нәрсә–керәкләрни көрмәй туруп кәтмәйдиған болпту, һәтта падишаһларму зиярәт қилип келип, елип кәлгән совғатлирини тәқдим қилип кетидиған болпту.

Күнләрдин бир күни башқа бир шәһәрдин он икки миң содигәр сода ишлири билән келип һекимахон билән көрүшүп, һал– әһвал сорапту,мәхсус меһманханида зияпәттә олтуруп муңдишипту. Зияпәттин кейин улар һекимахонниң һекимәтлирини көрүпту, андин меһманлар қайтар алдида өзлири елип кәлгән совғатлирини тәқдим қипту. Шу арида бири һеч нәрсә совғат қилалмай, бир қойниға бир һекимахонға қарап турғудәк. Буни сәзгән һекимахон,тохта, бунинда бир сир болса керәк, дегән ойға келип,һелиқи кишини әпқапту. Өйгә кирип олтурғандин кейин:

– Сиз бир нәрсә елип кәлмәптимән дәп хиҗаләттә қалдиңизму нимә?– Дәп көңүл сорапту һекимахун.

– Йоқсу тәқсир,мән техи сизниң даңқиңизни аңлап,яш киши чеғи дәп бир қизил тон елип кәлгәнидим, қарисам, сиз мән ойлиғандәк чиқмидиңиз,өзимизниң атисидәк адәм икәнсиз, шуңа елип кәлгән нәрсәм лайиқ кәлмигәндин кейин, тәқдим қилсам боларму,болмасму дәп

* «Уйғур Хәлқ Чөчәклири» топлими 2006–йили нәширидин елинди

ойлинип қалдим,– дәпту һелиқи адәм.

– Қени,көрситиң,– дәпту һекимахон.

Һелиқи содигәр қойнидин тонни апту, буни көргән һекимахон рәхтиниң есиллиқиға,тикилишиниң чирайлиқлиқиға һәйран қапту.

– Мушуниңға хиҗаләт болдиңизму?– Дәпту һекимахун.

– Йоқсу тәқсир,– дәпту һелиқи содигәр тонниң янчуқидин бир қизниң сүритини елип көрситипту. Һекимахун бу сүрәтни көрүпла:

– Оғлум, бу кимниң сүрити?– Дәп сорапту.

– Бизниң шәһәрниң падишаһиниң қизи,– дәп җаваб берипту һелиқи содигәр.

–һә, һә,– дәпту һекимахон,– адәмзат ичидә мундақ саһибҗамал балиниң туғулғиниға апирин! Рәһмәт оғлум, дунйайиңиз зиядә болсун, өмриңиз узун болсун!–Дәп дуа қилип қапту...

Күнләр, айлар өтүпту. Бир күни чоң оғли бир иш билән амбарға кирип һелиқи қизил тонни көрүп қапту, тонни қолиға елип һәйран бопйту. Уни бир қеқиветәй дәп шундақла силкишигә,янчуқидин һелиқи қизниң сүрити йәргә чүшүпту, оғул шу һаман у қизға ашиқ бопту. Сүрәтни янчуқиға селип амбардин йенип чиқипту– дә, шу күндин башлап самандәк сарғийишқа башлапту, гелидин тамақ өтмәпту, олтурған йеридә хиял сүрүп, йүрики от болуп, һәсрәт ичидә қапту....

Аридин сәккиз ай өтүпту. Бир күни һекимахун хотунини чақирип:

–Хотун, оғуллиримизниң алди чоң болуп қалди, униң үстигә, көп хиял сүридиған болуп қалди, бәлким өйләнгүси келип шундақ қилидиғанду, һелиқи содигәр совғат қилған тонниң янчуқидики падишаһниң қизиға әлчи әвәтсәк қандақ дәйсән?– Дәпту.

– Берәрму? Я:«сән гадайлар мениң қизимға әлчи әвәтишкә қандақ петиндиң!» Дәп бирәр хейимхәтәр йәткүзүп қоярму?– Дәпту хотуни.

– Унимайдиған немә гәп бар дәйсән, қиз бала дегән бәрибир әргә ятлиқ болиду,– дәпту һекимахон. Шуниң билән әр– хотун бир пикиргә келип, яхши бир адәмни әлчи қилип шәһәр падишаһиниң алдиға әвәтмәк бопту.

Әлчиму тепилипту,мәслиһәтму пишипту. Әлчи йолға чиқар алдида:

– Мәликиниң сүритини елип чиқиңлар,мән көрүп бақай,– дәпту.

Атиси дәрру амбарға кирип қариса, сүрәт йоқ, улар шу чағдила оғлиниң қизға ашиқ болуп, мәликиниң ишиқ отида көйүп йүргәнликини билипту.

Әлчи үч ай дегәндә һелиқи шәһәргә йетип берип, падишаһниң ордисиға кирипту. Лекин, падишаһ уларни гадайдин гадайға селип тиллап, ордидин қоғливетипту, һәтта уларни зинданға салмақчикән, башқа әлдин кәлгәнликини нәзәргә елип, рәһим қипту. Әлчиләр аран қечип қутулупту.

Һекимахунниң чоң оғли әһвални аңлап ғәзәплинипту, йүрикидики мәликиниң оти лавулдап йениипту, у һич чидашқа тақәт қилалмапту. Аридин бир ай өтмәйла у икки инисини әгәштүрүп,ата– анисидин разилиқ елип, әсваб– җабдуқлирини елип йолға раван бопту.

Үч ака– ука үч ай йол йүйүпту. Бир күни шам вақтида қизниң шәһиригә йеқин бир җайға келип, бир чайханиға чүшүпту. Бу кечиси үчәйлән ухлимай, һәрқайси юртлардин кәлгән йолучилар билән сөһбәттә бопту. Андин падишаһларниң адаләтлик вә адаләтсизликлири үстидә шикайәт қилип:

– Балилирим, мениң йешим йүз әлликкә йәтти, тирикчикик издәп бармиған йерим, турмиған шәһирим қалмиди. Қайси шәһәргә барай, бир чишләм нанға зар, бир парчә латиға хар болуп өттүм. Аңлишимчә, мушу шәһәрдин қоғливетилгән адәмләрдин йәттә миң киши алдимизда турған тағниң ичидә ач– ялиңач, азабта икән.... Уларниң немә күн көрүватқинини ким билсун, худа өзәңгә аманәт...– дәпту.

Әтиси үч ака– ука шәһәргә қарап меңипту, чүш мәзгилидә падишаһниң ордиси йенидики бир кишиниң сарийиға чүшүпту. Сарайниң айрим бир тәрипидин төт еғиз өйни иҗаригә елип, шу өйдә тирикчилик қилишқа башлапту. Улар бир күни базардин бояқ, қәғәз сетивелип гүл ясапту. Бу гүлни сетип келиш үчүн сарайвәнгә тапшурғанда, у бу гүлниң чирайлиқлиқиға һәйран келип:

– Балилирим, буни қанчигә сетип кәлсәм болиду?– Дәп сорапту.

– Бу гүлни он тиллаға сетиң ,әгәр артуқ сатсиңиз, артуқини өзиңиз елиң,– дәпту.

Сарайвән уни базарға шундақ әкириши

билән кишиләр һәр тәрәптин: «мән алимән,мән алимән» дейишипту. Һәш – пәш дегүчә сарайвән униң баһасини өрлитип он бәш тиллаға сетип, он тиллани үч оғулға апирип берипту.

– Оғуллирим, бу һүнәрлириңларға хәлқиаләм һәйран қалди, ясап бәргән гүлләр таллашта қалди, силәр еғир көрмисәңлар, маңа көпрәк ясап бериңлар,– дәпту.

Шуниң билән улар һәр түрлүк мәнзирләрни, жәңләрниң көрүнүшлирини, оюн – тамашиларниң сүрәтлирини сизип сарайвәнгә берип турупту. Сарайвән һәш – пәш дегүчә сетип,ақчисини балиларға кәлтүрүп турупту.

Күнләрдин бир күни падишаһниң оң қол вәзири базарда кетиветип, сарайвәнниң қолидики сүрәтни көрүп қапту, униң теги – тәктини сүрүштүрмәйла, дегинигә сетивелип ордиға елип кәпту. Буни көргән падишаһниңмусүрәткә көзи чүшүпту, шу заман вәзирдин соривапту– дә, өйигә келип:

– Қизим, сениң арзу қилип йүргән нәрсилириңдин бирни тепип кәлдим,– дәп һелиқи рәсимни ечипту.

– Паһ,немидегән яхши сүрәт! Буни қәйәрдин алдиңиз?Буни сизған ким икән?– Дәп сорапту қиз.

– Вәзир базардин елип кәлгәникән, саңа дәп сорап еливалдим, бирақ кимниң сизғанлиқини соримаптимән,– дәпту падишаһ.

– Вуй, вәзирни чақиртсақ, шу кишини алдуруп келип йәнә көп рәсимләрни сиздурсақ,– дәпту мәликә. Падишаһ вәзирни чақиртипту.

–Буни кимдин алғанидиңиз?– Дәп сорапту падишаһ.

– Бир сарайвәндин еливедим,– дәпту вәзир.

– Сарайвәнниң қәйәрдә икәнликини биләмсиз?– Дәп сорапту падишаһниң қизи.

– Билимән әгәр лазим болса,һазир чақиримиз,– дәпту вәзир.

Аридин узун өтмәй, сарайвән қизниң алдиға кәлтүрүлүпту. Мәликә сарайвәндин әһвални уқуп, үч ака – укини елип келишни бойрупту. Сарайвәнниң пут– қоли йәргә тәгмәй берип һелиқи балиларға мәликиниң буйруқини йәткүзүпту. «һә, әмди қолға чүшүрдуқ» дәпту улар.

Әтиси чоңи раса ясинип мәликиниң йениға меңипту. Уни дәрваза алдида кенизәкләр күтүп турғаникән. Бир чағда чоң оғул шундақ келишигә кенизәкләр уни ариға елип, топтоғра мәликиниң йениға елип кирипту. Мәликә оғулни көрүп ашиқ бопту, оң йеқидин орун берипту, униң жамалиға қарапла қапту. Кенизәклəрму униңдин һеч көз үзәлмәй, чөрисидин кетәлмәй қапту.Мәликә:

–Сиз ким болисиз?–Дәп сорапту.

– Һүнәрвән болимән,– дәпту йигит.

– Қандақ һүнәрләрни билисиз?–Дәпту мәликә.

– Йәтмиш икки түрлүк гүл, йәтмиш икки түрлүк нәқиш, йәтмиш икки түрлүк саз вә йәтмиш икки түрлүк йәр қезиш һүнирини билимән,– дәпту йигит.

– Ундақ болса, маңа коһиқапниң сүритини йигирмә түрлүк гүл билән сизип берәләмсиз?– Дәп сорапту мәликә.

– Сиз үчүн җенимниң баричә ишләп көрәй,– дәпту йигит.

Йигит келишип чиқип кетипту. Шуниңдин тартип йигит кечә–күндүз уйқудин бидар бопту. Он күн тошқучә мәликиниң көзи йигитниң йолиға бәнд бопту.

Он күнму тошупту. Шу күни мәликә кечичә кенизәклири билән йигитниң келишигә тәйярлиқ қилип таң атқузупту. Күн арғамча бойи көтүрүлүп, мәликиниң көзи равақтин йолға тикилип турғанда, йигит икки иниси билән сарайвәнни әгәштүрүп, сизған рәсим вә гүллирини көтүрүп йетип кәпту. Мәликә уларни равақтин чүшүп хошал қариши апту, мәхсус тәйярланған өйгә башлапту. Алди билән улар чайға олтурупту, чайдин кейин, улар сизип кәлгән гүлләрни қатирисиға тизип қизларниң алдиға қоюпту. Буни көргән мәликә вә кенизәкләр һәйран бопту. Кенизәкләр:«муну мениң, муну мениң» дейишип кетипту. Бәзилири җилвә қилип, йигитләрдин задила көз үзәлмәпту.

Бир чағда йигитләрниң акиси куһиқапниң сүритини шундақ бир ачқаникән, барлиқ қизлар: «вийәй, апирин!...» Дейишип сүрәткә қариғиничә, худди җансиз адәмдәк, турғини турған йәрдә,маңғини маңған йәрдә, күлгини күлгән пети қетипла қапту. Мәликиму әқлидин азғандәк, бир сүрәткә, бир йигиткә қарапла қапту. Сүрәт шундақ ишләнгәнки, бағ, бағ ичидә нәччә миң түрлүк гүл, йәтмиш икки түрлүк мевә, бағниң оттурсида төт түп чинар, чинарниң

оттурисида шипаң, шипаңниң әтрапида йәтмиш икки хил әттиргүл, қизилгүл, гүл үстидики булбуллар сайрап турған, чөрисидә мәрвайиттәк сулар еқип турған, шипаңға зилчә–гиләм селинған, бир тәрипидә кенизәкләр олтурушқан, бир тәрипидә саз, нәғмә – нава қайниған, оттурида болса мәликә усулға чүшкән һаләттики көрүнүш.

– Сизниң бу баһасиз һүнириңизгә нимә беримән?– Дәп сорапту мәликә.

– Һеч нәрсә бәрмәйсиз, бу бизниң сизни һөрмәтләп, иззәтләп елип кәлгән совғитимиз. Әгәр халисиңиз, биз сиздин һеч нәрсимизни айимаймиз,– дәпту йигитләрниң чоңи.

Мәликә һәммини чүшинипту– дә, мийиқида күлүп қоюпту вә уларниң бир пәс саз челип беришини тәләп қипту. Йигитләр саз башлапту–дә, дәрру пәдини уссулға йөткәпту. Оюн–тамаша, уссул болған йәрдә өзини тутувалалмайдиған мәликә бир уссулға чүшүптикән, һәтта өзиниң кинизәклириму һәйран қапту. У һичқачан ойнимиған уссулларни ойнапту. Қайтар алдида йигит мәликиниң өзлири турған сарайға қәдәм тәширип қелишни сорапту. Мәликә дадисиниң овдин келидиған вақтиниң йеқинлашқанлиқини вә униң рәһимсиз адәм икәнликини ейтипту. Ахирида, әгәр амал болса, йигиттин бир минутму айрилғуси йоқлуқини билдүрүпту.

– Ундақ болса,– дәпту йигит,– нәқ бир ай дегәндә биз сизниң ятидиған һожриңиздин тешип чиқимиз. Шуниң билән сизни һәр күни кечиси қешимизға елип берип көңүл ачимиз, буниңға қандақ қарайсиз ?– Дәпту.

– Җеним– теним билән бараттим,– дәпту мәликә.

Шуниң билән улар вәдини пишуруп, хошлишип қайтипту.

Йигитләр сарайға кәлгәндин кейин, мәликиниң ятидиған һожрисидин чиқидиған йолни ясашни мәслиһәтлишипту. Кичик иниси үч күн кочини айлинип мөлчәрләп чиқипту. Улар һәр күни кечиси йәр қезишқа башлапту. Топтоғра бир ай болғанда, мәликиниң һожрисидин тешип чиқипту. Мәликиму у йәргә билинмәс қилип ишик бекиткүзүвапту.

Шуниң билән мәликә һәр күни кечиси әл ухлиғандин кейин, раса ясинип, һелиқи йол билән хатирҗәм йүрүп, сарайдики ашиқиниң йениға чиқип муһәббәтлишип йүрүпту. Улар һәр җүмә кечиси нәғмә қилидикән, мәликә усул ойнайдикән.

Күнләр үтүпту, сарайда болған нәғмә– нава, усулни көргән кишиләр тәрәп– тәрәптин келишкә башлапту. Бара– бара җүмә ахшими сарайда адәм қайнайдиған бопту. Дил азаби тартқан йоқсуллар нә–нәләрдин келип саз аңлап, усул көрүп кетидиған бопту.

Кейинки күнләрдә сарайвәнму бош кәлмәй һәқ алидиған болувапту. Күнләрдин бир күни бу оюнни падишаһниң вәзири кирип көрүпту. Та түн йерим болуп, бәзмә түгигүчә һеч чиқип кетәлмәй қапту. Сәһнениң чирайлиқлиқи, униңдики көрүнүшниң һәйвәтликлики, нәғмә–наваниң муңлуқлуқи, қизниң гүзәллики вә униң уссулиниң чирайлиқлиқи вәзирни рам қиливапту, бирақ мәликини тонуялмапту. Буниң билән вәзир барлиқ ишлирини ташлап, һәр җүмә ахшими сарайға келип оюн көридиған бопту.

Бир күни вәзир сарайдики оюндин падишаһни хәвәрдар қипту. Падишаһ бу оюнни көрүшни арзу қилип, бир җүмә ахшими барлиқ вәзир, өлималирини әгштүрүп һелиқи оюнға берипту. Бирақ, падишаһ өз қизини тунимапту, чүнки қизиниң бундақ йәрләргә келип уссул ойнайдиғанлиқи хиялиғиму кәлмәпту. Әксичә,шу күндин башлап қизға ашиқи биқарар бопту. Дәслипидә қизға ашиқ болғинини вәзирлиригә ейтмапту, лекин һәр җүмә ахшими бу оюнға беришқа алдирапту.

Падишаһ бир күни вәзир билән айрим бир өйдә олтурғанда, илаҗисиз:

– Әй вәзир, саңа ейтмисам болмас, мән һелиқи сарайда уссул ойниған қизға ашиқ болуп қалдим, у қиз зади мениң чүшүмдин чиқмайдиған болди. Қандақла болмисун, мән у қизни елишим керәк. Навада шу һүнәрвәнләрниң хотуни болуп қалса, өзәң амалини қиларсән,– дәпту.

–Әй падишаһим, амал қилидиғини немиси, падишаниң әмри важип, бирла әмир қилимиз, иш тамам– вәссалам, һа – һа – һа!– Дәп күлүп кетипту.

Падишаһниң у қизға ашиқ болуп қалғини хәлпәт өлима, бәгләргиму мәлум бопту, һәтта қизни бәрмисә, тартип елип келиш үчүн атармән– чапармәнләрму бәлгилинипту.

Аңғичә җүмә ахшими боп қапту. Падишаһ

орда әһлини әгәштүрүп сарайға берипту. Оюнму башлинипту. Алдида бир пәс нахша– күйләр челинип, андин саз уссул пәдисигә йөткилипту. Падишаһ болса, ашиқ болған қизниң чиқишини көзи төт болуп күтүп турупту. Шу чағда қиз сәһнисиниң бир четидин етилип чиқипту– дә, уссулға чүшүпту. Падишаһ ағзини ичип, түкүрүкини ютуп, қиздин көзини үзмәпту.

Қиз шох уссулға чүшүп раса қизиғанда, падишаһниң йенида олтурған бир өлимаси униң мәликә икәнликини сезип қапту– дә, дәрру падишаһниң қулиқиға ейтипту. Шу замат падишаһниң қапиқи түрүлүпту, орнидин тик турған пети топтоғра өйигә қарап меңипту. Аңғичә мәликә дадисиниң өңсүли йоқ қайтқанлиқини сезип, дәрру уссулини тохтитипту–дә,киймини йөткәп, йәр астидики йол билән қуюндәк йүгрәп өз өйигә кирип, һечнимини көрмигән адәм болуп йетивапту.

Һаял өтмәй падишаһ икки жаллатни әгәштүрүп, қолиға мәшәл тутуп, мәликиниң ухлаватқан өйигә кирип кәпту. Қариса мәликә дунядин биғәм охлаватқан. Падишаһ туйдурмай қайтип чиқип кетипту. Падиша әтиси һелиқи өлимани:«қизимға һақарәт қилғанлиқиң үчүн» дәп каллисини тенидин жуда қипту, лекин уни өлтүргәнликини һечкимгә уқтурмапту. Шу күндин башлап падишаһниң көңли ғәш бопту, лекин қизни елиш үчүн той тәйярлиқини тохтатмапту.

Йәнә бир жүмәму келип қапту. Падишаһ хели бурунла сарайға беривапту, әмма униң көңлидин өлиманиң сөзи һеч чиқмапту. Оюн башлинип қиз уссулға чүшүпту. Падишаһ раса синчилап қарап өзиниң қизи икәнликини йүрики туюпту, бирақ йәнә ишәнмәпту. Шуңа вәзиргә:

– Әй вәзир, сән бир нәрсә сезиватамсән?– Дәп сорапту.Вәзир:

– Йоқсу, һеч нәрсә сәзгиним йоқ, жанаблири, бирнәрсә сезиватамдила?– Дәп падишаһтин сорапту.

– Бу қиз әҗәб мениң қизимға охшайдиғу ,– дәпту падишаһ. Вәзир раса синчилап қарап:

– Шундақму я!– Дәпту.

– Сән мушу йәрдә қарап тур, мән өйгә берип келәй,– дәпту– дә, ордиға меңипту. Кишиләр орунлиридин туруп һөрмәт билдүрүп падишаһқа йол берипту. Падишаһ дәрвазидин чиқип ордиға кетипту. Шу чағда қизму уссулини тохтитип, һелиқи йол билән өйигә берип жим йетивапту. Падишаһ қизниң йениға кирип, ухлаватқанлиқини көрүпту. Йәнә қайтип сарайға кәпту. Падишаһ кәлсә, қиз уссул ойнаватқан. Падишаһ вәзирдин:

– Мән кәткәндин кейин қиз йәнә уссул ойнавәрдиму?– Дәп сорапту.

– Яқ, сиз кәттиңиз, уссул тохтиди. Сиз келишиңиз биләнла уссул башланди,– дәпту вәзир.

Мәликә болса, бу қетим адәттики кийми биләнла усулға чиқипту. Падишаһ буни көрүп«ваһ !» Дәпту– дә, йәнә орнидин турған пети ордиға қарап йүгрүпту вә топтоғра қизниң һожрисиға кирипту, падишаһниң кириши билән тәңла мәликиму йәр астидики ишиктин чиқип кәпту.

– Һәй мунапиқ !– Дәпла падишаһ қизни қоғлапту. Мәликә кәйнигә йенипла қечипту. Падишаһ кәйнидин чүшүп йәр асти йолида қоғлапту. Шуниң билән улар оюн қоюлватқан йәрдә тәңла пәйда бопту. Падишаһ пүтүн әһвалдин хәвәр тепипту.

Падишаһ бу йигитләрниң һүнәр – сәнәттә камаләткә йәткәнликигә һәйран болуп, нимә қиларини билмәй туруп қапту вә вәзирдин мәслиһәт сорапту.

– Биз бу йигитләрниң теги– тәктини сүрүштүрүп бақайли,– дәпту вәзир. Падишаһ сориғаникән, бу йигитләр өзлириниң абат дегән шәһәрдики һекимахун дегән һүнәрвәнниң оғуллири икәнликини, үчилисиниң һүнәрдә камаләткә йәткәнликини, падишаһниң қизини сүритидин көрүп бу шәһәргә келип қалғанлиқини сөзләп берипту.

Падишаһму, вәзирму вә оюн – тамаша көрүп турғучиларму йигитләрниң һүнәрдики маһаритигә апирин оқупту. Падишаһ қизини йигитләрниң чоңиға берип, той– тамаша қилип берипту. Йигитләр қизни елип өз юртлириға кетишипту.

[1]Ләқәнбаз – йәр қазғучи.

Чечәкләрдин Җанланған Ойлар

Дилдуз Телман Һәсән (Америка)

Баш баһарниң һиди һәр янда,
Чечәкләргә толған бу земин.
Бараңдики сөсүн чечәкләр,
Тартти диққәт, қадалди зеһин.

Җулалинип бараңни безәп,
Тәбиәткә қошупту һөсн.
Сехи қуяш меһригәчөмүп,
Нур чечипту сәбдә рәң сөсүн.

Һаяҗанда сүрәткә тарттим,
Көзүм, қәлбим йәтмигәч шу ан.
Тартмақ үчүн қарши тәрәптин,
Өттүм, қалдим қетип шу һаман!

Көз чақнатқан у сөсүн қени?
Рәң өзгәргән күл рәңгә бирдин.
Тәкрар, тәкрар бақтим, издидим,
Әсәр йоққу у җәзбидардин.

Җанға кирди уйқучан ойлар,
Җаваб издәп соаллиримға.
Күнму сәвәб яки чечәкму?
Бағлиқму я нәдин бекишқа?

Көк асманда нурланған қуяш,
Меһрин чачар пүтүн чечәккә.
Бир тәрәптә һеч тосалғусиз,
Қара сайә у бир тәрәптә.

Күч елишар нур вә у сайә,
Инсаб, иман ахирқи мәнзил.
Бири күчәр тиклимәк үчүн,
Бири болса бузмаққа һазир.

Һәммә җанлиқ меһиргә моһтаж,
Меһир билән чақнар җулалиқ.
Әкс етәркән тәкрар у меһир,
Алған қәлб болса инсаплиқ.

Бараң лазим сөсүн чечәккә,
Инсанға һәм җан дост, қериндаш.
Зәрәр берәр "дост"му, "бараң"му,
Тосмақ болса нурни бир туташ.

Күч тиләймән меһир чачқанға,
Инсаб, иман меһир алғанға.
Қара сайә бимадар болсун,
Гүлгә толсун меһирлик дуня.

2017–Йил 20–март, Калифорнийә, Америка

Уйғурчә–Әрәбчә Селиштурма Мақал–Тәмсилләр

Фаруқ Уйғуруллаһ Тәйярлиған

Ақилға ишарәт наданға җувалдуруз.
العبد يقرع بالعصا والحر تكفيه الإشارة.

Алдирған йолда қалар.
في العجلة الندامة وفي التأني السلامة.

Алим өлди, аләм өлди.
موت عالم كموت أمة.

Әтидики қуйруқтин бүгүнки өпкә яхши.
اصلاح الموجود خير من انتظار المفقود.

Буғдай нениң болмиса, буғдай сөзүң йоқмиди.
جراحات السنان لها إلتئام، و لا يلتام ما جرح اللسان.

Бала қаза тақ кәлмәс, бәхт амәт қош кәлмәс.
المصائب لاتأتي فرادى.

Бүгүн маңа әтә саңа.
يوم لك ويوم عليك.

Бүгүнки ишни әтигә қойма.
لا تؤجل عمل اليوم إلى الغد.

Тағда йолвас болмиса маймун падишаһ.
الأعور في وسط العميان ملك.

Төмүрни қизиғида соқ.
اضرب الحديد وهو حامي.

Тиришқан тапар, ташқа мих қақар.
من جد وجد ومن زرع حصد.

Тилисәң тапарсән.
اطلب تظفر.

Җандин кәчмигүчә җананға йәткили болмас.
من لم يركب الأهوال لم ينل المطالب.

Чавак бир қолдин чиқмайду.
يد واحدة لاتصفق.

Сағлам тәндә сап әқил.
العقل السليم في الجسم السليم.

Сәвр қилсаң ғоридин һалва пүтәр.
الصبر مر وحلو جناه.

Севәткә су усупту.
هو يرقم على الماء.

Шамал чиққанда ара ат.
ا هبت رياحك فاغتنمها.

Қазанда немә болса, чүмүчкә шу чиқиду.
وكل اناء بالذي فيه ينضح.

Қаға балам апақ, кирпә балам юмшақ.
القرد بعين أمه غزال.

Қаға билән дост болсаң йейишиң поқ.
وكل قرين بالمقارن يقتدي.

Қол йәтмигән шаптол аччиқ.
العين بصيرة واليد قصيرة.

Қорқунчақ миң қетим өлиду, батур бир қетим.
الجبان يموت ألف مرة، والشجاع مرة.

Қушқачниму қассап сойсун.
أعط القوس باريها.

كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال.
زاد الطين بلة.

Көтүрәлмисәң саңгилитивал.
كل آتٍ قريب.

Көздин йирақ, көңүлдин йирақ.
البعيد عن العين بعيد عن القلب.

Көңүл–көңүлдин су ичәр.
القلب رسول القلب.

Гүлдүри бар, ямғури йоқ.
فلان برق بلا مطر، وشجر بلا ثمر.

Молла көп йәрдә қой һарам.
من كثرة الملاحين غرقت السفينة.

Миң аңлиғандин бир көргән әла.
ليس الخبر كالمعاينة.

Надан досттин әқиллиқ дүшмән яхши.
عدو عاقل خير من صديق جاهل.

Һәрикәттә бәрикәт.
الحركة بركة.

Һәсәтхорға арам йоқ.
لا راحة للحسود.

Отни ким тутса шуниң қули көйәр.
لا تحرق النار إلا رجل واطيها.

Орини ким колиса шу чүшәр.
من حفر حفرة لأخيه وقع فيه.

Өлгәндин кейин ясин оқупту.
انك تضرب في حديد بارد.

Ялаң аяғ судин қорқмапту.
انا الغريق فما خوفي من البلل.

Ялғанчиниң қуйруқи бир тутам.
حبل الكذب قصير.

Йотқанға беқип пут сунғин.
على قدر لحافك مد رجليك.

Йилан чеқивалған адәм арғамчидин қорқупту.
الذي تقرصه الحية يخاف من الحبل.

Түрк Әдәбиятидики Муназирә Жанири

Гуннар Ярриң (Шивитсийә)

Ингилизчидин Зулһаят Өткүр Тәрҗимиси

Шеерийәттики муназирә жанири Әрәб вә Парс әдәбиятида тонулған болуп, әң дәсләпки муназирә Мәһмуд Қәшқәриниң «Түркий Тиллар Дивани» намлиқ әсиридики «Яз вә Қиш Муназириси» болуп һисаблиниду.

Әң толуқ вә әң мукәммәл болған муназирә шеирийити түрк әдәбиятидики Рустәмовниң «15–әсирниң оттурисидики Өзбек шеирийити» намлиқ китаби болуп, у китабта бир пүтүн баб(201–239) Нәвайидин бурунқи Өзбек шаирлириниң әсәрлири орун алған. Болупму, Әхмәдиниң «Музика Әсваблирниң Муназириси», Амириниң «Нешә Вә Мәйниң Муназириси», Яркининиң «Оқ вә Яниң Муназириси» қатарлиқ үч муназирә наһайити тәпсили баян қилинған. Йәнә Мир Әлишир Наваийниң «Муһакәмәтул Луғәтәйин» намлиқ китабидиму Түрк тилиниң Парс тилиға қариғанда бу муназирә жанирини техиму җанландурғанлиқини қәйт қилинған. Ташкәнт топланмилиридиму «Чай вә Көкнарниң Муназириси» хатириләнгән болуп, мән униң әсли қол язмисини көрүшкә муйәссәр болалмидим. Буһәқтә бу шеир Фузулиниң «Нәшә вә Мәй» намлиқ шеириға тәқлид қилип йезилған, дегән қарашларму бар.

Мәлум мәнидин Өзбек әдәбиятидики муназирә килассикларға тәқлид қилинған дейишкиму болиду.

Өзбек әдәбиятиниң асасчиси Һәмзә Һакимзадә Ниязи(1889–1929)ниң «Қайси Мивә Әң Яхши» намлиқ шеири буниң испати болалайду. Бу шеирнң темиси өзүм 1936–йили нәшр қилған Уйғур тилидики «Мевиләрниң Баяни» намлиқ муназиригә охшайду. Мән Ниязиниң әсирини қолға кәлтүрүш пурситигә игә болалмидим, шуңа бу икки әсәрни өз-ара тәпсили селиштурушқа мувәппәқ болалмидим. Һәр иккила әсәрдә өрүк тилға елинған. Ниязиниң муназирисидә болса, пәқәт гиласниң баяни тилға елинған, мениң Қәшқәрдин топлиған материялимда болса гиласитин башқа 14 түрлүк мевә–чевиләргә қарита муназириси баян қилинған.

Османли вә йеңи Түрк әдәбиятида болса, Гибниң Османли Түрк әдәбияти тоғрисидики баянлириға асасән мундақ намайәндиләрни көрүвелишқа болиду. Шаир Ламиниң «Баһар һәққидә Муназирә», «Баһар вә Күзниң Муназириси», «Баһар вә Қишниң Муназириси», шаир Нәвниң «Тутиқуш вә Қағиниң Муназириси» қатарлиқлар. Йәнә Литман Тәрипидин нәшр қилинған «Той һәққидики Әрминийә–Түрк муназириси» болуп, бу муназирә гәрчә шәкил җәһәттин муназирә түсини алған болсиму, лекин мәзмун җәһәттин Киплиң нәшр қилған «Чекимлик, Ичимликләрниң Баяни » намлиқ чөчәккә охшайду дәп қараймән.

Муназирә жанири йәнә башқа Түрк әдәбиятлиридиму учрайду. Мәсилән, Халенниң «Финландийидики Шәрқ Намайәндилири Топлими» да Қазан Татарлири вә Башқиртларниң муназирә әсәрлирини тилға алған. Демәкчимәнки, муназирә сәрләвһиси нурғун кишиләрниң қизиқиши вә диққитини қозғиған. «Ат Билән Төгиниң Муназириси» етнологийилик, фолклор вә әдәбий қиммәткә игә муназирә әсири болуп, мушу

әсирниң дәслипидә Қәшқәрдики Муһәммәт Әли дамоллам тәрипидин тәминләнгән. Қәшқәрдики миссионер Густаф Рачуйтниң аяли Ханна Рачуйтниң 1961–йили 20–ноябрда маңа язған хетиға асасланғанда, Муһәммәт Әли дамолла Әнгилийәниң Қәшқәрдики әлчиханисиға вә Шиветсийә миссийонерлар базисиға тәклип қилинған тил оқутқучиси икән. Кейинчә у киши йәнә миссийонерларниң Уйғурчә әсәрләрни нәшр қилиш ишлирида әдәбий мәслиһәтчи болғаникән. У 1850–йиллири туғулған болуп, бу муназирә әсирини язғанда 50–60 яш чағлири икәнтуқ. «Атниң Баяни» вә «Төгиниң Баяни» дин ибарәт йәнә бир парчә муназирә миссийонер Сигрид Моеннниң Уйғурчә әсәрләр топлимиға киргүзүлгән болуп, әсәр Хотәндә хатириләнгән, шуңа Хотән шевиси бойичә елинған сөзләрни учратқили болиду. Мәсилән, «төгә», Қәшқәр шивисидә «төгә», Хотән шивисидә «лота», Қәшқәр шивисидә «бота» қатарлиқлар. Бу икки хил вариянттики муназириниң сөзлүклири Әрәп вә Парисчә сөзлүкләрдин халий болуп, сап Уйғур тилида йезилған әсәр дийишкә болиду. Күндилик турмуштики кишиләрниң сода–сетиқ вә мал–варан беқиштики паалийәтлири юқири сәвийәлик әдәбий вастиләр билән өз-ара бағлинип мәзмун ипадә қилинған.

Мән 1978–йили Қәшқәргә барған вақтимда Қәшқәр пидагогика институтидики билимлик оқутқучиларға бу муназиләрни көрсәткән вақтимда улар текисттики көп қисим сөзләрни өзлириниң чүшинәлмигәнликини ейтти. Буниңдин биз өз заманисидики әдәбий тил болған Чағатай тилиниң йоқилишқа меңип Әрәб вә Парс тиллириниң тәсиригә көп учримиған йеңи бир хил әдәбий тилниң униң орнини алғанлиқини көривалалаймиз.

Some notes on EasternTurki(New Uighur)munazara literature»by Gunnar»
(Jarring(1907–2002
Lund:LiberLäraomedel/Gleerup,1981
Scripta Minora Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis»,Nr 1980/1981»

Ат Бирлә Тивиниң Сөзләшкәни А

Бир күни һәзрәти сулаймани
Йиғилип җәми болди барчә һәйванни
Ол[1] күни болди бир аҗайип җәң
Сөзлишип турқи һали рәңгарәң
Төгә деди ей ат көни[2] қақ
Бу күн мениң саңа шәпқитимгә бақ
һәр қачан чоң турур мән сәндин
Юқари олтурмақиң нә һәд[3] мәндин
Пәрқ қилмас сени падишаһи қуввәт
Атқучи я падичи вә я торғә
һәр киши урсәләр[4] учаңға таяқ
Чапарсән рум билән шам[5] вә ирақ
Сени минәдур қойчиләр билән әлгәкчи
һәр қәдәмдә урадур учаңға он қамчи
Қериғанда сени әһл[6] бақмайдур
Бир минип баққай дәп бир немәсини учаңға ямайдур
Игириңни йүдүп йүрәрсән игәрчиму един
Ол немән қап –қарадур көмүрчиму един
Сөритиңдур вәли мәсли[7] ишәк
Көшәмәйдурсән[8] көшәндә[9] бардур дуршәк[10]

Қериғанда аләдур сени абдал
Көп җапа билән учаңға урадур думбал[11]
Хурҗун артип минәдур сени қәләндәрләр
Йорғилап маңмақиңни хитай дәрләр
Бедикләр бақәдур тешиңни ечип
Алмәсә йүрүрсән йотаңға чичип
Төгә қилди өзини көп тәрип
Башқәләрдин өзини айрип
Мәндурмән бу җаһанда бир шаһи
Биқусур вә чирайлиқ вә маһи
Күчүм бардур рустәм дастандәк
Тәкки–туркум сам[12] вә наримандәк[13]
Бир атим тивәдур[14], йәнә бири уштур[15]

Шөһрәтим хәлқара әмәс мәстур[16]
Хуш чирайлиқдур мениң меңиш–турушум
Йүкүнүп олтуруп дукан қурушум.
Мәст болсам белимни мүкчәйтип
Ғәзәл оқуймән көзләримни чәкчәйтип
Қиз–җуванлар маңа нәзарә[17] қилур
Нур өләштүргәндә мән тола алған
Барчәләргә кәлмәй һаң бақип[18] қалған
Әмди түгә қилди тәрип етип,
Нөбити кәлди әмди атқә йетип
Ат дедики әмди сөзәмни қилай
Йәнәму сөзәң қалдиму аңлай
Тәрип әттиң өзәңни доққа маңлай
Мана әмди тәрип етип өзүм даңлай.
Биһаясән қара йүз худа урған
Тәңриниң душмәни ләби[19] чәк урған.
Йейишиң пичан вә янтақ
Топрақиң хитай вә я қалмақ
Чарвидарлар сени отанға салур,
Җотиләйдур[20] сени чаруқ бағидә[21],
Вақирайсән йәнә урәр[22] чағидә
Сәндә күч бар әқил бирлә даниш[23] йоқ
Қорсәқиңдә бардур он алтә зәмбил пок,
Усағандә қетип қалур маяқиң
Күндә бардур саңа йигирмә бәш таяқиң
Кажлиқиңдин сийәрсән арқаңгә
Қалди мирас сениң балавақәңгә
Таңритәала сени мал дәп яратқан әмәс
Бәдмуқамдур[24] дәп сифәт[25] қилған әмәс
Кочәләрдә сени баләләр қойләр[26]
Хада билән чоқаләриңгә уруп оңлар
Йүк қоярләр учаңға бәси еғир

Көп мушәққәтләр билән қилурләр йеғир
Тәңритәәла бизләрни әзиз яратқәндур
Падиша бәгләргә таратқандур
Яратиптур төһпә қилинди падишаһләргә
Бәрмәди фәқир мискин гедайләрға[27]
Арғимақ кәлсә әгәр бу диярләрға
Ким йетәр қәдри қиммәт баһаләрға
Муртезаға болуп едим дулдул
Мәркәб арадур ғунчә мананд гүл

Түгәниң Оқуған Бейити B

Турқум бар игиз тайдәк
Олтуруп қопушум серик яйдәк
Қиз оғуллар маңа низара қилур
Мениң үчүн йүрәкләрини парә қилур
Хош ажайип руру мениң меңиш турушум
Йүкүнүп олтуруп дукан қурушум
Атниң бейити
Калпукуң бардур бир йерим чарәк[28]
Қуйруқуң бардур төт илик[29] чарәк
Отунчиләр сени отәнға салур
Маңмасаң палта билән лотаңға[30] салур
Уссулуқтин қуруп қалур маяқиң
Күндә бардур лотаңға бәш таяқиң
Төгиниң бейити
Сени минәр әлгәкчи бирлә қәләндәрләр
Маңмасаң базарға селип сатай дәрләр
Игәриңни йүдүп туруп сән игәрчимедиң
Ташлиқиң[31] қара турәдур көмүрчимедиң

Бир Қисим Сөзләрниң Мәниси:

[1] У
[2] Териси
[3] Һәддиң
[4] Урса
[5] Рим вә дәмәшқ
[6] Жамаәт
[7] Турки
[8] Көшимәслик
[9] Чоққа
[10] Чулвур
[11] Думба
[12] Сам хәлқи
[13] Парс хәлқиниң, әждади
[14] Төгә
[15] Атақлиқ, даңлиқ
[16] Сап,пак
[17] Нәзәр селиш
[18] Һаңвеқип
[19] Тәрипидин
[20] Йетиләйду
[21] Арғамча
[22] Уруш
[24] Илим билим
[24] Қаидә–йосун билмәйдиған
[25] Сүпәт
[26] Қоғлар
[27] Гадайлрға
[28] – Кило
[29] Ғерич
[30] Лока
[31] Қурсақ

Қазақистанлиқ Уйғур Язғучи Әхмәтжан Һашири Түрк Дуняси Дирама Йезиш Мусабиқисидә Биринчиликкә Еришти

Бу йил Түркийә Мәдәнийәт вә Саяһәт Министирликиниң қоллиши билән Явро-Асия Язғучилар Бирлики өткүзгән, 2-нөвәтлик хәлқаралиқ «Қорқут Ата Дирама Йезиш Мусабиқиси» да нәтиҗә қазанғанларға мукапат тарқитиш мурасими, Түркийәниң пайтәхти Әнқәрәдики хәлқара Түркий Милләтләр Мәдәнийәт-Сәнәт тәшкилатиниң залида өткүзүлди. Әзәрбәйҗан, Русийә Федератсийәси, Молдова, Қазақистан, Иран, Ирақ вә Түркмәнистан қатарлиқ дөләт һәм районлардин 48 язғучи қатнашқан мусабиқидә Қазақистанлиқ Уйғур язғучи әхмәтжан һашириниң «Чарбағ» намлиқ дирама әсири биринчиликкә еришти.

Мукапат тарқитиш мурасимида Әхмәтжан һашириниң медалини парламент әзаси, сабиқ Мәдәнийәт вә Саяһәт Министири Нәби Авҗи бәрди. Мурасимға Түркийә Мәдәнийәт вә Саяһәт Министириниң муавини Гүләр Йәйман, Явро-Асия Язғучилар Бирлики рәиси Яқуп Өмәроғлу қатарлиқлар қатнашти вә сөз қилди.

Әхмәтжан һашири мурасимда қилған нутқида Уйғурларниң тарихта бүйүк мирасларни яратқан бүйүк хәлқ икәнликини, өзигә «Дәдә Қорқут Дирама Мукапати» ни бәргән Явро-Асия Язғучилар Җәмийитигә пүтүн Уйғур хәлқи намидин рәһмәт ейтидиғанлиқини баян қилди. Тонулған язғучи Әхмәтжан Һашири әпәнди өзиниң бу мукапатқа еришкәнлики тоғрисидики хәвәр тарқалғандин кейин Қазақистандики Уйғур вә Қазақ зиялийлириниң интайин хурсән болғанлиқини баян қилди.

Мукапатқа еришкән «Чарбағ» намлиқ дирама әсәрдә, 1941 ~ 1945 - йиллири арисидики Совет-Герман уруши мәзгилидә Совет һөкүмитиниң зиянкәшликигә учрап, Сибирийигә сүргүн қилинған, Алмута шәһири йениға җайлашқан «Чарбағ» йезисидики бир Уйғур момайниң һаяти баян қилинған. Бу дирама йеқинда Қазақистан Уйғур тиятири тәрипидин сәһнигә қоюлидикән. Шуниң билән бир вақитта бу әсәр Түркчигә тәрҗимә қилинидикән.

Уйғур хәлқиниң пәхирлик язғучиси Әхмәтжан Һашири әпәндим бу йил 79 яшқа

кирип қалғанлиқиға қаримай иҗадийитини давамлаштурмақта. У һазирғичә сәккиз дирама әсири язған болуп, үч әсири хәлқаралиқ мукапатқа еришкән һәмдә Әхмәтҗан һашириға Қазақистан президенти Нурсултан Назарбайеф тәрипидин «Тәһпикар Әдәбиятчи» медали берилгән.

Язғучиниң «Идиқут» намилиқ тарихи романиниң Түркчә тәрҗимиси, 2016-йили Қазақистан җумһурийити Әнқәрә әлчилики тәрипидин нәшир қилдурулған иди.

Қазақистан җумһурийити Әнқәрә әлчиханисиниң баш әлчиси Жансейит Түймебайев, «Идиқут» романиниң «Тәқдим» үчүн йезилған мәхсус бетидә «қәдирлик язғучимиз Әхмәтҗан һашири, узун вақттин бери Қазақ радиоси, Қазақистан Язғучилар Бирләшмисидә хизмәт қилип Қазақ вә Уйғур әдибияти арисидики мунасивәтләрни тәрәққи қилдуруш үчүн нурғунлиған төһпиләр қошти. Нурғунлиған Қазақ язғучиларниң әсәрлирини Уйғурчилаштурди. Қазқистан әдәбийәтида муһим орунға игә болған Зия Сәмәди, Хизмәт Абдулин, Хелил Хамрайев, Нур Исраилов, Җәмаләттин Босақов қатарлиқ Уйғур әдәбиятиниң пәхирлик язғучилириниң қалдуруп кәткән әнәнивии мәдиний мираслирини давамлаштуриватиду. У нурғунлиған милли вә хәлиқара дөләтлик мукапатлани алған қазақистанниң миһнәткәш әдәбиятчисдур» дәп язған.

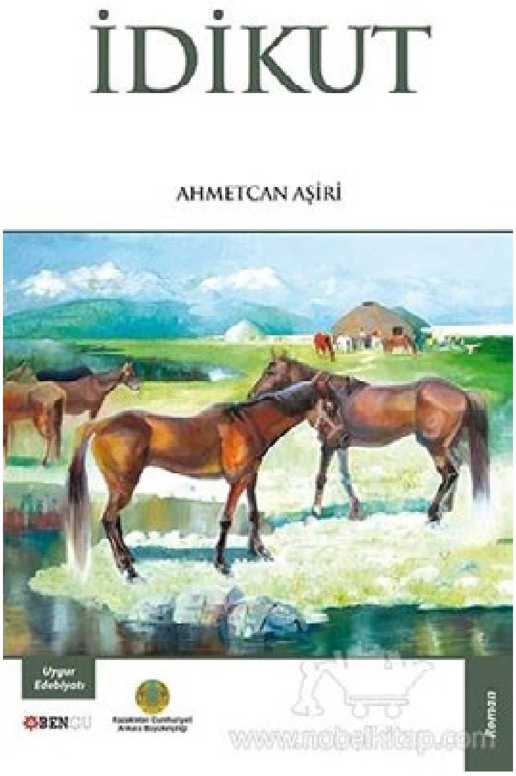

Рәсимләрниң Чүшүндүрүлүши
Алдинқи бәттики рәсим: һөрмәтлик язғучи Әхмәтҗан Һашир сөз қилмақта.
Бу бәттики оңдики рәсим: апторниң Түркийәдә нәшир қилинған "Идиқут" намлиқ романи.
Бу бәттики солдики рәсим: илгири Маарип Министири, Саяһәт Вә Мәдәнийәт Министири қатарлиқ вәзипиләрни өтигән парламент әзаси Нәби Авҗи әпәнди(оңда) язғучи Әхмәтҗан Һашириға(солда) мукапат тапшуруп бәрмәктә.

Китаб Учури:

Уйғур Йилнамиси

«Уйғур Йилнамиси» намлиқ чоң һәҗимлик, универсал тарих китабини лондон «Уйғур Тили Тәтқиқати» нәшир қилди. Уйғур зиялийси Мәмәттурсун Зунун Оқя язған 912 бәтлик чоң һәҗимлик әсәрдә юртимизниң миладийидин бурунқи иптидаий дәвридин башлап 1985–йилиғичә болған вәқәләр баян қилинған. Йәнә юртимизниң тарих – мәдәнийити, қурулған дөләтләр, ханлар тәзкириси, битим–шәртнамиләр, тил–йезиқ тарихи, җәмийәт қурулмиси, мәмурийәт тарихи, мәмурий җуғрапийә, тарихий шәхсләр вә иҗтимаий –сиясий реаллиқи һәққидә нурғун қиммәтлик мәзмунлар йиғинчақ баян қилинған болуп, қисқичә Уйғур қамуси дәп қарашқа болиду. Аптор тарихий вәқәләрниң пакитлиқ хатирилирини топлап рәтлигән. Әсәрдә дөләт ичи –сиртида нәшир қилинған көплигән Уйғур тарихиға аит нопузлуқ әсәрләрдики тарихий вәқәләрни йил тәртипи бойичә рәтләп чиқилған болуп, Уйғур тәтқиқатчиларға пакит мәнбәси тәминләш, Уйғур һазирқи заман кимликиниң шәкиллиниши вә һазирқи әһвали һәққидә омумйүзлүк пакитлиқ материял болуш билән бир вақитта, дияспорадики Уйғурларға Уйғур кимликини тонушта һәм тонутушта кәм болса болмайдиған зәрүр муһим оқушлуқ һесаблиниду.

Бу китаб мәзмун җәһәттин чоң җәһәттә иккигә бөлиниду:

Биринчи бөләк пакит қисми: миладийидин бурунқи иптидаий дәврдин башлап 1985–йилиғичә болған Уйғуртарихини шәкилләндүргән вәқәләр.

Иккинчи бөләк материял қисми: юртимиз тарихиға мунасивәтлик дөләтләр йилнамиси, ханлар шәҗәриси, дөләтләр ара түзүлгән битим–шәртнамиләр, хоҗилар тәзкириси, юртимиз мәмурийәт җуғрапийиси вә тарихий өзгиришлири, тил–йезиқ тарихи, нәшир қилинған китаб, гезит–журналлар тизими қатарлиқ мол материялларни өз ичигә алған.

Китаб Учури: «Из» Романи Түркчә Нәшир Қилинди

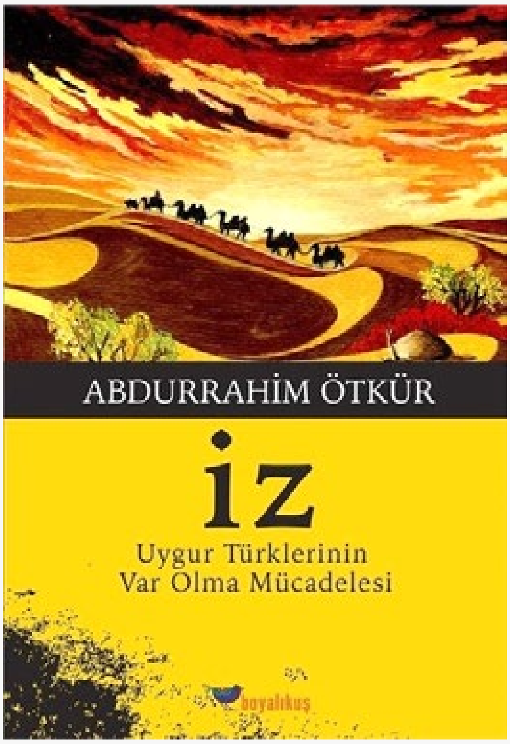

2017 - Йили 9–айда Уйғурларниң даңлиқ шаири вә язғучиси Абдурећим Өткүрниң «Из» романи Истанбулдики бояліқуш нәшрияти тәрипидин нәшр қилинди. Муқависиға «Из–Уйғур Түрклириниң мәвжутлуқ күриши» дегән хәт йезилған. Әсәр Түркийидә һәр қайси китабханиларда вә нәшриятниң тор бекити арқилиқ сетилишқа башлинип, қисқиғина вақит ичидә түгәп кәткән.

Түркийәдә бу романниң бундақ тез сүрәттә сетилишниң асаслиқ сәвәблиридин бири, йеқинқи йиллардин буян Уйғур вә Уйғур әдәбиятиға болған тәтқиқатларниң күнсери ешиватқанлиқидин дерәк бериду. Романниң тарихий характергә игә болиши, шуниң билән бир вақитта йәнә әдәбий тилиниң бай болиши түрк вә башқа Уйғуршунасларниң алаһидә қизиқишини қозғиған. Түрк тиллири тәтқиқатида Уйғур тили муһим орунға игә болуп нурғунлиған илмий тәтқиқатларда қәдимки вә йеқинқи заман Уйғур тилидин пайдилинишқа тоғра келиду. Нурғунлиған тилшунаслар тарихий вә килассик әсәрләрни пакит қилип көрситип туруп өз тәтқиқатлирини испатлайду.

Түркийәдә Уйғур тилидин Түркчиләштүрүлгән әсәрләр көп болмиғанлиқи үчүн, Түрк тиллири вә Уйғуршунас тәтқиқатчилири материял җәһәттин қийнилатти. Бу тарихи роман ялғуз Уйғуршунаслар вә әдәбият һәвәскарлири үчүн муһим әһмийәткә игә болупла қалмай, тарихшунаслар үчүнму муһим әһмийәткә игә.

Романниң түркчә нәшри елан қилинған торлар вә китаб тонуштуруш еланлирида, романниң биринчи бөлүмидин бир абзас бирликтә берилгән.

«1911'in bir yaz günü, çam ağaçlarıyla kaplı yemyeşil bir kanyon... Taşlara vura vura akan suyun gür sesi bütün kanyonda yankılanıyordu. Bu akarsu boyunca yılan gibi uzanan patika yoldan atlı bir delikanlı türkü mırıldanarak geliyordu. Omzundaki siyah tüfekten, torbasındaki kurt ve samur derilerinden onun bir avcı olduğu anlaşılıyordu... »

Бу бир абзас, романниң тарихи, әдәбий җәһәттин нә қәдәр бай икәнликини тәсвирләшкә йетиду. Китабниң давамини техи оқумастинла, вәқәликләр оқурмәнләрниң көзлири алдида җанлинишқа башлайду.

Китаб Учури:
«Уйғур Авангарт Шаирларниң Шеирлар Топлими» Япончә Нәшир Қилинди.

«Уйғур Авангарт Шаирларниң Шеирлар Топлими» японийәниң пайтәхти токйода япончә нәшрдин чиқти. Топламға Таһир һамут, Пәрһат Турсун, Гүлниса Имин Гүлхан, Айимниса Сулайман, Нурбийә, Шаһип Абдусалам Нурбәг, Рәһим Ясин Қайнами, Муқәддәс Йәһя, Абдурешит Әли, Ғоҗимуһәммәд Муһәммәд қатарлиқ 11 нәпәр шаиримизниң шеирлири киргүзүлгән. Уйғур әдәбиятида Япончидин Уйғурчиға нурғун әсәрләр тәрҗимә қилинған болуп, бу әсәрләрниң бәзилири башқа тилладин Уйғурчиға вастилик тәрҗимә қилинған болса, йәнә бәзи әсәрләр Япончидин биваситә тәрҗимә қилинған иди. Уйғурчидин Япончиға биваситә тәрҗимә қилиған әсәрләр бәк аз болуп, Муқәддәс ханим тәрипидин тәрҗимә қилиған бу әсәрләр арқилиқ Уйғур иҗадийәтчилириниң талланған әсәрлири Японйәликләргә тәқдим қилинған. Бу әсәрләр Уйғур шаирлириниң әсәрлирини Японйәликләргә тонуштурушта муһим рол ойнайду

Китаб Учури:
Сәнсиз Атқан Таңлар

Қазақистанлиқ атақлиқ Уйғур язғучи Гүлбәһрәм Хошаеваниң Уйғур тилида язған «Сәнсиз Атқан Таңлар» намлиқ һекайиләр топлими Түркчә нәшир қилинди. Бу топлам җәмий 12 һекайә вә бир тонуштуруш сөһбитини өз ичигә алған болуп, Түркийәлик оқурмәнләрниң қизғин қарши елишиға сазавәр болди.

Бу топлам Түркийәдә көзгә көрүнгән Түрк шаир вә язғучи Арслан Байир әпәнди тәрипидин нәширгә тәйярланған болуп, Бәйгәнч нәшрияти тәрипидин нәшир қилинип Түркийәдики китабханиларға тарқитилди. Буниңдин башқа йәнә нурғунлиған тор китабханилириғиму тарқитилидиған болуп чәтәлләрдә яшаватқан Туркийәликләрниңму бәһриман болишиға имканийәт яритип берилгән. Гүлбәһрәм ханим әсәрлири арқилиқ Қазақистанда яшаватқан Уйғурларниң һаяти вә Уйғур әдәбиятини өзигә хас услуб билән шәрһиләп бәргән.

Бир Қисим Сөзләрниң Изаһати

Тәвәрүк [Әрәбчә] 1 [сүпәт] улуғ, һөрмәткә лайиқ, әзиз: *Бу Земин Биз Үчүн Тәвәррук* 2 [исим] улуғ , һөрмәткә лайиқ дәп әтиварланған нәрсә , яднамә: *Хоҗинияз Мәккә тәвәррүки болған бир тал алтун үзүкни чимчилақ қолидин чиқирип, ердинбатқа кариди.* 3 [сүпәт] [кәчмә] ғува, тутуқ, еник әмәссүпәт. йеқин, мөтивәр кишиләрдин хатирә, ядикарлиқ болуп қалған; улуғлинип сақланған: *Балам, бу пичақни чиң сақла, бу тәвәррүк пичақ.* 4 [исим] йеқин, мөтивәр кишиләрдин хатирә, ядикарлиқ болуп сақланған нәрсә; әстилик: *Бу биләзүк анаңниң тәвәррүки иди.*

Йетүк [сүпәт] йетилгән, кәм- күтисиз, мукәммәл: *йетүк шаир.*

Қәтрә [әрәбчә] 1 суюқлуқ зәрричилириниң тартишиш нәтиҗисидә шарчә шәклини алған әң кичик бөлики; тамчә: *бир қәтрә су. әй тағ сүйи, аңла! йешил зумрәт кәби җилвилинип турған, әмма ғәпләт уйқусида ятқан сүзүк көлниң сүйи болғучә, сениңдәк мәңгү ойғақ өтидиған, гүркирәп, көпүклинип ақидиған тағ сүйигә қәтрә болуп қошулғум бар!..* 2 [кәчмә] аз миқдар, азғина, кичик бөләк яки үлүш: *Бизниң сүпәтлик уруқлиримизниң қошниларниң йеридә чечәк ечип, мевә бериши йәнила бизниң дөләткә қошқан бир қәтрә төһпимиз болмамду?*

Гөһәр *(гәвһәр)* [сим] [парисчә] 1 қиммәт баһалиқ ташларниң омумий нами: *Гөһәр қазмақ. Гөһәр туриду сайда, тонумисаң немә пайда (мақал).* 2 [кәчмә] сетивалғили болмайдиған, қиммәтлик, бибаһа; әзиз: *гөһәр макан. гөһәр китаб.Ⅱгөһәр билмәк.* 3 [кәчмә] каричуқ (көз һәққидә): *көз гөһири. Шу заман униң көзлири ечилипту. Көз гөһиридин нурлар чечилипту.* 4 *аялларниң исми.*

Бозлимақ [пеил] 1 һиңган (чиши төгә) ниң тайлиқини,тайлақниң анисини сеғинған вақтида чиқарған авази һәққидә ейтилиду.

2 [көчмә] аваз чиқирип йиғлимақ, налә қилмақ: *Кейин у бала жиназиға өзини етип шундақ бозлидики, униң мискин заридин йәр йерилип, тағуташлар ерип кәткүдәк болди.*

Ужмақ [исим] [парс] жәннәт: *Мәрдкә мәшрәп яришар шәксиз, зәпәр билән той һаман қошмақ. Чүнки ғәйрәт - шиҗаитиңдә. яралмақта юртуңда ужмақ.*

Йешин [исим] чақмақ

Топан 1 [исим] буғдай, шал, терик қатарлиқ зираәтләрниң хаманда дени айривелинғандин кейин қелип қалған ғол, йопурмақлириниң топидәк болуп кәткән увақлири. 2 [исим] [әрәбчә] диний ривайәтләрдә ейтилидиған нәһ пәйғәмбәр заманисидики адәмләрниң гунаһлири үчүн, пүтүн дуняни басқан су ташқини 3 [көчмә] күчлүк долқун, ташқин, екин: *Қалди бир қамғақ кәби боран ара, Я кейиқсиз бәндидәк топан ара.* 4 [көчмә] зор балайиапәт: *Қанчә топанлар, боранлар учриди, әмма баш әгмидуқ.*

Мәһәл [исим] [әрәбчә] пәйт, вақит, чағ: *Машинилар қоза чүш болған мәһәл билән дәря кечикигә, қери яңақ дәрихиниң йениға йетип кәлди.*

Танаб [исим] [әрәбчә] йәр өлчәш, қир-ериқларни руслаш, сизиқ чүшүрүш үчүн тартилидиған, пахта яки чегидин инчикә ешилгән тана.

Налә [исим] [парсчә] 1 ғәм - әләм, дәрд - һәсрәтни ипадиләйдиған дәрдлик аваз; пәряд, пиған: *налә қилмақ.* 2 ялвуруш, илтиҗа, өтүнүш қатарлиқ тәләп туйғулирини ипадиләйдиған муңлуқ аваз,йелинип қилинған илтиҗа авази: *Ит һәркирәп йиғлап өзигә өлүм тиләпту. униң налисигә чидимай, ясин билән мушукму йиғлапту.*

Оқчумақ [пеил] 1 күвәҗимәк, болдуқлап юқириға көтүрүлмәк, ташмақ (һәрикәтлиниватқан суюқлуқлар һәққидә): *музлар һәрбирпарчиланғанда симабтәк су тамчилири муз үстигә оқчуп чиқип, әтрапқа йейилатти.* 2 [көчмә] сәкримәк, атлап өтмәк: *Бир чағда ит қандақтур бир күчниң ярдими билән бирла оқчуп ясинниң кәйнигә өтүвапту*

Қаңғир [рәвиш] зар, қаттиқ: *қаңғир қақшимақ.*

Хәстә [сүпәт] [парисчә] [йезиқ тили] 1 бирәр кесәлликкә йолуққан, саламәтлики яхши әмәс; кесәл, кесәлмән: *Нигарим хәстә жариға висалиңдин дава әйлә, тенимдә қалмиди дәрман, пирақиңда бимар болдум.* 2 [көчмә] дәрд тартқан, әләм чәккән, азабланған, қийналған, дәрдлик, қайғулуқ, ғәмкин: *Сайриғайму зоқ билән булбуға гүлзар болмиса, яйриғайму хәстә дил ашиққа дилдар болмиса.*

Көлбә [исим] [парисчә] өй, хана; сатма.

Спектакл- spectacle -аҗайип мәнзирә, көрүнүш, ғәлитә әһвал(иш; һадисә)

Истибдат [исим] [әрәбчә] һакиммутләқ; залим: *истибдат һакимийәт. истибдат дәвр.*

Тәвәллут [исим] [әрәбчә] туғулуш;туғут: *у тәвәллуттики хотунға ярдәм бериш үчүн алдириди.*

Мәйл [исим] [әрәбчә] 1 бирәр нәрсә яки ишқа болған иштияқ, қизиқиш, интилиш; һәвәс: *-Уссулуққа мәйлиңиз болса мәйәргә келиң,- дәп чақирди рәйһан мени йеқимлиқ күлүмсиригән һалда.* 2 риғбәт, ихтияр; рай: *Чирайидин униң мениң билән давамлиқ параңлишишқа мәйли барлиқи билинәтти.* 3 көңүлниң майиллиқи, райи, хаһиши; ишқ, һәвәс: *Төмүр Хәлпә бу иккийләнни четип қоюш хиялиға келип, һәснарханниң мәйлини билип бекишни Розиханға тапшурғанниди.*

Кокат [исим] көкләп турған от-чөп.

Һәлқум [исим] [әрәбчә] озуқлиниш йолиниң юқири қисми; кекирдәк, канай, боғуз.

Терән [сүпәт] 1 чоңқур: *У көлниң терән -тейизлиқиға қаримастинла, суға кирип кетип, чиқалмай өлди.* 2 көчмә. мәзмун җәһәттин к-әң, әтраплиқ, чоңқур: *Терән бир ой деңизи ичрә патти, хияли уни бир гирдабқа атти.*

Бимадар [исим] [әрәбчә] күч-қувватсиз, мағдурсиз, мажалсиз, иқтидарсиз

Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) тәйярлиған

Бу бәттики һәҗвий рәсимләрни мәдәнийәтшунаслиқ пәнлириниң намзати Һакимҗан Гулиев (Қазақистан) сизған.

Ана вәтинимизниң мәнзирилири: Қанас көли (юқириқи рәсим), Сайрам көли (астидики рәсим).

 ISSN: 2602–389X